

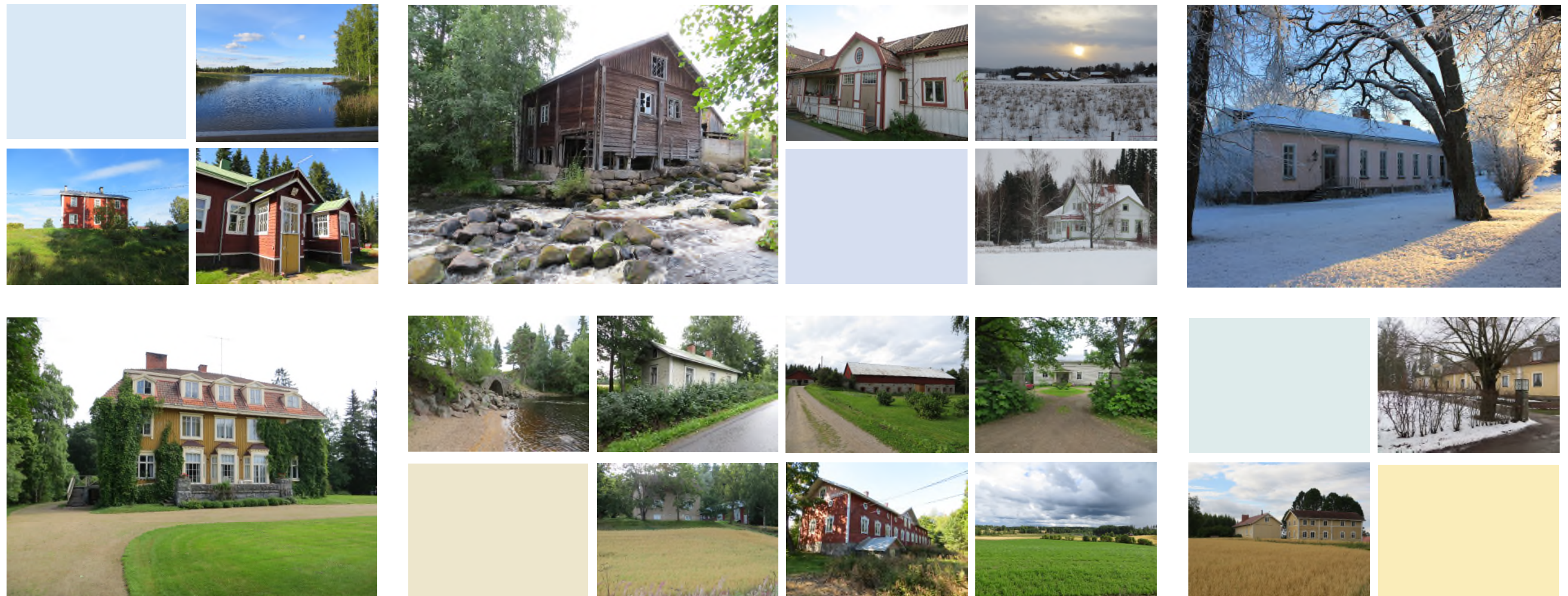

PIRKANMAA

Maakuntakaava 2040

KULTTUURIMAISEMAT 2016

Pirkanmaan maisemallisesti ja
kulttuurihistoriallisesti arvokkaat maatalousalueet

Pirkanmaan liitto 2016

ISBN 978-951-590-315-0
Valokuvat Lasse Majuri
Taitto Eila Uimonen

15.3.2017 korjattu kuvateksti s. 333

Sisälllys

1. Johdanto	5
2. Historialliset kartat paikkatietoaineistoissa.....	6
2.1 Maakirjakartat	6
2.2 1800-luvun pitäjänkartat	7
2.3 1950-luvun peruskartat	7
3. Pirkanmaan asutus ja viljelymaisema	8
3.1 Luonnonolosuhteet	8
3.2 Esihistoriallinen aika (noin 8400 eaa.-1200 jaa.)	9
3.3 Keskiajalta uuden ajan alkuun (noin 1200-1700-luvut)	10
3.3.1 Maatalous	10
3.3.2 Sarkajako ja kylien synty	11
3.3.3 Pihapiirit ja rakennuskanta	12
3.3.4 Tieverkosto laajenee	13
3.4 Isojaosta torpparilakiin (noin 1700-1917)	14
3.4.1 1700-luvun asutus	14
3.4.2 Torpparilaitos	15
3.4.3 Perinteinen maatalous	16
3.4.4 Teollisuus ja kauppa muuttavat asutusrakennetta	17
3.5 Itsenäistymisestä Euroopan unioniin (1917-)	19
3.5.1 Asutustoiminta muuttaa tilarakennetta	19
3.5.2 Asutustilojen muodostaminen	19
3.5.3 Kartanolaitos muutosten kourissa	20
3.5.4 Maatalous elämäntavasta elinkeinoksi	20
3.5.5 Maatalous siirtyy EU-aikaan	22
3.5.6 Asutus keskittyy taajamiin	22
3.5.7 Tieverkoston kehittyminen	23
3.5.8 Kakkoskotien kulta-aikaa	23
3.5.9 Maaseutumaisema muuttuu	23
4. Pirkanmaan asutuksen ja viljelymaiseman kehitys nykyisissä arvokkaissa kulttuuriympäristöissä ja YKR-taajamissa	24
4.1 Etelä-Pirkanmaa, Lempäälä	25
4.2 Länsi-Pirkanmaa, Hämeenkyrö	26
4.3 Itä-Pirkanmaa, Orivesi	27
4.4 Pohjois-Pirkanmaa, Virrat	28
5. Maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaat maatalousalueet	29
5.1 Rakennuskulttuuri	29
5.1.1 Menetelmät	29
5.1.2 Selvitystilanne	29
5.1.3 Tuotettu tieto	29
5.1.4 Kohteet	29
5.1.5 Arvokartat	29
5.1.6 Ominaispiirteet	30
5.2 Tarkasteltavat arvotekijät	30
5.3 Analyysi alueiden nykytilasta	30
5.4 Esitys arvokkaista maatalousalueista	31
5.4.1 Nimet	31
5.4.2 Rajaukset	31
5.4.3 Erityisiä rakennuskulttuurin arvoja sisältävät alueet	31
6. Kohdekortit kunnittain.....	32
Lähteet	382

1. Johdanto

Pirkanmaalla on käynnissä uuden kokonaismaakunta-kaavan, Pirkanmaan maakuntakaavan 2040 laatiminen. Kaikki maankäytön aihealueet kattava maakuntakaava tulee korvaamaan Pirkanmaan 1. maakuntakaavan ja voimassa olevat vaihemaakuntakaavat. Pirkanmaan maaseutumaisemien selvitys on yksi Pirkanmaan maakuntakaavan 2040 erillisselvityksistä.

Maaseudun kulttuuriympäristökysymyksiä on maakuntakaavatyössä tarkasteltu tämän selvityksen ohella myös vuonna 2013 valmistuneessa maakunnan arvokaiden maisema-alueiden päivitysinventoinnissa sekä maakunnallisesti arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön selvityksessä. Maatalousalueita on niiden kulttuuriympäristöarvojen lisäksi tarkasteltu myös tuotannollisesta näkökulmasta keväällä 2014 valmistuneessa Hyvät ja yhtenäiset peltoalueet Pirkanmaalla -selvityksessä, jossa tunnistettiin tehokkaan maatalouden harjoittamisen kannalta edullisimmat peltoalueet maakunnassa.

Tämä maaseutumaisemien selvitys koostuu maise-mahistoriallisesta osuudesta sekä maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden maatalousalueiden esityksestä. Pirkanmaan nykyisen alueen asutushistoriasta laadittiin kuvaus kolmen aikatason kautta. Samalla tuotettiin kolme maisemahistoriallista paikkatietoaineistoa, nykykartan päälle käännetty maakirjakartat, 1800-luvun pitäjänkartat sekä 1950-luvun peruskartat. Aineistot sisältävät tietoa Pirkanmaan asutus- ja viljelyhistoriasta 1600-luvulta, 1800-luvulta sekä 1950-luvulta. Selvityksen alkuosassa esitellään aineistona käytettyjen historiallisten karttojen ominaisuuksia ja käytettävyyttä. Maisemahistorian kuvauksessa kerrotaan asutusrakenteen vaiheet, syy- ja seuraussuhteet ja eri ajanjaksojen tyypillisten maisemien säilymiseen vaikuttaneita tekijöitä. Työssä on hyödynnetty Pirkanmaan liiton julkaisua Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt (2006). Analyysiosuudessa käydään Pirkanmaa läpi maakunnan eri osioista valittujen aluekohteiden kautta. Kuvaus ja karttakoosteiden analysointi kohdistettiin erityisesti YKR-taajamiin, maakunnallisesti arvokkaisiin kulttuuriympäristöihin, valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin sekä arvokkaisiin maisema-alueisiin.

Selvityksen toisessa osiossa laadittiin esitys Pirkanmaan maakuntakaavassa 2040 osoitettavista maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaista maatalousalueista. Lisäksi esitetään kohdekortit näiden alueiden arvotekijöistä. Tarkastelualueena ovat Pirkanmaan 1. maakuntakaavan maatalousalueet, joilla on erityisiä kulttuuri- ja maisema-arvoja (kaavamerkintä MY) laajennetuina taajamien ulkopuolisilla arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön kohteilla ja alueilla (kaavamerkintä akv/akm) sekä Satakunnan maakuntakaavan kolme kulttuurimaisema-aluetta Sastamalan kaupunkiin vuonna 2013 liittyneen entisen Kiikoisten kunnan alueelta. Tarkastelualue muodostuu yhteensä 174 maaseudun kulttuuriympäristöalueesta, jotka esitetään sivulla 32.

Ensimmäisessä osassa historiallisista kartoista tuotetut paikkatietoaineistot toimivat tietopohjana tarkastelualueiden arvotekijöitä määriteltäessä. Esitetyt kohteet on koottu lisäksi excel-taulukkoon.

Karttatyö toteutettiin ArcGIS paikkatieto-ohjelmalla, jonka avulla asemointiin historialliset kartat nykyisen kartta-aineiston päälle. Eri karttatasoista digitoitiin tarkastelualueelta maisemallisesti ja asutushistoriallisesti merkittävät kohteet. Maakirjakartoista sekä 1800-luvun pitäjänkartoista digitoitiin aluekohteina pellot ja niityt sekä pistekohteina asutus. 1950-luvun peruskartoista digitoitiin pistekohteina asutus. Digitointiaineistosta Pirkanmaan liitto laati maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaille maatalousalueille kohdekorttien teemakartat. Neljäs kartta esittää nykytilanteen kartalla arvoalueen rajauksen ja rakennuskulttuurin alueet (Pirkanmaan liitto).

Tavoitteena oli kartoittaa kattavasti Pirkanmaan maakunnan asutushistoria sekä maiseman muutos. Selvitys koskee Pirkanmaan maaseudun maatalousalueita, kaupunkialueiden tarkastelu rajattiin pois. Pirkanmaan maaseutumaisemien selvityksen on toteuttanut Pirkanmaan liiton toimeksiannosta ProAgria Etelä-Suomen maa- ja kotitalousnaiset, MKN Maisemapalvelut. Toteuttajina olivat maisemasuunnittelijat Katriina Koski, Riikka Söyrinki ja Jutta Ahro sekä toiminnanjohtaja Minna Komulainen. Ohjaavassa työryhmässä olivat mukana maakuntakaavoitusjohtaja Karoliina Laakkonen-Pöntys, suunnitteluarkkitehti Lasse Majuri ja suunnittelija Annu Piesanen Pirkanmaan liitosta sekä rakennustutkija Hannele Kuitunen ja arkeologi Vadim Adel Pirkanmaan maakuntamu-seosta.

2. Historialliset kartat paikkatietoaineistoissa

Pirkanmaan maaseutumaisemien selvityksessä yhtenä tarkasteluaineistona olivat historialliset kartat. Pirkanmaalla tarkastelutasoina käytettiin 1600-luvun maakirjakartoja (tarvittaessa myös 1700-luvun isojakokartoja), 1800-luvun pitäjänkarttoja sekä 1950-luvun peruskartoja. Kaikki käytetyt kartta-aineistot ovat saatavissa maanmittauslaitoksen avoimesta karttapalvelusta (<http://vanhat-painetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>), Kansallisarkiston digitaaliarkistosta (<http://digi.narc.fi/digi/>) tai Jyväskylän yliopiston julkaisuarkistosta (<https://jyx.jyu.fi/dspace/>).

Historiallisista kartoista digitoimalla tuotettua paikkatietoa voidaan hyödyntää maankäytön muutoksen tarkasteluun. Pirkanmaalta tuotettiin aineistoa 1600 -1700-lukujen maakirjakartoista ja 1800-luvun puolivälin pitäjänkartoista sekä 1950-luvun peruskartoista joista digitoitiin pellot, niityt ja asutus pistemäisenä. Mikäli maakirjakartoja ei ollut saatavilla, käytettiin vanhimpana karttana isojakokartoja. Lisäksi on käytetty Museoviraston paikkatietoaineiston muinaisjäännostietokantaa (12/2013) sekä Pirkanmaan maakuntamuseon Kylät 1566 -tietokantaa, johon on digitoitu keskiaikaiset kylät karkeasti Helsingin yliopiston julkaisun (Suomen asutus 1560-luvulla. 1973.) kartoista.

Historiallisiin karttoihin perustuvan digitaalisen paikkatiedon tuottaminen ei ole pelkästään teknistä suoritamista. Vanhat kartat on tehty ilman koordinaatistoa tai nykyisestä poikkeavaan koordinaatistoon. Historiallisten karttojen tuominen nykykoordinaatistoon vaatiikin kartan kuvaaman alueen historiallisen kehityksen ymmärtämistä, jonka kautta paikkatiedon tuottaja joutuu valitsemaan luotettavat asemoinnissa käytettävät eri-ikäisiä karttoja toisiinsa linkittävät yhteiset elementit. Kartan asemointiprosessiin vaikuttaa kartan kuvaaman alueen kehitys, sekä maisemarakenteen ja asutuksen muutos. Karttoja yhdistäviä, luotettavia elementtejä on yleensä niukasti. Tästä syystä vanhimpien karttojen luotettava tuonti nykyiseen koordinaatistoon vaatii usein useamman eri-ikäisen kartan asemointia ja tätä kautta yhteisten elementtien löytämistä.

Tässä työssä edettiin kartta kerrallaan nykyisestä kartasta 1950-luvun peruskarttojen kautta 1800-luvun pitäjänkarttoihin ja siitä isojako- ja maakirjakarttoihin.

Historialliset kartat ovat teknisesti ja tietosisällöllisesti heterogeeninen ryhmä, joten tietyn nimikkeen alle kuuluville kartoille ei ole mahdollista antaa yhtä kaikenkattavaa kuvausta tietosisällöstä tai teknisistä ominaisuuksista. Kartta-aineisto Pirkanmaan eri osissa vaihtelee toisistaan niin sisällöllisesti kuin laadullisesti. Esimerkiksi Pohjois-Pirkanmaan maakirjakartat ovat 1700-luvun puolelta ja sisällöllisesti kattavampia kuin eteläisimmän Pirkanmaan 1600-luvun alkupuolen maakirjakartat. Toisaalta Etelä-Pirkanmaan vanhoista kylistä on saatavilla kattavampi kartta-aineisto, jota voidaan käyttää avuksi maakirjakarttojen asemoinnissa.

Keskeistä maakuntatason historiallisen paikkatiedon käyttämisessä on maakunnan asutushistoriallisen rakenteen, vanhimpien viljelyksessä olleiden alueiden ja historiallisten pääteiden säilyneiden linjausten tunnistaminen.

Lähde: Mökkönen, Teemu.

Arkeologia, historialliset kartat ja paikkatieto.
Lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto, 2008.

2.1 Maakirjakartat

Maakirjakartat ovat keskeisimpiä lähteitä keskiajan ja uuden ajan alun asutuksen selvittämisessä. 1600-luvun maakirjakartat on laadittu verotuksen tarpeisiin, ja ne keskittyvät nimensä mukaisesti kuvaamaan rajoja sekä peltojen, niittyjen ja muiden nautinta-alueiden pinta-aloja ja sijaintia. Näihin karttoihin on merkitty ensimmäisen kerran talojen paikkoja. Varsinaista todellista topografi-aa kuvaavaa maastotietoa niissä on hyvin vähän.

Maakirjakartoissa metsän ja kallion kuvaamiseen käytettiin yleensä symboleita, mutta talot ja kirkot on taas piirretty profiilikuvina. Suurin osa maakirjakarttojen sanallisesta tietosisällöstä on kuitenkin karttaan liittyvässä seliteosassa (Notarum Explicatio), josta löytyy tarkempia tietoja kartan kuvaamista kohteista, kuten esimerkiksi talojen määrä ja veroluku, autiotilat sekä arviot eri peltoaluelaiden laadusta. Läntisen Suomen kylissä oli 1600-luvulla tavallisimmin voimassa sarkajako, jossa kylän kaikki talot oli sijoitettu samalle tontille ja tontin ympärillä oleva pelto jaettu talojen kesken sarkoihin. Näin ollen 1600-luvun kartoista voi todeta silloisten kylätonttien paikat ja yrittää paikantaa ne nykyisille peruskartoille.

Historialliset kartat eivät ole tiettyjen standardien pohjalta tehtyjä yhtenäisiä ryhmiä, vaan saman nimikkeen alle (esim. maakirjakartat) kuuluvien karttojen tekniset ja sisällölliset ominaisuudet eroavat toisistaan huomattavasti. Tämä tilanne on vallitseva varsinkin 1600- ja 1700-lukujen kartoissa. Karttojen mittaustarkkuus, eri ilmiöiden visuaalinen esittäminen ja tietosisältö vaihtelevat kartasta ja kartoittajasta toiseen. Myös karttojen nimitys on vaihteleva. Kun kartta-aineisto sisältää normaalin fyysisen ympäristön kuvauksen lisäksi myös taloudellisia ja verotuksellisia tietoja, käytetään niistä yleisnimitystä ”maakirjakartat”.

Ajallisesti maakirjakartat voidaan jakaa kahteen osaan niiden laatimisajankohdan perusteella. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat 1630-, 1640- ja 1650-luvulla syntyneet varsinaiset maakirjakartat. Ne liittyvät tiiviisti kruunun oikeuksien valvontaan ja lisäämiseen, ja niistä puuttuvat näin muodoin mm. kartanot ja säterit. Tyypillisesti kartat kuvaavat talojen ja kylien tiluksia, peltoja ja niittyjä, ja selitysosassa (Notarum Explicatio) annetaan varsinaiset verotustiedot. Näitä karttoja on erityisesti Pirkanmaan eteläosien alueelta, Sastamalasta, Urjalasta, Kangasalta ja Valkeakoskelta.

Karttojen toisen ryhmän muodostavat 1680 alkaneet verollepanomittaukset. Verollepanokartoissa, joita voi myös pitää taloudellisina karttoina, kiinnitettiin huomiota maantieteellisiin, verotuksellisiin ja taloudellisiin seikkoihin. 1600-luvun loppupuolen kartat eroavat aikaisemmista maakirjakartoista mm. siinä, että nyt kartoitettiin kylän eli jakokunnan pellot ja niityt sekä niiden rajat, ja niin muodoin jossain määrin myös kylän metsät. Näiden karttojen tuominen nykykoordinaatistoon onkin 1600-luvun alun karttoja helpompaa ja tarkkuus parempaa. 1600- ja 1700-luvun taitteen karttoja on erityisesti Pirkanmaan keskiosien kunnista, kuten Hämeenkyröstä, Ikaalisista, Lempäälästä ja Pohjois-Pirkanmaan Ruovedeltä.

1600-luvun lopun aineisto liittyy aikaan, jolloin kruunulle palautettiin aikaisemmin poislahjoitettuja alueita ja tiluksia. Uudet kartoitukset liittyivät myös veropalkkalaitoksen ruotujakolaitoksen toimeenpanemiseen, jonka takia oli tärkeä tuntea paitsi kylien ja talojen tilusalat myös talojen luonto ja mahdolliset veronmaksukyvyttömät autiotilat.

1600-luvun maakirjakartta-aineisto käsittää Suomessa n. 1500 erillistä karttaa. Karttojen ulkoasusta oli yksityiskohtaiset ohjeet. Kartat laadittiin 46x58 cm lehdille, jotka sidottiin maakunnallisiksi niteiksi. Mittayksiköksi valittiin vuonna 1688 ns. Scala Stockholmensis, 1:4000. Karttojen mittakaavat vaihtelevat silti yleensä 1:3000 ja 1:5000 välillä. 1600-luvun lopun kartoissa käsiteltiin suurempia alueita, jolloin mittakaavaa oli pienennettävä 1:8000:een tai jopa 1:15 000:een. Myös karttojen koko kasvoi. 1600-luvun lopun verollepanokarttoja on suunnilleen saman verran kuin maakirjakarttojakin eli n. 1500 kappaletta.

Maakirjakartat ja erityisesti niitä seuranneet 1600-luvun lopun verollepanokartat tarjoavat korvaamattoman apuneuvon tarkastella kylärakennetta ja maankäyttöä aikana, jolloin isojako ei vielä ollut ehtinyt hajottaa kyläyhteisöä. Kartoista pystytään lukemaan, missä käytettiin sarkajakoa, missä yleisintä oli peltojen lohkojako, ja mikä oli kasken merkitys alkavalle uudistilalle. Erityisesti pohjoisemman Pirkanmaan kartoissa näkee hyvin kasvialueiden laajuuden ja peltoalojen pienen. Talojen omistusten lisäksi kartoista selviää myös alueen tiestö ja vesiyhteydet.

Maakirjakartoista digitoitiin aluekohteina pellot ja niityt ja pistekohteina asutus. Käytössä ollut maakirjakartta-aineisto piti sisällään eri vuosikymmeninä tuotettua kartta-aineistoa. Karttojen sisältö on varsinkin vanhimmassa aineistossa suppeaa ja kylien sijoittaminen nykykartalle haastavaa. Apuna käytettiin osassa kohteissa isojakokarttoja. Asutuksen sijoittumisen tarkkuus saattaa vaihdella kohteesta riippuen useita kymmeniä metrejä.

Lähde: Mökkönen, Teemu. Arkeologia, historialliset kartat ja paikkatieto. Licensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto, 2008. Mökkönen, Teemu. Historiallinen paikkatieto. Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista. Suomen ympäristö 34/2006. Heikki Rantatupa: www.vanhakartta.fi (luettu 10.1.2014)

2.2 Isojakokartat

Isojakokartat ovat maakirjakartoista seuraava suurimittakaavaisten karttojen kokonaisuus. Isojakoasetus annettiin vuonna 1757 ja siitä käynnistyi maan uudelleen jako. Isojakokartat ovat monin paikoin ensimmäinen koko kylän maita esittävä tarkka kartta-aineisto. Kartta-aineisto kattaa koko Suomen, ellei oteta lukuun sitä, että joitakin yksittäisiä karttoja on kuluneiden vuosisatojen aikana hävinnyt. Suomen vanhimmat isojakokartat ovat Lounais-Suomesta ja jakotoimitukset etenivät lännestä itään. Suuressa osassa Pohjois- ja Itä-Suomea kartoitus tehtiin vasta 1800-luvun lopulla, paikoin vasta 1900-luvun alussa. Isojakokartat onkin tehty pitkällä aikajaksolla ja materiaali on tästä syystä heterogeenista.

Pirkanmaan kartat ovat pääosin 1700-luvun loppupuolelta mutta maakunnan pohjoisosien kartat ovat osittain myös 1800-luvun puolelta. Kartat ovat ilmiä sul- taan ja tasoltaan varsin vaihtelevia. Karttalehtien määrä vaihtelee yhdestä seitsemään karttalehteä per kohde ja siltikään kaikkia alueita ei ole saatu kattavasti digitoitua. Viidestä kohteesta kartat jäivät puuttumaan kokonaan: Kangasalan Vehkajärvi, Pälkäneen Sappee, Ruoveden Pekkala ja Sarvana sekä Ylöjärven Taivalpohja.

Isojaon perusajatuksena oli jakaa maa aikaisempaa suurempiin lohkoihin, joiden pinta-ala määräytyi talon veroluvun ja maan laadun perusteella. Tavoitteena oli saada kunkin viljelijän hajallaan olevat peltokappaleet yhtenäisiksi lohkoiksi ja näin vapautua vainiopakosta. Maakirjakarttojen tapaan suuri osa kartoituskohteen tiedoista on kirjoitettu kartan selitysosaan. 1600-luvun ja 1700-luvun alun geometriset kartat olivat usein mittakaavaltaan ja mittatarkkuudeltaan vaihtelevia. Isojako- kartoissa laatu oli selkeästi parempi ja mittakaavaa yhtenäisen. Peltomittausten mittakaavaksi säädettiin 1:4000 ja ulkotilusten 1:8000.

Asuminen

Elinkeino

7500 eaa.

Järvet kuroutuvat

Maa kohoaa

Ensimmäiset ihmiset
Pirkanmaalle

Asuminen pyyntipaikoilla
vesistöjen varsilla ja
harjujen tuntumassa,
siirtyvät saaliin mukaan

Jääpeite sulaa

Harjut muodostuvat

Metsät ja
heinäkasvit nousevat

6000 eaa.

Pyyntikunnilla omat reviirit

Isojakokarttoihin merkittiin talojen tontit, joskus myös torppien, mäkitupien ja muiden asumusten tontit, sekä pellot, niityt ja metsät, tiet, polut, sillat, myllyt ja vesistöt. Kaikki karttakuviot nimettiin ja kartoista sekä karttakuvauksesta tuli selvitä, mitkä tilukset olivat mukana jaossa ja mitkä alueet kuuluivat jakokunnan jollekin jäsenelle erillisenä. Isojakokarttoihin merkittiin yleensä vain veroa maksavat tai verotettavat talot. Kartoissa esiintyy hyvin vähän paikannimiä, talot on etsittävä nautintaselitelmän tai jakokirjan avulla. Isojakokartoissa pelto- ja niitylohkojen rajat piirrettiin karttaan ja merkittiin talotunnuksin. Talojen tontit merkittiin punaisella. Pirkanmaan aineistosta kuitenkin kävi ilmi, että osassa karttoja asutusta ei ole merkitty lainkaan tai havaittavasti.

Kartoituksen tarkkuus vaihtelee vanhojen karttojen eri osissa. Kartan kannalta keskeisimmät ilmiöt on saatettu kartoittaa tarkemmin kuin reuna-alueiden vähemmän merkitykselliset. Myös eri alueiden yhdistämisessä samaan karttaan on saattanut tapahtua virheitä, jolloin eri alueiden pääilmansuunnat eivät ole suunnaltaan yhteneviä. Kartta-aineisto on myös osittain kulunut. Näistä syistä johtuen kartan asemointi ja tulkinta on joissain tapauksissa vaikeaa. Isojakokartatarkastelu tehtiin maakirjakarttojen ja pitäjänkarttojen jälkeen erillisenä lisäselvityksenä. Tästä johtuen isojakokarttojen ja pitäjänkarttojen välillä saattaa olla ristiriitaisuuksia. Isojakokartat ovat huomattavasti mittatarkempia kuin pitäjänkartat ja esimerkiksi peltolohkoissa on eroavaisuuksia.

Lähde: Mökkönen, Teemu
Historiallinen paikkatieto - Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista.
Ympäristöministeriö. Suomen ympäristö 34 / 2006.
Helsinki, 2006.

Lähde: Genos Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja 68 (1997) : 1, 1. artikkeli: Nallinmaa-Luoto, Terhi.
Vanhat kartat sukututkijan apuna.

2.3 1800-luvun pitäjänkartat

Toisena aikatasona selvityksessä oli 1800-luku, jota kuvaavat 1800-luvun puolivälin pitäjänkartat.

Autonomian ajan ensi vuosikymmeninä kartoitustointa oli lähes pysähdyksissä, kunnes vuonna 1840 alettiin suunnitella Suomen uutta yleiskarttaa. Yleiskartan pohjaksi laadittiin vuosina 1841–1855 kartat yhteensä 339 pitäjästä mittakaavaan 1:20 000. Kustannusten säästämiseksi kartoituksessa käytettiin pohjana 1700-luvun maanmittausten yhteydessä toimitettuja geometrisiä karttoja. Niistä pienennettiin mittakaavaan 1:20 000 karttoja, joista yhteen sovittamalla muodostettiin pitäjänkartat. Tarvittaessa tyhjät kohdat täytettiin tyhjiillä papereilla. Puutteellisen ja vanhentuneen karttamateriaalin takia jälkikäteen tehtiin useita täydennysmittauksia. Lopputulos jäi tästä syystä epäyhtenäiseksi. Pitäjänkarttojen asemoitaessa nykykartalle tarkkuus saattaa vaihdella juuri tästä syystä.

Uusi pitäjänkartasto oli selkeä parannus aikaisempaan 1700-luvun pitäjänkartastoon verrattuna, sillä isojakotoimitusten vuoksi oli olemassa jo runsaasti uutta karttojen pohja-aineistoa. Maastonmittauksissa huomiointiin asumukset, viljelysten ääriviivat, metsien päärajat sekä rajat, vesistöt ja kulkutiet. Kartoituksen pohjana käytettiin isojaossa syntyneitä karttoja. Lisäksi mitattiin sellaiset tilat, joista ei oltu suoritettu geometrista mittaus- tai isojakoa tai verollepanoa varten. Lisäksi täydennettiin vanhoja mittauksia.

Suurin osa pitäjänkartoista valmisteltiin lääninmaanmittauskonttoreissa yhteensä noin 70 maanmittarin voimin seuraavasti:

- Uudenmaan läänissä 1841–1842
- Turun ja Porin läänissä 1842–1863
- Hämeen läänissä 1842
- Viipurin läänissä 184–1855
- Mikkelin läänissä 1842–1853
- Kuopion läänissä 1845–1847
- Vaasan läänissä 1845–1853
- Oulun läänissä 1843–1865

Pitäjänkarttoja ei painettu ja ne olivat vain virkamies-ten käytössä. Maanmittaushallitus ylläpiti kartastoa teke-mällä karttoihin korjauksia aina kun tietoja olosuhteiden muutoksista virastoon saatiin. Kartat kuluivat pahoin käytön ja korjailun myötä. 1890-luvulla pitäjänkartastoa ryhdyttiin uudistamaan ja kartat piirrettiin alusta lähtien uudestaan. Ensimmäistä kertaa ne sidottiin maapallon koordinaatistoon, Maanmittaushallituksessa 1890-luvulla konstruoituun ns. polyedriprojektiioon. Tämä versio tunnetaan ”uutena pitäjänkartastona” erotukseksi 1800-luvun puolivälissä tehdystä ”vanhasta pitäjänkartastosta”.

Kansallisarkisto on digitoinut kokonaisuudessaan pitäjänkartaston. Kartasto löytyy arkistolaitoksen Digitaalarkistosta hakusanalla ”pitäjänkartasto”. Alkuperäiset, 360 pitäjittäin laadittua karttarullaa, on leikattu yleislehti-jaon ruutujen mukaiseen 5116 karttalehteen 1950-luvun alussa. Arkistosta kuitenkin puuttui Sääksmäen karttalehti nro 2114 11, jonka alueella sijaitsee Tyrisevän-Te-risten kulttuurimaisema.

Aluekohteina digitoitiin pellot ja niityt. Pitäjänkarttojen epätarkkuudesta johtuen peltoalueiden sijainti ei ole yksi yhteen nykyisen kartan kanssa. Heittoa saattaa olla paikoin joitakin kymmeniä metrejä. Jotkin kartat tai niiden osat olivat väritykseltään haaleita ja kunnoltaan huonoja, joten peltojen erottuminen muista maankäyttömuodoista, kuten niityistä tai metsistä, oli hienojen värieröjen vuoksi tulkinnanvaraista. Muutama karttaruutua ei löydy Kansallisarkiston digitaaliarkistosta, joten ne puuttuvat aineistosta. Yksittäisissä karttalehdissä on aukkokohtia ja revenneitä alueita, joten niitä kohtia ei pystytä digitoimaan. Pitäjänkartat ovat kattavuutensa ja kartoitusajan-kohtansa takia hyvä aineisto maankäytön kehityksen tarkastelussa maakuntatasolla. Yksittäisessä kohteessa sen tarkkuus on paikoin heikohko. Tähän kyseiseen työhön kartta-aineiston tarkkuus on kuitenkin riittävä.

Lähde: Heikki Rantatupa: www.vanhakartta.fi (luettu 10.1.2014)
Jan Strengin karttatieto: <http://www.strang.fi/karttatieto/index.html#top20> (luettu 10.1.2014)

2.4 1950-luvun peruskartat

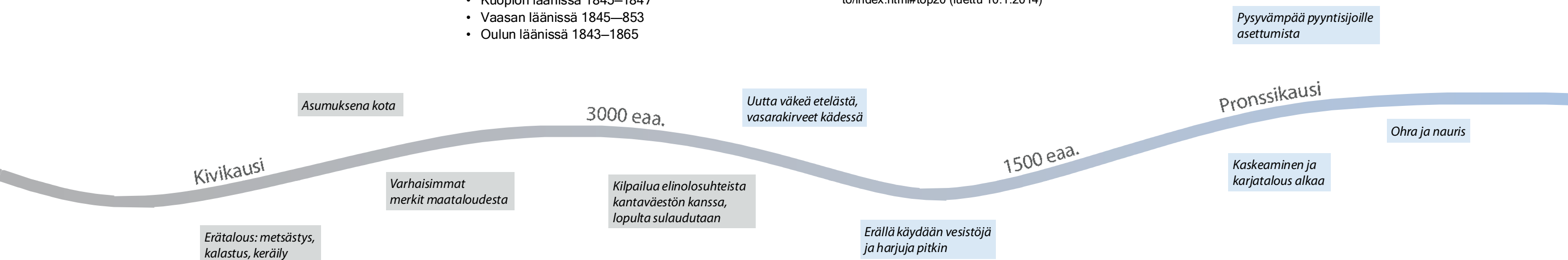
1950-luvun peruskartat ovat erinomainen lähde 1900-luvun maankäytön muutoksia tutkittaessa.

Peruskarttojen julkaiseminen aloitettiin vuonna 1947 ja se valmistui vuonna 1977. Sittemmin kaikista lehdistä on otettu uudistetut painokset. Painoksia on uusittu yleensä 10–20 vuoden välein. Joiltakin paikkakunnilta saattaa olla neljäkin eri ajalta olevaa erilaista peruskarttalehteä. Vanhimpien lehtien koordinaattiruudusto oli karttalehtien reunojen suuntainen eli osoitti ”karttapohjoiseen”. Alkuaan peruskarttoja myytiin kahdenlaisia painoksia - ilman tilusrajoja ja tilusrajojen kanssa.

1950-luvun peruskartoista digitoitiin asutus pistekoh-teina. Peruskartat saatiin asemoitua helposti nykykartalle. Karttojen tarkkuudessa saattaa olla yksittäisissä kohteissa heittoa muutamia metrejä, mutta aineistoa voidaan pitää luotettavana.

Pirkanmaan peruskartat ovat pääsääntöisesti vuosilta 1956-1959. Poikkeuksena ovat Tampereen ja Nokian alueen kartat, jotka ovat vuodelta 1953. Punkalaitumen, nykyisen Sastamalan ja Virtojen alueen kartat ovat puolestaan vuodelta 1961.

Lähde: Jan Strengin karttatieto: <http://www.strang.fi/karttatieto/index.html#top20> (luettu 10.1.2014)

3. Pirkanmaan asutus ja viljelymaisema

Pirkanmaan pitkä asutushistoria juontaa juurensa vesistöjen ja harjujen muodostamiin suotuisiin asuinpaikkoihin ja kulkureitteihin. Asutushistoria onkin ollut pitkälti riippuvaista maantieteellisistä ja luonnontieteellisistä tekijöistä: maan pinnanmuodostuksesta ja luonnonvaraisista liikenneyhteyksistä. Lisäksi asutuksen leviämiseen on vaikuttanut Pirkanmaallakin hallitusvallan määrätietoinen asutuspolitiikka. Pirkanmaan alueet ovat historiallisesti kuuluneet Hämeeseen ja Satakuntaan, mikä näkyy myös rakennusperinteessä. Pohjoisosien rakennuksissa on nähtävissä lisäksi pohjalaisia vaikutteita. Rakennettua ympäristöä leimaa pitkään jatkunut maanviljely ja toisaalta nuori kaupunkikulttuuri. Maakunnan maisemaa luonnehtivat metsät, suuret järvet ja joet, ja kulttuurimaisemaa keskiaikaiset kivikirkot, vanha kyläasutus ja kartanokulttuuri.

Lähde: Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

3.1 Luonnonolosuhteet

Maiseman peruspiirteet ovat syntyneet jääkaudella ja sen jälkeisissä luonnon prosesseissa. Nykyinen Pirkanmaan maiseman olemus on hyvin pitkän kehityksen tulos. Kallioperä on erittäin vanhaa, se on syntynyt yli tuhat miljoonaa vuotta sitten. Pirkanmaa sijoittuu kallioperältään kahden kivilajiyksikön eli graniittialueen ja erilaisen kiteisten liuskeiden rajakohtaan. Maakunnan pohjoisosissa on laajoja magmakivimuodostumia. Keski- ja eteläosissa esiintyy puolestaan varsin runsaasti liuskeita kuten kiillegneissejä ja kiilleliuskeita. Alueen kallioperän rikkonaisuus ilmenee pinnanmuotojen pienipiirteisenä vaihtelevuutena ja monina maisemassa näkyvinä muroslineina. Kallion murtumakohtiin ja halkeamiin on syntynyt laaksoja, jotka erottuvat maisemassa järvijaksoina.

Pirkanmaan järvien runsaus liittyy kiinteästi kallioperän historiaan. Pirkanmaan ja koko Suomen vesistöt ovat suhteellisen nuoria. Vesistöjen syntyyn on vaikuttanut jääkausi ja jään sulamista seurannut Itämeren altaan monivaiheinen kehitys. Jään sulettua Pirkanmaan yllä lainehti vesi, lukuun ottamatta muutamia vuorenhuippuja, jotka pistivät esiin saarina vedenpinnan yläpuolella. Miljoonia vuosia sitten maankuori on paikoin murtunut ja kuorikerrokset ovat siirtyneet limittäin. Jääkausien aikana nämä kerrokset ovat olleet alttiina jään kulutukselle, ja niistä on syntynyt painanteita, jonne vesi on kerääntynyt.

Näsijärvi kuroutui omaksi järveksensä makeavetisen Ancyliusjärven loppuvaiheessa noin 9000 vuotta sitten. Maankohoaminen aiheutti tulvan Näsijärven eteläosaan, ja se puhkaisi uuden reitin Tammerkosken kautta Kokemäenjokea pitkin noin 7500 vuotta sitten Pohjanlahteen. Ancyliusjärvestä kuroutuivat myös Längelmävesi, Roine, Mallasvesi, Vesijärvi ja Kukkia sekä Vanajavesi. Noin 8000 vuotta sitten Litorinameren vaiheessa nykyinen Kulo-vesi ja Mahnalanselkä olivat Litorinameren lahtia. Maan edelleen kohotessa Kulo-vesi, Rautavesi ja Lieko-vesi kuroutuivat omiksi järvikseen ja Kokemäenjoki alkoi muodostua.

Viimeisimpiä suuria mullistuksia tapahtui Längelmäveden vesistössä. Vuoteen 1604 saakka harjujakson patoamat vedet Längelmävesi, Vesijärvi ja Pälkänevesi laskivat Sarsajokea pitkin Roineeseen. Pälkänevesi laski Längelmävedeen Iharin virran kautta. Sarsanjoesta virtaavan valtavan vesimäärän muodostaman kosken voimalla käytettiin useita myllyjä. Kun Sarsankoski ei pystynyt laskemaan Längelmäveden tulvivia vesimassoja, ne mursivat uuden uoman Iharin kautta Pälkänevedelle ja siitä Hikiän puroa myöten Mallasvedeen. Hikiän puro laajeni tulvaveden vaikutuksesta leveäksi Kostianvirraksi. Veden suunta muuttui päinvastaiseksi, Pälkäneveden pinta laski Mallasveden pinnan tasolle paljon alemmaksi Längelmäveden pinnan tasoa ja Ihariin muodostui koski. Samalla kuitenkin veden virtaus Längelmävedestä Sarsanjokeen lakkasi, ja Sarsanjoki kuivui nopeasti.

Vuoteen 1820 mennessä Längelmäveden pinta oli noussut niin paljon, että harkittiin uutta veden pinnan laskea. Asia päätettiin ratkaista puhkaisemalla kanava Längelmävetä ja Roinetta erottavan Kaivannon kannaksen läpi. Kanava valmistui 1830, jolloin sulkuportit avattiin raolleen, mutta luonnonvoimat puuttuivat peliin, ja vesi ryöstäytyi valtavalla voimalla vieden mennessään sillan ja leikaten kaivannon leveyden kaksinkertaiseksi.

Lähes kaikki Pirkanmaan järvet ja joet kuuluvat Kokemäenjoen vesistöön. Vain aivan maakunnan pohjoisimmissa osissa on Pohjanmaalle laskevia järviä ja jokia. Järvimaisemaa luonnehtivat kiemurtelevat lahdemat ja niemet. Pääreittejä ovat Vanajaveden-Pyhäjärven, Längelmäveden-Hauhon, Näsijärven-Ruoveden ja Ikaalisten reitit sekä pohjoisosassa Ähtärin reitti. Maakunnassa on järviä ja lampia yhteensä 2 676 kpl. Näiden yhteenlaskettu pinta-ala on noin 2 250 km² eli 18 % maakunnan kokonaispinta-alasta.

Koko Suomen maaperä on iältään suhteellisen nuorta: se on syntynyt vasta jääkauden aikana tai sen jälkeen. Moreeni on Pirkanmaan ja koko Suomen yleisin maalaji. Monesti moreenin päälle on myöhemmin kasaantunut muita aineksia. Hienojakoisempaa ja ravinteikkaampaa savea ja hiesua on eniten maakunnan eteläosissa sekä vesistöjen rannoilla. Pohjoisissa osissa maakuntaa hiesua ja savea tavataan hyvin vähän. Soraa ja hiekkaa on eniten maakunnan pitkäisharjuissa ja reunamuodostumissa. Eloperäisistä maalajeista tavataan erilaisia turvelajeja sekä lehtomultaa (lehtokeskus Längelmäki-Vammala -linjasta kaakkoon Vanajaan asti), liejua ja mutaa (järvien ja soiden pohjilla). Soita maakunnassa on suhteellisen vähän, alle 20 % maa-alasta.

Pirkanmaa kuuluu pääosin nk. alankoalueeseen eli korkeintaan 200 metriä merenpinnan yläpuolella olevaan maa-alueeseen. Alavimmat seudut sijaitsivat Kokemäenjoen rannalla Sastamalan Äetsässä, maakunnan lounaisosasta maasto kohoaa itään ja pohjoiseen päin. Yleisestä alavuudestaan huolimatta Pirkanmaa on korkeussuhteidensa pienissä piirteissä varsin vaihtelevaa maastoa. Maisemakuvassa ei määräävänä tekijänä ole merenpinnasta mitattu korkeus vaan luonteenomaisista ovat maanpinnan korkokuvan muoto ja suhteelliset korkeusvaihtelut. Korkeusvaihtelut ovat jo melko suuria harjujaksojen alueilla sekä maakunnan itä- ja koillisosissa. Pohjoiseen ja koilliseen päin kuljettaessa maaston muoto selvästi jyrkkenee, korkeita selännealueita on mm. Ylöjärven Kurun pohjoisosissa. Pirkanmaan korkein huippu on Vieruvuori (225 m) Orivedellä.

Maakuntaa halkoo useita jääkauden loppuvaiheen aikana syntyneitä harjujonoja. Harjujen ikä on noin 13 000–10 000 vuotta, ja ne ovat pääasiassa muodostuneet kaakosta luoteeseen keräytyvän jään reunavyöhykkeessä sulamisvesivirtojen yhteyteen. Merkittävin näin syntynyt saumamuodostuma Pirkanmaalla ulottuu Pälkäneen Syrjänharjasta Kangasalan Vehoniemen ja Tampereen Pyynikin kautta Hämeenkyrön Mahnalan harjuun yhtyen Hämeenkanakaaseen. Tämän harjujonon tunnetuin paikka on sen korkein kohta, Pyynikinharju, joka kohoaa 75 metriä Pyhäjärven pinnan yläpuolelle.

Lähde: Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.
Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliiton julkaisu B 174. Tampere, 1990

3.2 Esihistoriallinen aika (noin 8400 eaa.–1200 jaa.)

Elollisen luonnon vallatessa jään ja veden jättämää maata saapui ihminenkin Suomeen.

Yoldia- ja Ancyclusvaiheiden luonto tarjosi jo riittävät edellytykset kivikauden kulttuurille. Ns. atlanttisen kauden (n. 6500–4000 eaa.) ilmanala oli lämpimämpi kuin nykyään. Metsät vilisivät riistaa ja järvissä kasvoi syötäväksi kelpaavaa vesipähkinää ja runsaasti kaloja. Kivikauden Pirkanmaa oli metsästäjien ja keräilijöiden aluetta, mutta myös varhaisimmat merkit maataloudesta ajoittuvat kivikauden loppuvaiheeseen. Asuinpaikkoina olivat vesistöjen rannat ja kulkuväylinä vesistöt. Väestöön sekoittui vuosituhansien aikana naapurialueidenkin väkeä. Suomeen tuli noin 3200 eaa. joukko indoeurooppalaisiksi tulkittua väestöä, mikä näkyy ns. vasarakirveskulttuurin muinaisjäännöksinä ja irtolöytöinä. Heidän jälkiään löytyy myös Pirkanmaalta. Vasarakirveskulttuurin aikaisia hautoja on mm. Nokian Tottijärvellä ja Valkeakosken Itkossa.

Vanhimmat ihmisen jättämät jäljet Pirkanmaan maa-perässä ovat nykytiedon mukaan yli 9000 vuoden takaa. Kivikauden ihmiselle halutuimpia asuinpaikkoja olivat suurien järvenselkien kapenevat solmukohdat, joissa kala liikkui vilkkaasti puolelta toiselle. Samoin helppokulkuiset harjut toimivat eläinten kulkureitteinä, jolloin riistaa oli varsin helposti saatavissa varsinkin silloin, kun salmi katkaisi harjun. Kangasalan Sarsassa yhdistyivät otollisella tavalla kalastus- ja metsästysmahdollisuudet. Se oli solmukohta, jossa suuria järviä yhdistävä kapea vesistö katkaisi harjujonon. Kivikauden asuinpaikkoja tunnetaan Pirkanmaalla yli 450 eri puolilla maakuntaa.

Keski- ja Pohjois-Pirkanmaalla kivikautistyyppinen pyyntikulttuuri jatkui ainakin rautakauden loppuun asti. Tähän liitetään lapinrauniotraditio, jossa vainajat haudattiin maan pinnalle kiviröykkiöihin eli lapinraunioihin. Ne sijoitettiin näkyville paikoille esimerkiksi järvien rannoille tai kulkureittien varteen.

Kaskiviljely alkoi hyvin varhain, mahdollisesti jo kivikaudella, ja jatkui Suomessa pitempään kuin muualla Euroopassa. Selviä merkkejä kaskeamisesta on löydetty jo 2500 vuoden takaa. Pitkäaikainen kaskiviljely on muuttanut ympäristöämme suuresti ja vaikuttanut metsien lajistoon.

Yksi huomattavimmista kivi- ja pronssikauden asutuskeskuksista on sijainnut Kangasalan Sarsassa. Asutus syntyi mesoliittisella kaudella ja voimistui kampakeramiikan aikana. Sarsan neliökilometrin laajuisen asuinpaikan ovat mahdollistaneet suotuisat luonnonolosuhteet. Sarsan löytöjen paljous ja iällinen jakauma osoittavat alueen olleen pitkään huomattava asutus- ja pyyntikeskus. Pronssikauden ajalta Sarsasta on löydetty mm. Sarsan tyyppin tekstiilikeramikkaa. Kampakeraamisen kauden (n. 5000-2500 eaa.) asuinpaikkoja tunnetaan eri puolilta Pirkanmaata.

Rautakauden (n. 500 eaa.–1200 jaa.) kulttuurin merkitys Pirkanmaan maisemakuvaan on huomattava nimenomaan siksi, että tuona kautena tapahtui vähittäinen siirtyminen pyyntielinkeinoista maanviljelyyn. Tutkimusten valossa näyttää siltä, että asutus tiivistyi kylämaiseksi kokonaisuuksiksi rautakauden loppupuolella noin vuoden 1000 vaiheilla. Vanhin tunnettu muinaispelto on löydetty Sääksmäen Rapolasta, ja usean lammen tai suon pohjaliejusta otettujen näytteiden perusteella voidaan todeta, että maanviljelyä on ollut Etelä-Pirkanmaalla jo ajanlaskua edeltäneellä kaudella. Rautakaudella istutettiin myös hyötykasveja, joita tavataan vieläkin vanhoilta asuinpaikoilta.

Pirkanmaan rautakautisen kulttuurin sydänalueita ovat Pälkäneen, Kangasalan, Sääksmäen, Lempäälän, Pirkkalan, Sastamalan ja Vesilahden sekä Urjalan alueet. Rautakautisia asuinpaikkoja on löydetty suhteellisen vähän, osittain siksi, että asutus jatkui usein samoilla sijoilla keskiajalle ja siitäkin eteenpäin. Kristinuskon vaikutuksesta hautaustavat muuttuivat ja näin syntyi ruumiskalmistoja, jotka kertovat tutkijoille jäännöksineen menneen ajan elämästä ja tavoista.

Pirkanmaalla rautakauden yksi merkittävästä asutuskeskittymistä sijaitsi molemmiin puolin Vanajaveden kaapeikkoa. Sen pohjoispuolisten harjujen rinteille syntyi rautakauden kuluessa asutusrypäs, jonka keskuskylä olivat Salo, Rapola, Voipaala, Huittula ja Ritvala. Eteläisen keskuksen muodosti Tarttilan kylä. Rapolan alueen keskus on Suomen suurin linnavuori, jonka rinteillä on säilynyt pitkään jatkuneen asutuksen merkkeinä rautakautisia kalmistoja, uhrikiviä, asuinpaikkoja ja muinaispeltoja.

Yhden teorian mukaan maataloutta harjoittanut väestö, ns. rautakautisen kalmistokulttuurin asutus, eteni länneä Kokemäenjoen vartta Ylä-Satakuntaan ja sieltä Hämeeseen Pälkäneen-Sääksmäen-Akaan tienoille. Uudisasukkaat olivat paitsi maanviljelijöitä myös metsästäjiä ja kalastajia, joita turkisten runsaus houkutteli yhä pohjoisemmaksi, erämaan loppumattomille saloille. Näin Pirkanmaasta tuli osa laajaa, kansainvälistä turkis-kauppaverkostoa.

Rautakautisten kalmistojen ja asuinpaikkojen löytöaineisto kertoo, että ko. kulttuurin piirissä pääelinkeinona harjoitettiin maanviljelyä ja karjanhoitoa ja täydentävänä sivuelinkeinona metsästystä ja kalastusta. Rautakautinen asutusprosessi kesti noin tuhat vuotta, ja sen tuloksena oli pakanuuden ajan päättyessä kolme suurta asutusaluetta: Varsinais-Suomi, Satakunta-Häme ja Laatokan Karjala.

Lähde: Adel, Vadim 2014. Tutkija, arkeologi, Pirkanmaan maakuntamuseo. Tampere. Henkilökohtainen tiedonanto 2.5.2014.
Kumpuja ja Kivinavettoja, Oriveden kulttuuriympäristö-ohjelma. Teivas, Eija. Tampere, 2003.
Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.
Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvitys. Tampereen kaupunki, luonnos 31.1.2014.

Maata aletaan omistaa siellä missä viljellään, kotiseudulla

Varattu hirsisalvosrakenne, savupirtti ja kiuas

Hevonen ja ruis

Kalavesien ja metsien eränautinnasta sovitaan talojen ja kylien kesken

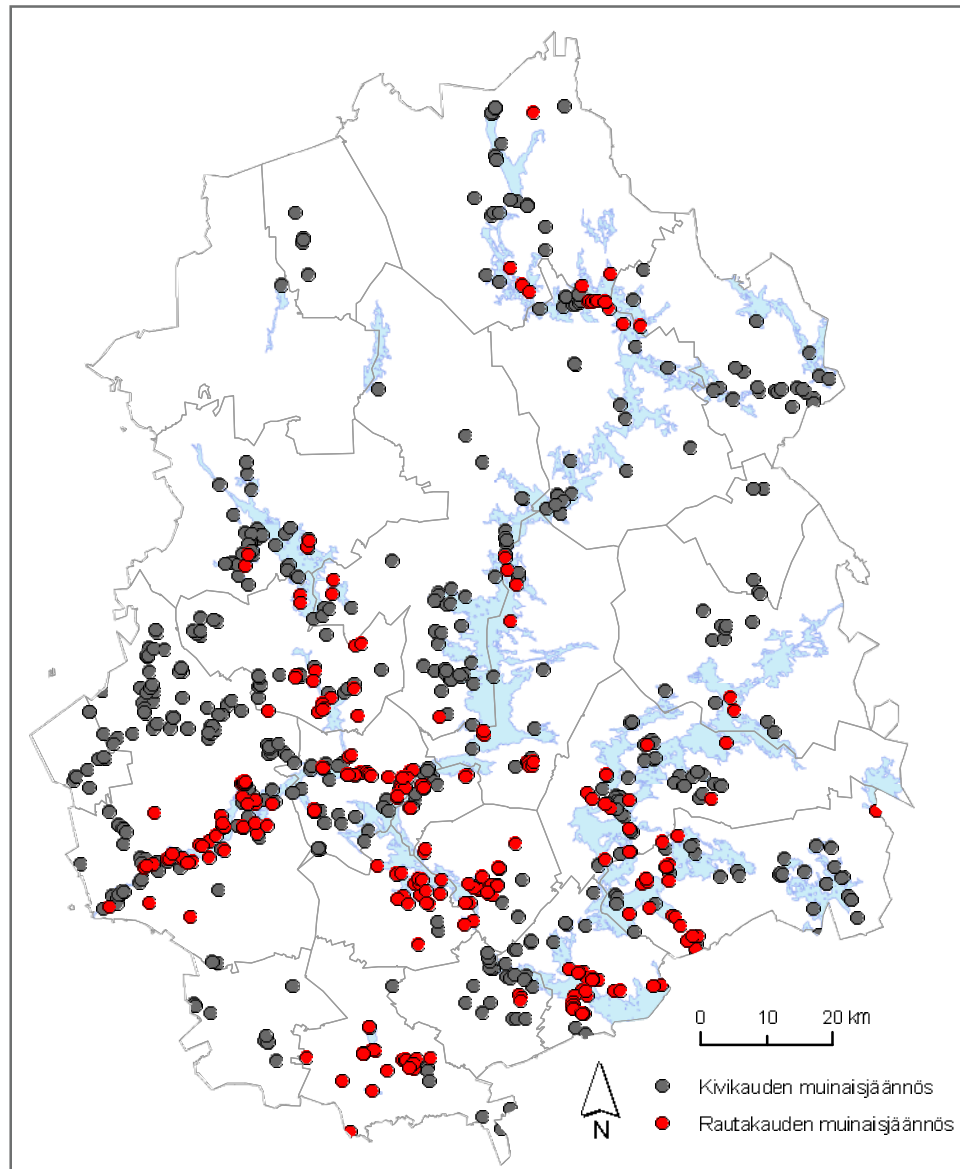
1200 - 1500 Keskiaika

Ryhmäkylät muodostuvat

Kaskeaminen, kydöttäminen ja peltöjen raivaus jatkuu

Kylien sosiaalinen rakenne ja hierarkia vakiintuu: talolliset ja talottomat, suku ja palkolliset, talonpojat ja itsellisammateissa yrittävät

Karjanhoito pysyy vähäisenä

Kivikauden ja rautakauden asutus Pirkanmaalla.

3.3 Keskiajalta uuden ajan alkuun (noin 1200–1700-luvut)

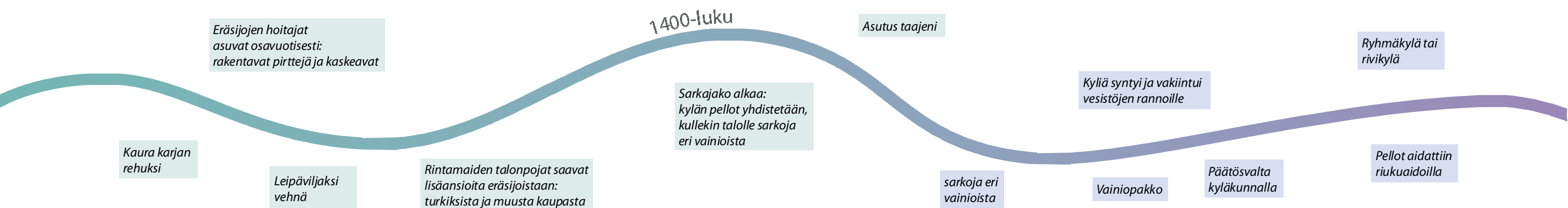
3.3.1 Maatalous

Kaskeaminen pysyi suosittuna historialliselle ajalle tultaessa, sillä pellon teko kivisiin moreenimaihin oli työlästä. Kaskista saatiin runsaita ruis- ja naurissatoja. Kaskeamismenetelmiä oli useita. Tunnetut kaskeamismenetelmät saattavat olla vasta 1500-luvulta peräisin. Vaihtoehtoina oli kaataa kaski joko vanhaan kaskimetsään tai luonnonmetsään. Kyntö- ja kylvöajankohdat vaihtelivat. Paras kaskimetsä oli tasaikäinen, 15–30-vuotinen leppää ja koivua kasvava sekametsä. Polton jälkeen maa oli valmis viljeltäväksi. Poltto hävitti pintakasvillisuuden ja luonnonkasvien siemenet sekä vapautti maaperän ravinteet viljakasvien käyttöön. Viljakasvit käyttivät polton vapauttamien ravinteiden nopeasti. Satoja samasta kaskesta saatiin yleensä yhdestä neljään. Kaskikauden loppu-aikoina 1700- ja 1800-luvulla kiertoajat jäivät liian lyhyiksi ja näin maa köyhtyi.

Kydötys oli toinen varhainen viljelytapa. Historian tutkijat epäilevät kydytyksen olevan läntistä perua. Myöhemmin se levisi nykyisen Pirkanmaan alueelle. Kytömailla viljeltiin ruista ja kauraa. Kydöttäessä maan humuspitoinen pintakerros rikottiin ja poltettiin. Sama toistettiin vuosittain niin kauan kun maasta saatiin riittävä sato. Viimein maa jätettiin kesannolle, kunnes taas oli muodostunut riittävästi humusta ja ruohikkoa kydyttäväksi. Pirkanmaalla kydytys oli varsin yleistä vielä 1700-luvun lopulla.

Kaskikauden maisema oli vaihtelevaa eri kehitysvaiheissa olevine metsineen, avoimine peltoineen ja ahoineen. Kasketut maisemat hallitsivat 1800-luvulla vielä Pirkanmaallakin samoin kuin koko Suomessa. Siirtymisen kaskista peltoihin on tapahtunut vähitellen eikä aina samanaikaisesti edes naapureina olevilla alueilla. Pelto ovat yleensä sijainneet keveillä, helposti muokattavilla hiesu-, savi- ja hiekkamailla, joiden vaiheille asutuskin vakiintui. Kovat savikot vaativat kunnon auroja, ja niiden kyntämiseen päästiin vasta keskiajalla.

Uuden ajan kirjallisissa lähteissä peltomaita voidaan erottaa kolme tyyppiä, joilla sovellettiin toisinaan eri viljelymenetelmiä. Lähinnä talouskeskusta olivat rintapelot. Ne antoivat suurimman viljatuoton: erityisesti tärkein vilja, ruis, kasvatettiin niissä. Ulkopellot taas olivat metsään raivattuja pienehköjä peltoaukeita, joilla viljeltiin etupäässä kauraa rehuksi. Umpiaidat eli pihapelot olivat pieniä, voimakkaasti lannoitettuja maita, joissa viljeltiin perunaa, lanttua, kaalia, pellavaa, hampppua ja tupakkaa. Pirkanmaalla oli tyypillistä eteläsuomalainen kaksivuoroviljely, jossa pelto jaettiin kahteen lohkoksi ruispelloksi ja kesannoksi, joita vaihdettiin vuosittain. Kesannosta erotettiin aidalla kevätiljaa varten 1/8–1/3 toukomaaksi, jonka pinnalle saatettiin levittää ohut kerros lantaa. Kun toukomaan paikkaa kesantolohkossa vaihdeltiin, syntyi viljelyskierrossa sivuhaara, jonka kesto oli 6–16 vuotta. Tämän kaltainen kaksivuoroviljely lienee kehitetty 1600- tai 1700-luvulla rukiin noustua pääviljäksi koko alueella.

Karjanhoito kuului oleellisena osana vanhakantaiseen maatalouteen, koska jatkuva peltoviljely ei ollut mahdollista ilman säännöllistä lannoitusta. Tästä syystä talonpojat pyrkivät yleisesti pitämään niin paljon karjaa kuin heidän mahdollisuutensa hankkia rehua sallivat. Karjan kasvatuksessa keskeisen ongelman muodosti talven pitkä sisäruokintakausi, jota varten oli kerättävä tarpeeksi rehua. Se koottiin luonnonniityiltä ja kaskiahoilta. Karjaa ruokittiin myös lehdeksistä tehdyillä nipuilla eli kerpoilla.

Luonnonniittyjä oli erilaisia:

- *kuivat niityt eli kedot, tuoreet niityt, kosteat niityt, rantaniityt, tulvaniityt ja suoniityt*
- *alueilta kerättiin luonnonheinää karjan rehuksi tai niitä laidunnettiin, alueita ei muokattu*
- *ahot syntyivät kaskeamisen tuloksena, kun muutamaan kertaan viljelty kaskipelto otettiin laidunnukseen tai sieltä ryhdyttiin keräämään luonnonheinää rehuksi*

Kevätlaiduntaminen aloitettiin kylän mailla, jonka jälkeen karja siirrettiin kesälaitumelle metsiin ja tuotiin sen jälkeen syyslaitumelle pelloille ja niityille heinä- ja sadonkorjuun jälkeen. Lampaita ja vuohia, mutta myös lehmä ja hevosia, saatettiin pitää erityisillä laidunsaarilla.

Lähde: Helsingin yliopisto:
<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/peltoviljely/viljelyjarjestelmat.htm>. (luettu 21.3.2014)
Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.
Suomen maatalouden historia, osa I. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

3.3.2 Sarkajako ja kylien synty

Erä- ja kaskitalous pakottivat väestön liikkuvuuteen. Pelto- ja kaskitalous pakottivat väestön liikkuvuuteen. Pelto- ja kaskitalous pakottivat väestön liikkuvuuteen. Pelto- ja kaskitalous pakottivat väestön liikkuvuuteen.

Asutuksen pääväylinä olivat Kokemäenjoki sekä Hämeen järviselä. Maitse muodostui helposti kuljettava pääreitit saumamuodostumasta, joka Pirkanmaalla ulottuu Pälkäneen Syrjänharjasta Kangasalan Vehoniemen ja Tampereen Pyynikin kautta Hämeenkyrön Mahnalan harjuun yhtyen Hämeenkanakaaseen. Helppokulkuiset harjut ovat muodostaneet ihmisille reitit, joita myöten on saavutettu asumattomat erämaatkin. Vanhimman asutuksen ja muun ihmistoiminnan merkit liittyvätkin useimmiten harjuihin. Harjun liepeiden suotuisa pienilmasto ja rehevyys ovat tarjonneet suojaisan asuinpaikan.

Tärkeitä eräteitä olivat Kyrösjärven-Parkanon-reitti, Näsijärven-Ähtärin-reitti ja Längelmäveden reitti. Näitä monia vesiteitä hyväksi käyttäen uudisasukkaat kehittivät jo esihistoriallisella ajalla kotiseudun ja erämaan rinnakkaisviljelyksi. Tämä tulee kuitenkin ilmi vasta 1400- ja 1500-lukujen asiakirjoista.

Aluksi tilojen pellot olivat säännöttömästi erillisinä rai-vioina. Tutkimusten perusteella on todennäköistä, että kunkin talon rakennukset sijaitsivat peltojen keskellä. 1200-luvulla tuli käyttöön vuoroviljely, sillä kirkon ja kruunon toimeenpanema verotus edellyttivät yhdenmukaista maanjakoa. Ensimmäiset tiedot sarkajasta nykyisen Pirkanmaan alueella ovat 1400-luvulta. Uudelle ajalle tultaessa jakotoimitukset vakiintuivat. Tämän tuloksena kylien pellot sijaitsivat rakennusten ympärillä kapeisiin sarkoihin jaettuna. Kylät saivat näin ryhmäkylän tai rivi-kylän luonteen.

Länsisuomalaisissa ryhmäkylissä talojen tontit rajau-tuivat toisiinsa, joten kylissä oli yhtenäinen tonttialue. Pienissä kylissä rakentaminen oli väljempää. Vain talon riipi, paja ja usein sauna sijaitsivat palovaaran vuoksi tonttialueen ulkopuolella. Koko maaseudun rakennus-tavan huomioon ottaen umpipiha lienee ollut yleinen vain sarkajakoalueen kylissä, pappiloissa, kartanoissa ja vauraissa talonpoikaistaloissa, sillä niiden vaatima ra-kennusten lukuisuus edellytti melko suurta varallisuutta. Talonpojat omistivat keskiajan päättyessä Suomessa reilusti yli 90 % kaikista tiloista, nämä tilat muodostivat samalla varsinaisen veromaan. Veroista vapaita rälssi-tiloja oli noin 3 %.

Suomen asutuksesta on täsmällistä tietoa vasta vuo-delta 1560. Silloin laadittiin ensimmäinen veroluette-lo, maakirja, joka on erityisen arvokas, koska siinä on mainittu kaikki silloiset talonpojat pitäjittäin ja kylittäin. Kun suuri osa silloisista kylistä ja suuri osa taloistakin on edelleen samalla paikalla, voidaan tämän avulla sel-vittää asutuksen laajuus. Sen sijaan maakirja ei anna tietoa väestömäärästä, sillä verottajaa ei kiinnostanut henkilöluku, vaan ainoastaan verotettava maaomaisuus. Pirkanmaan alueella oli 1560-luvulla 803 kylää (mukaan lukien yhden talon verotusyksiköt eli yksinäistalot) ja niis-sä 3234 tilaa. Koko Suomessa oli noin 34 000 tilaa. Alu-eellisesti ne olivat epätasapainoisesti jakautuneet, sillä puolet niistä sijaitsi lounaisella ydinalueella: Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Hämeessä. Tällä alueella oli suurin osa nykyisistä kylistä jo saanut alkunsa, mutta asutus oli näillä rintamailla harvaa, noin 0,5–1 taloa neliökilometrillä. Pirkanmaalla asutus oli keskittynyt var-sin tiiviisti vesistöjen tuntumaan ja erityisesti Kokemäen-joen ja Pyhäjärven alueelle.

Vuonna 1571 eräiden Tanskalle maksettavien sota-korvausten vuoksi säädettiin erityinen hopeavero. Veron perusteeksi otettiin maaomaisuuden ohella myös kunkin talon kotoeläinkanta, mutta ei asukkaiden lukumäärää. Laaditun veroluettelon mukaan huomattavia tilojen kes-kittymiä oli Kokemäen yläjuoksulla. Siellä suurimmat ky-lät olivat Tyrvään Eko ja Kalliala, Karkun Karkunkylä, Ku-tala ja Sarkola sekä Mouhijärvellä Selkee. Kyrösjärven reitin varrella suurimpia kyliä olivat Hiironen ja Kilvak-kala. Toinen suuri keskittymä sijaitsi Vesilahden ja Lem-päälän kirkkojen vaiheilla, missä suurimmat kylät olivat Narva ja Kuokkala. Pyhäjärven tuntumassa suurkyliä olivat Pirkkalankylä, Messukylä ja Takahuhti. Lempää-lästä Vanajavedelle asutus jatkui tiheänä. Suuria kyliä olivat mm. Toijala sekä Sääksmäen Ritvala, Kärjenniemi ja Voipaala.

Längelmäveden reitin varrella mahtikyliä olivat Onk-kaala ja Ruokola, Laitikkala, Tiuhala sekä Oriveden kylä. Asutusta oli myös Ikaalisissa asti ja Parkanossakin oli muutama talo. Näsijärven rannat olivat hyvin harvaan asuttuja, mutta muutamia taloja oli aina Virroilla asti. Sa-moin Längelmäveden reitti oli yläosaltaan harvaan asut-tua. Pirkanmaan pohjoisosissa kylät muodostuivat yksi-näistaloista. Yksinäistalo muodosti nimensä mukaisesti yksin ja itse kylään verrattavan kokonaisuuden. Siihen ei kuulunut muita taloja. Yksinäistaloista on muodostettu nykyiset Pohjois-Pirkanmaan kylät.

Lähde: Adel, Vadim 2014. Tutkija, arkeologi, Pirkanmaan maakuntamuseo. Tampere. Henkilökohtainen tiedonanto 2.5.2014.
Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.
Suomalainen piha - Rakennushistoriallisia päälinjoja. Valonen, Niilo ja Korhonen, Teppo. 2006.
Suomen historian pikkujättiläinen. 2003.
Suomen maatalouden historia, osa I. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

Esimerkkikylänä tässä selvityksessä on Kiikanoja nykyisessä Sastamalan kaupungissa.

Kiikanojan kylä on perustettu jo ennen 1300-lukua. Kiikanoja oli vuoden 1644 maakirjakartan mukaisesti seitsemän talon ryhmäkylä. Vieressä olevaan maakirjakarttaan on piirretty 7 taloa, jotka sijaitsevat peltojen keskellä ojan reunalla. Tätä punaisella merkittyä aluetta kutsutaan jatkossa Kiikanojan kylätonniksi. Maakirjakarttojen peltojen väritys oli harmaa, niityt olivat vihreitä, suot keltaisia, järvet sinisiä ja joet tummansinisiä. Kiikanojan kartasta erottuvat selkeästi peltolohkot, joiden välissä on ojat. Kylätonntia ympäröivät pellot ovat multamaata (muld jord). Kylän kauimmaisat pellot ovat savimaata (leer jord). Peltota raivattiin lähinnä jokivarren viljaville savikoille. Viljelyn keskittyminen savikoille edellytti liian veden poisjuokuttamista. Peltolohkojen välissä onkin runsaasti oja. Kylää ympäröivät aidatut metsämaat olivat kivikkoisia. Pellot ovat aidattuja, jotta karja ja metsän eläimet eivät olisi päässeet tuhoamaan viljelyksiä. Niittyjä ei ole tähän karttaan merkitty länsiosassa olevaa soista niittyä (keltavihreitä pisteitä) lukuun ottamatta.

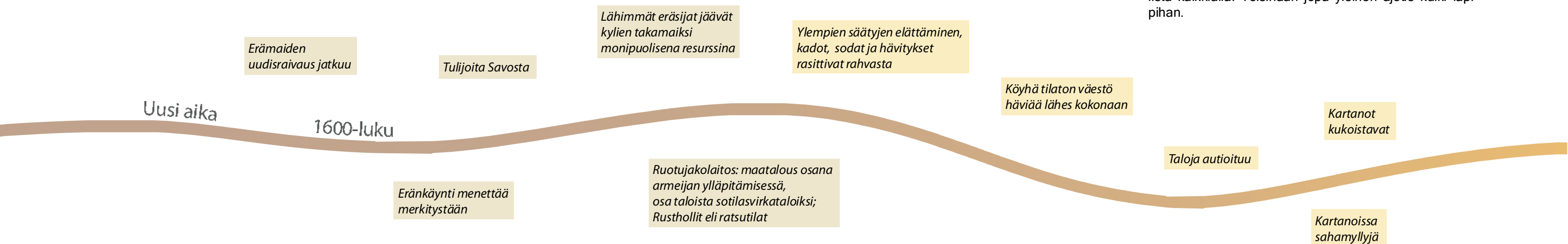

3.3.3 Pihapiirit ja rakennuskanta

Keskiaikaisen lohkojaon vallitessa talot rakennettiin peltojen läheisyyteen. Länsi-Suomessa sarkajako ja ryhmäkyläasutus ohjasivat rakennusten sijoittelua keskialta alkaen isojakoon saakka. Pirkanmaalla yleinen pihatyyppi oli nelisivuinen umpipiha. Tyypillinen oli väli-aitapiha, jossa asuinpihaa ja karjapihaa erotti aita, joka oli rakennettu tavallisimmin riu'uista, joskus hirsistä. Väli-aitapiha on ollut ryhmäkylän vallitsevana pihamuotona esimerkiksi Punkalaitumen Haviokoskella. Pirkanmaalla esiintyi myös välirakennuspihaa, jossa asuinpihaa ja karjapihaa erottivat talousrakennukset. Välirakennuksena ovat toimineet liiteri, toisessa alatyypissä aitta, luhti tai pieni asuinhuone ja kolmannessa alatyypissä tallirakennus. Myös yksipihaisia umpipihataloja esiintyi. Esimerkiksi Sääksmäen Ritvalan kylässä oli muistitiedon mukaan rinnakkaismuotoina sekä yksipihaisia että väli-aitaisia pihapiirejä.

Talonpoikaistilojen lisäksi Pirkanmaan alueella oli joitakin kartanoita. Alun perin kartanoita asuttivat aateliset tai muut säätyläiset. 1600-luvulla aatelisilla oli yleensä asumakartano eli herraskartano eli säteri. Lisäksi kartanon maihin saattoi kuulua erilukuinen määrä talonpoikaistiloja rälssitiloina. 1600-luvun suurvalta-ajan vaurastumisen myötä aateliston valta kasvoi ja ylimystön kulttuuri alkoi näkyä myös Pirkanmaan kartanoissa. Säteritilojen eli verosta vapautettujen, aatelisten omistamien kartanoiden määrä kasvoi 1600-luvulla. Ne sijoituivat hyville paikoille, suotuisiin ilmasto-olosuhteisiin, hyvien niittyjen ja laajojen metsien tuntumaan.

Asumismuotojen ohessa pihamuotoja ovat säädelleet kulkuväylät. Pääkulkuväylä on ollut laadultaan maantie tai sivutie, joki tai järvi. Rakennukset voitiin sijoittaa maen rinteelle vapaammin kuin joen rantaan tai päätien varteen, jotka määräisivät rakennusten suuntaa. Kulminen toisen talon pihan läpi on ollut jokseenkin tavallista kaikkialla. Toisinaan jopa yleinen ajotie kulki läpi pihan.

Tärkeä tekijä pihapiirien ilmeessä ovat olleet aidat. Riuku- ja lauta-aidat, aidatut kujat tai niiden puuttuminen ovat antaneet ilmettä vanhalle talomaisemalle. Ne ovat kuvastaneet alueellisia tai historiallisia eroja. Aidoilla ohjattiin karjan kulkua ja estettiin karjaa pääsemästä asuntopihaan, kasvitarhoille ja pelloille. Jos ei olisi ollut karjaa, ei olisi tarvittu aitojakaan.

Pääosa aitoista sijaitsi pihapiirissä. Suomen länsialueilla asuma- ja ruoka-aidat olivat yksi- tai kaksikerroksessa viisiseinäisessä luhti- tai puotirakennuksessa, joka sijoitettiin asuinpihaan, tai osaksi pitkää ulkorakennusta. Pihamuodon kannalta rihi oli yleensä vähemmän merkityksellinen. Se rakennettiin etäämmälle pihapiiristä, jotta puintityö hevosajoiheen ja viereen rakennettava haasia saisivat tilaa. Myös palovaara, joka syntyi monesti kovasta lämmityksestä riihityksen aikana, oli suuri.

Eläinsuojat suositeltiin sijoittamaan kauemmas asuinrakennuksista. Silti karjasuoja pysyi pienissä ja keskikokoisissa talonpoikaistaloissa suhteellisen lähellä päärakennusta sekä perinteen että ergonomian voimasta. Erillinen talli on keskiaikainen uutuus, joka oli kotiutunut 1800-luvulle tultaessa pääasiassa maan länsi- ja pohjoisosiin. Lännessä talli lisättiin navettarakennusten jatkoksi noin joka kolmannessa talossa.

Talonpoikaistaloissa ulkokuone kuului usein pihapiiriin myöhäisimpiin tulokkaisiin. Rahvas ja moni virkamieskin sijoitti huussin karjapihan liepeille tai jätti sellaisen kokonaan rakentamatta. Viimeksi mainitun kaltainen oli tilanne suuressa osassa maata vielä 1800-luvulla.

Piha sai erilaisen hahmon sen mukaan, miten rakennukset oli ryhmitelty ja sijoitettu ja kuinka paljon siinä oli matalien rakennusten ohella korkeita. Suuri merkitys oli edustavuuden tavoittelulla. Renessanssin ja barokin pyrkimys symmetrisyyteen toteutui esimerkiksi siinä, että parihuoneen kumpikin pää rakennettiin samankorkeiseksi ja saman levyiseksi. Pitkien rivien ihanne ilmeni päärakennuksen ohella myös ulkorakennuksissa. Saunan ja keittokodan sijoittaminen vastakkain oli säilyneessä perinteessä yleisintä. Parhaiten tämä säännöstelypyrkimys oli juurtunut länteen.

Talonpoikainen talonrakennus perustui hirs- eli lamasalvostekniikkaan, joka oli ollut vallitsevana jo rautakauden lopulla. Ensimmäiset salvotut hirsirakennukset olivat tavallisesti yhden tai kahden huoneen suuruisia. Rakennukset perustettiin korkeintaan nurkkakiville. Katteena olivat esimerkiksi tuohi tai olki, myöhemmin myös lauta. Tonteille pystytettiin lukuisia rakennuksia, kun jokaista tarkoitusta varten oli yksi tai useampi rakennus. Tilanne oli tällainen sekä talonpoikaistaloissa että pappiloissa ja verovapaiden rälssimiesten asuinkartanoissa. Talonpoikaistaloissa asuttiin savupirteissä tai savutuvissa ja käytettiin talousrakennuksina navettaa, tallia, ruoka- ja vaateaittoja sekä saunaa ja riihtä.

Lähde: Kangasalan maaseutualueiden kulttuuriympäristö-ohjelma. Kangasalan kunta. Forssa, 2004.
Rakennusperintöportaali <http://www.rakennusperinto.fi> (luettu 15.1.2014)
Suomalainen piha - Rakennushistoriallisia päälinjoja. Valonen, Niilo ja Korhonen, Teppo. 2006.
Suomen maatalouden historia, osa I. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.
Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvitys. Tampereen kaupunki, luonnos 31.1.2014.

3.3.4 Tieverkosto laajenee

Keskiajalla Pirkanmaalla asutuskeskusten välille kehittyi runkoteitä, jotka olivat pohjana myöhemmille maanteille. Valtakunnallisesti merkittävimpiä keskiaikaisia maanteita Pirkanmaalla olivat Hämeenlinnaa ja Satakuntaa yhdistänyt "Laidetie" ja Kyrönkankaan- eli Pohjankankaan- tai Hämeenkankaantie. Vaikutuksensa Pirkanmaan tieverkkoon oli myös Hämeen Härkätiellä ja Ylisellä Viipurintiellä ja niihin liittyvillä sivuteillä.

Vanajaveden seudun ja Kokemäenjoen välisistä kulketeistä tärkein oli Hattulan, Pälkäneen, Tammerkosken, Pirkkalan, Tyrvään, Huittisten ja Kokemäen kautta Ulvilaan johtanut tie. Yleiseksi tieksi tietä kutsuttiin jo 1400-luvulla ja maantiekseksi se lienee raivattu jo keskiajalla. Kokemäenjoen vartta seuraileva tie pysyi koko Ruotsin vallan ajan tärkeimpänä Ylä-Satakunnan ja Porin välisenä tienä.

Kyrösjärven reittiä käytettiin jo varhain Satakunnasta Pohjaan suuntautuvana erä- ja taivallusreitteinä. Satakunnassa Kyrönkankaantienä, Pirkanmaalla Hämeenkankaantienä ja Pohjanmaalla Pohjankankaantienä tunnettu tie on yksi Suomen keskiaikaisista pääteistä ja ainoa kesäaikaan kuljettavissa ollut reitti Satakunnasta ja Hämeestä Pohjanmaalle. Vanajaveden seudun ja Kokemäenjokisuun välisistä kulkureiteistä oli keskeisin Hattulan - Pälkäneen, Tammerkosken kautta kulkenut tie. Yleiseksi maantiekseksi tietä kutsuttiin jo 1400-luvulla.

Tieverkkoa laajennettiin 1600-luvulla etenkin maan pohjois-, sisä- ja itäosissa. Ruovesi liitettiin vuonna 1617 kaupunkioikeudet saaneen Uudenkarlepyyn kauppiiriin. Tämän seurauksena tuli tarve rakentaa tie Lapuanjoen varresta Suomenselän yli. Orivesi-Uusikaarlepyy-tie yhdisti Ylä-Satakunnan ja Tampereen alueen

Pohjanmaahan ja vähensi Kyrönkankaantien merkitystä. Myös Messukylä–Teisko–Orivesi-tien käyttö väheni Orivesi–Ruovesi-tien valmistuttua. Ruovesi–Orivesi-tietä kunnostettiin 1750-luvulla. Tien merkitys muuttui 1770–1780-luvuilla, kun Kuortaneen Salmen ja Lapuan välinen tieosuus parannettiin osaksi Kuopio–Vaasa maantietä.

Hämeenlinnasta Akaan kautta Tammerkoskelle johtaa rautakaudelta todennäköisesti periytyvä Hiidentie. Tätä tietä pidetään Hämeen paikallisteistä vanhimpana ja merkittävimpanä. Tie yhdisti Sydän-Hämeen Satakuntaan ja se oli jo 1500-luvulla varustettu kestävikievarein. Tien merkitys on ilmeisesti hieman vaihdellut, sillä 1750-luvulla tietä sanottiin vain vaivoin kärryillä kuljettavaksi sivutiekseksi. Tie yhtyy Laidetiehen ja Kyrönkankaantiehen Tampereen Pispalan länsipuolella.

1800-luvulla teiden rakentamisessa ja hoidossa siirryttiin haravasta ja lapiosta systemaattiseen tienpitoon. Teollistumisen myötä kulku- ja kuljettamistarpeet lisääntyivät ja havaittiin, että mitä enemmän ja mitä raskaampia kulkutarpeita tiellä oli, sitä paremmin sitä piti hoitaa. Tienpito oli jo keskiajalla määrätty maanomistajille, ja jokainen isäntä siis hoiti vielä 1800-luvulla maanteita miten taisi. Vasta 1800-luvun lopulla valtio otti vastuun osasta tienpitoa.

Lähde: Pirkanmaan maakuntamuseo http://www.tampere.fi/material/attachments/p/61uREAZLI/Tieselvitys_RA-PORTTI.pdf. (luettu 21.3.2014)
Tienpidon pitkä historia <http://www.ely-keskus.fi/web/ely/tienpidon-pitka-historia#U5baHYbyWUK> (luettu 10.6.2014)

Aateliset saavat perustaa mailleen torppia eli vuokrata tiloja kylämaan ulkopuolelta

Paritupa

Kruunu peruuttaa antamia lahjoituksia

1680

Päävilja ruis

1700-luku

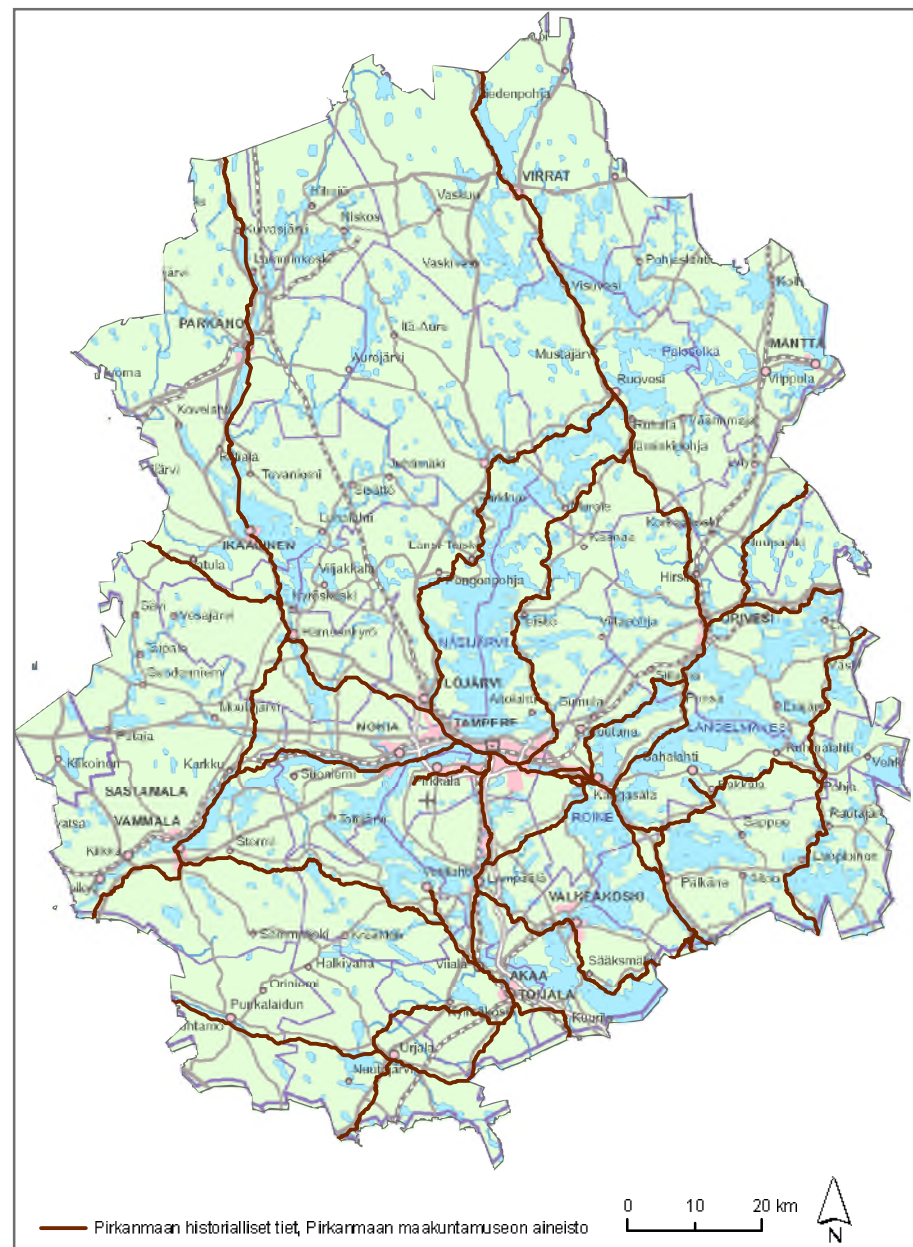
Kadot ja sotarasitus jatkuivat

Tilojen jakaminen ja palkollisten määrä tarkoin säädeltyä

1730-luku

Maattoman väestön toimeentulo hankalaa

Elintarvikepula: verovapaus takamaille ja soille raivatuille viljelyksille

Historialliset tiet
Pirkanmaalla.

Valtion
asutustoiminta
alkaa

Uudisraivaustorppia

Ensimmäinen Isojakoasetus,
maan jyvitykseen perustunut
lohkojako

Talonpoika omistaa
tiluksensa, muuttaa
peltolohkojen keskelle

Maan jakaminen uudelleen
toteutetaan 1775 lähtien
n. sadan vuoden aikana,
kullekin talolle yhtenäisemmät pellot

Tiividen ryhmäkylien
hajoaminen alkaa

Pihapiirit
väljenevät

3.4 Isojaosta torpparilakiin (noin 1700–1917)

3.4.1 1700-luvun asutus

Isojaon alkaessa kylissä talot sijaitsivat useimmiten tiheässä ryhmässä yhtenäisellä kylätontilla, usein kylämaella. Tavallisimmin taloja oli eteläisessä ja läntisessä Suomessa kahdesta viiteen. Hämeessä kylät olivat suurempia. Vuonna 1757 annettu isojakoasetus, jonka mukaan kylien maat oli jaettava talojen kesken niin, että jokaisen talon pellot olivat enintään neljänä, mutta mieluummin yhtenä lohkona, erotteli talojen viljelmät muista omaan määräysvaltaansa.

1700-luvulla suoritetun isojakon tarkoituksena oli, että kukin talo sai peltomaansa mahdollisimman suurina yhtenäisinä lohkoina. Isojaossa otettiin ensimmäisen kerran huomioon maan tuottavuus. Maaseudun maisemaan isojako vaikutti huomattavasti. Kun tilojen maat olivat yhtenäisinä sarkoina, oli edullista siirtää rakennukset peltolohkojen lähelle. Näin monet entiset kylänraitit varteen muodostuneet tiiviit talorykelmät hajosivat. Ryhmäkylät pysyivät pitkään ennallaan, vasta sitä mukaa kuin rakennukset vanhenivat, asuinrakennuksetkin siirrettiin peltolohkojen yhteyteen, useimmiten jollekin mäelle tilustien viereen. 1700-luvulla käynnistynyt isojako ja sitä täydentänyt uusjako muuttivat perinteistä kyläkuvausta oleellisesti. Jälkiä tiivistä kyläasutuksesta on kuitenkin löydettävissä hyvin monin paikoin.

Tiividen ryhmäkylien ohella on erityisesti vanhoille eräalueille syntyneessä asutuksessa havaittavissa poikkeavia piirteitä. Pirkanmaan pohjoisissa pitäjissä kylät ovat usein jääneet pieniksi ja harvemmin rakennetuiksi. Paikoitellen on havaittavissa savolaistyyppistä mäkiäsuutusta, esimerkiksi Ikaalisten Juhtimäessä ja Pälkäneen Vahdermetsän kylässä.

1700-luvun alun uudet rakentamisperiaatteet eivät enää suosineet umpipihaa, joten se alkoi väistyä säätyläisrakennuksista. Kehitys oli talonpoikaissuunnan kohdalla peräti hidasta: 1700-luvulta on tietoja, joiden mukaan pidettiin kunnia-asiana, että talossa oli umpeen rakennetut mies- ja karjapihat. Maatilojen asuinrakennusten perusmalliksi vakiintui 1700-luvulla paritupa, jossa kaksi asuinhuonetta oli liitetty toisiinsa yleensä eteisen eli porstuan välityksellä. Rakennus oli yleishahmoltaan kapeahko ja pitkänomainen, siinä oli satulakatto ja se oli yksikerroksinen. Vaikka uloslämpivä eli savujohtimen uuni yleistyi 1700-luvun lopulta lähtien, säilytettiin toisessa parituvan pirtissä sisäänlämpiävä kiuas, jonka antamaan miellyttävään lämpöön oli totuttu. Paritupaan liitettiin – vaurauden mukaan – kamareita joko porstuan perälle tai jompaankumpaan päähän. Vähitellen 1800-luvulla alettiin rakentaa suurempia rakennuksia kuin ennen.

Kun pihapiirit isojakon sekä suurempien rakennusten myötä väljenevät ja karjapihat siirrettiin navetan taakse, pihapiirit siistiytivät. Istutuksia pihoihin laitettiin varsin myöhään, yleisemmin vasta 1800-luvun lopulla. Alkuun istutukset olivat pihapuita, myöhemmin mukaan tulivat hedelmäpuut ja marjapensaat.

1800-luvulla ratsutilalliset olivat jo säätyläisviljelijöihin verrattavia suurtilallisia ja varallisuusero säätyläiskartanoiden omistajien ja ratsutilallisten välillä hävisi. Monet rustholit eli asepalvelusta ratsulla suorittavat tilat olivat yksinäistaloja ja niiden tilukset käsittivät koko maa-rekisterikylän.

Lähde: Kangasalan maaseutualueiden kulttuuriympäristö-ohjelma. Kangasalan kunta. Forssa, 2004.

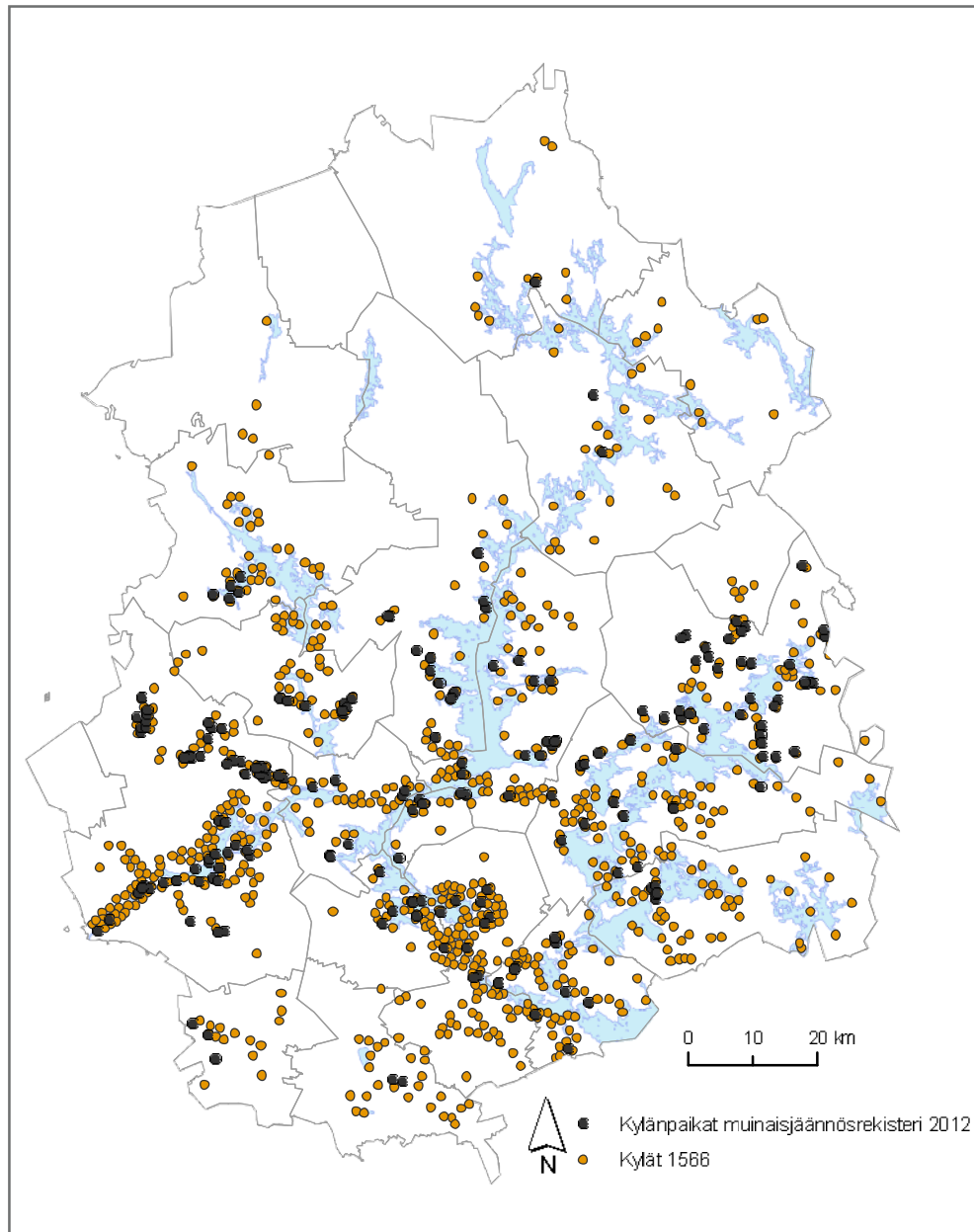
Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet.
Tampereen seutukaavaliiton julkaisu B 174.
Tampere, 1990.

Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt.
Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

Rakennusperintöportaali <http://www.rakennusperinto.fi>
(luettu 15.1.2014)

Suomalainen piha - Rakennushistoriallisia päälinoja.
Valonen, Niilo ja Korhonen, Teppo. 2006.

Jaossa jätetään "liikamaat"
kruunulle, perustetaan
kruununmetsätorppia

3.4.2 Torpparilaitos

Isojako synnytti erilliset talonpoikaistilat, mutta se ei sallinut vapaata tilusten jakamista. Kruunun kannalta oleellista oli, että talonpojat maksoivat veronsa, ja sitä varten oli tärkeää, että tiloja ei pilkottu liian pieniksi. Tilojen halkomista esti myös se, että jos tila jaettiin, kummankin uuden tilan oli maksettava täyden tilan verot. Samaan aikaan väestö kasvoi, ja kun tilaluku pysyi ennallaan eikä muita toimeentulomahdollisuuksia juuri ollut, syntyi torpparilaitos. Torpan perustaminen tarkoitti sitä, että kanta-tilaa ei jaettu, vaan siitä annettiin osa vuokralle.

Alun perin torppien perustaminen oli vain aatelin etuoikeus, mutta 1700-luvun puolivälin jälkeen se tuli mahdolliseksi myös perintö- ja kruununomistajille. Kun koko maassa oli torppia enimmillään noin 70 000, niitä oli Pirkanmaan alueella lähes 7000. Esimerkiksi Tampereen Teiskossa oli 1780-luvulla yhtä paljon torppia kuin talonpoikaistiloja. Pirkanmaa kuuluiikin maan torpparivaltaimpiin seutuihin.

Torpparikysymys oli ollut eräs keskeisimmistä maatalouden ongelmista aina 1800-luvun lopulta saakka, ja 1900-luvulle siirryttyä se alkoi käydä kriittiseksi. Asian lopullinen ratkaisu joutui odottamaan Suomen itsenäistymistä, ja senkin jälkeen piti käydä vielä vuoden 1918 sota ennen kuin asia lopullisesti ratkaistiin. Ns. torpparivapautuslaki eli laki vuokra-alueiden lunastamisesta vahvistettiin lokakuussa 1918. Tämä laki antoi vuokramiehelle oikeuden lunastaa vuokra-alueensa itsenäiseksi vuokranantajan tahdosta riippumatta.

Torpparilainsäädännön perusteella torpista tuli kelpo-tila ja ainakin aikanaan elinkelpoisia maatiloja. Torppien ja mäkitupien itsenäistäminen ei ollut rakenteeltaan asutusta lisäävä toimenpide. Viljelmien lukumäärä ei lainsäädännön tuloksena kasvanut, vaikka viljelmien luonne muuttui ratkaisevasti niiden omistussuhteen muutoksen mukana. Monessa yhteydessä torpparilakien toimeenpanoa on kuitenkin pidetty myös asutuksellisenä toimenpiteenä, koska sen yhteiskunnalliset perustelut ja toteutustapa olivat läheisesti yhteydessä varsinaisten asutustoimien kanssa.

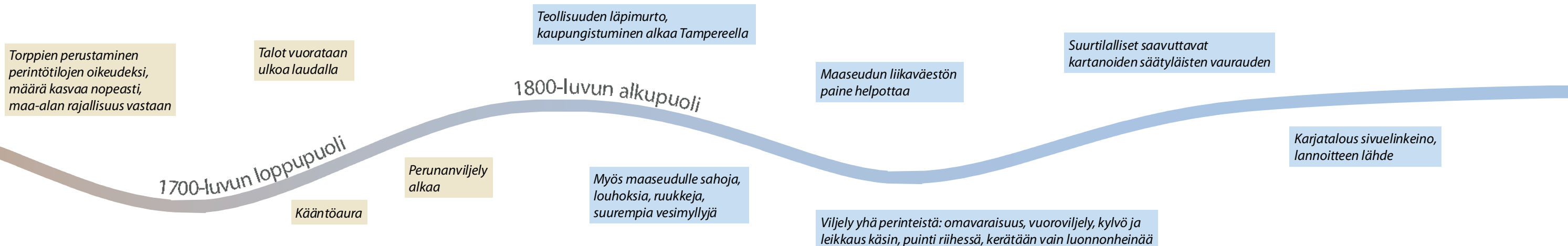
Lähde: Pirkanmaan historia, kotiseutusarja osa 4.

Pirkanmaan liitto, julkaisu B12, 1999.

Rakennusperintöportaali <http://www.rakennusperinto.fi> (luettu 15.1.2014)

Suomen maatalouden historia, osa II.
Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvitys. Tampereen kaupunki, luonnos 31.1.2014.

3.4.3 Perinteinen maatalous

Perinteinen maatalous perustui laajoihin niittyalueisiin, joilta niitettiin karjalle talvirehu. Lisäksi kerättiin lehdeksiä. Maamme niittyala oli vielä 1880-luvulla noin 1,6 miljoonaa hehtaaria, kun tuolloin peltoalaa oli vain puolet siitä. Karja laidunsi kesät metsissä ja hakamailla.

Viljelymenetelmissä ei tapahtunut mitään selvää muutosta yleisesti 1800-luvulle tultaessa. Vielä 1850 tienoilla kaskiviljely kuului normaaliin maanviljelyyn. Vasta 1800-luvun loppupuolella ryhdyttiin laajassa mitassa raivaamaan kaskimaita pelloiksi. Kaskeamisesta luovuttiin, koska metsän arvo alkoi kohota.

Viljelykasveista tärkein ennen nälkävuosia oli ruis ja toiseksi ohra. Kauraa viljeltiin jonkin verran ja vehnää vain vähäisessä määrin. Pellavan ja hampun viljely oli runsasta. Peruna alkoi olla jo yleistä. Vähäinen heinäsaato korjattiin luonnonniityltä.

Aina 1860-luvulle saakka oli vallalla vanha kaksivuoroinen viljelytapa ja kyntäminen tehtiin sahralla. Sen rinnalle tuli englantilaistyyppinen vuoroviljely eli kolmivuoroviljely, jossa kesannon käyttö oli vähäisempää ja joka perustui kasvinvuorotteluun.

1800-luvun puoliväliä, viimeistään suuria nälkävuosia 1860-luvun lopulla, voidaan pitää taitekohtana, josta maatalouden tekninen kehitys alkoi maassamme. Rauta-aura tuli yleisesti tunnetuksi 1860-luvulla ja pui-makone sekä niittokone 1890-luvulla. Koneistuminen, väkilannoitteet ja salaojat vaikuttivat maisemaan yllättävän paljon jo 1900-luvun alkupuolella. Salaojitus helpotti koneiden käyttöä, mutta pehmeiden rantaniittyjen käyttö väheni. Karjanhoitoa oli lisätty uusien katovuosien tuhojen ehkäisemiseksi, joten tarvittiin suuria navettoja ja vil-

jelyä heinää luonnonniittyjen lisäksi. Rahaa uudistuksiin saatiin maitotuotteista ja puusta, jonka arvo oli noussut. Muutos näkyi uusina, komeina, 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella rakennettuina päärakennuksina ja talousrakennuksina.

Lähde: Kumpuja ja Kivnavettoja, Oriveden kulttuuriympäristö-ohjelma. Teivas, Eija. Tampere, 2003.

Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

Rakennusperintöportaali <http://www.rakennusperinto.fi> (luettu 15.1.2014)

Isojakokartan selitysosassa on edelleen mainittu kylässä olevan seitsemän taloa, joiden kesken maat on jaettu. Kylätontin ympärillä oleva peltoala on säilynyt lähes ennallaan. Ojan varteen on tullut niittyjä, joita ei vielä maakirjakarttaan ollut merkitty. Oja itsessään ei isojakokartassa erotu, vaan sen pystyy paikallistamaan peltojen välissä olevasta niittykaistaleesta. Pellot, niityt ja metsät on jaettu talojen kesken ja merkitty talon numeroilla. Kylätontilla ovat talot ja niiden humalatarhat. Vanhoja kantatiloja ovat 1. Parto, 2. Seppä, 3. Porvari, 4. Martikesti (?), 5. Kesti, 6. Ylinen Tuina, 6. Alinen Tuina ja 7. Nappa.

A = Kirkkovainio, C = Wähä Wainio,

Kartassa näkyy myös kaistale Kikkälänjokea, jonka rannassa on niittyä.

Isojakokartta Sastamalan Kiikan Kiikanajan kylästä v. 1776–1784.

1860-luku

1800-luvun loppupuoli

Tervanpolton rinnalle
sahatavaran tuottaminen,
lankkukauppa käsipelillä

Ammattimaiset sahat
aloittavat

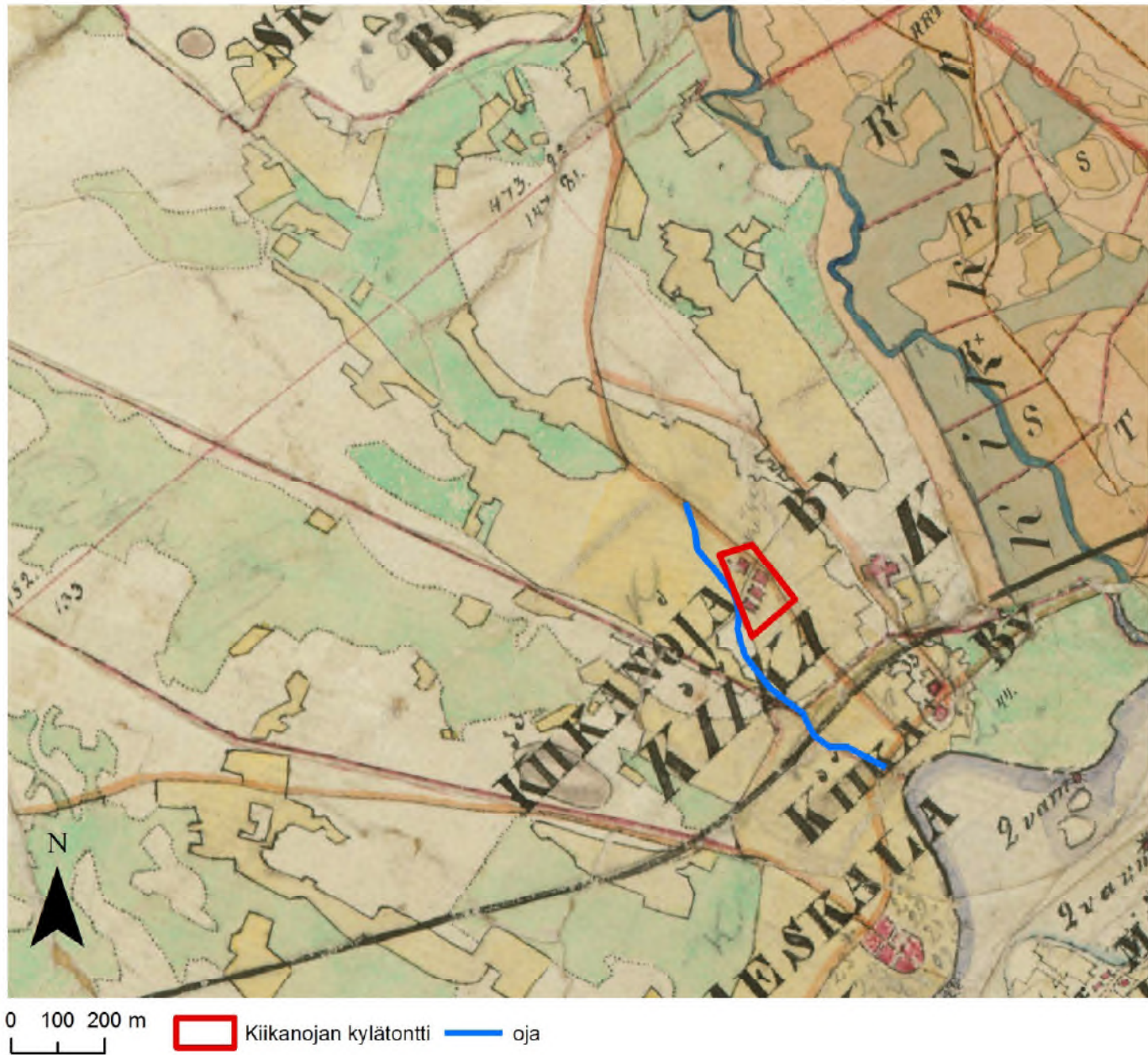
Katovuodet korostivat
viljanviljelyn epävarmuutta,
ryhdyttiin viljelemään
heinää talvirehuksi

Maatalouden uudet menetelmät ja
työvälineet käyttöön: rauta-aura,
rullaäes, rivikylvökone, leikkuukone,
käsipuimakone, separaattori

Maamiesseurat
levittämään tietoa,
ammattimaisuus

Kaskeaminen loppuu,
puuyhtiöt alkavat ostaa
metsää raaka-aineeksi

Tukkilaiset tulevat,
uittoverkosto

Pitäjänpitääntä 1840-luvulta antaa yleispiirteisemmän kuvan Kiikanojan alueesta. Pitäjänpitääntä pohjautuvat isojakokarttoihin, joten tässäkin kylässä ei suuria muutoksia ole isojakokartan ja pitäjänpitääntä kohteissa. Talot on edelleen merkitty kylätontille, vaikka ne saattavat jo oikeasti olla siirtyneet isojaan myötä kauemmas kylätontista. Vanhan kylätontin läheisyyteen pellon toiselle reunalle rakennettiin Kiikan kirkko vuonna 1807.

Kalmbergin kartta Sastamalan Kiikan Kiikanojan kylästä v. 1855–1856.

Kalmbergin kartassa on kylätontti edelleen asuttu. Valkoinen väri kuvaa viljelyksiä, vihreä niittyjä ja ruskea metsää. Talot ovat edelleen sijoittuneet kartan mukaan kylätontille. T. tarkoittaa torppaa.

Pitäjänpitääntä Sastamalan Kiikan Kiikanojan kylästä v. 1840-luvulta.

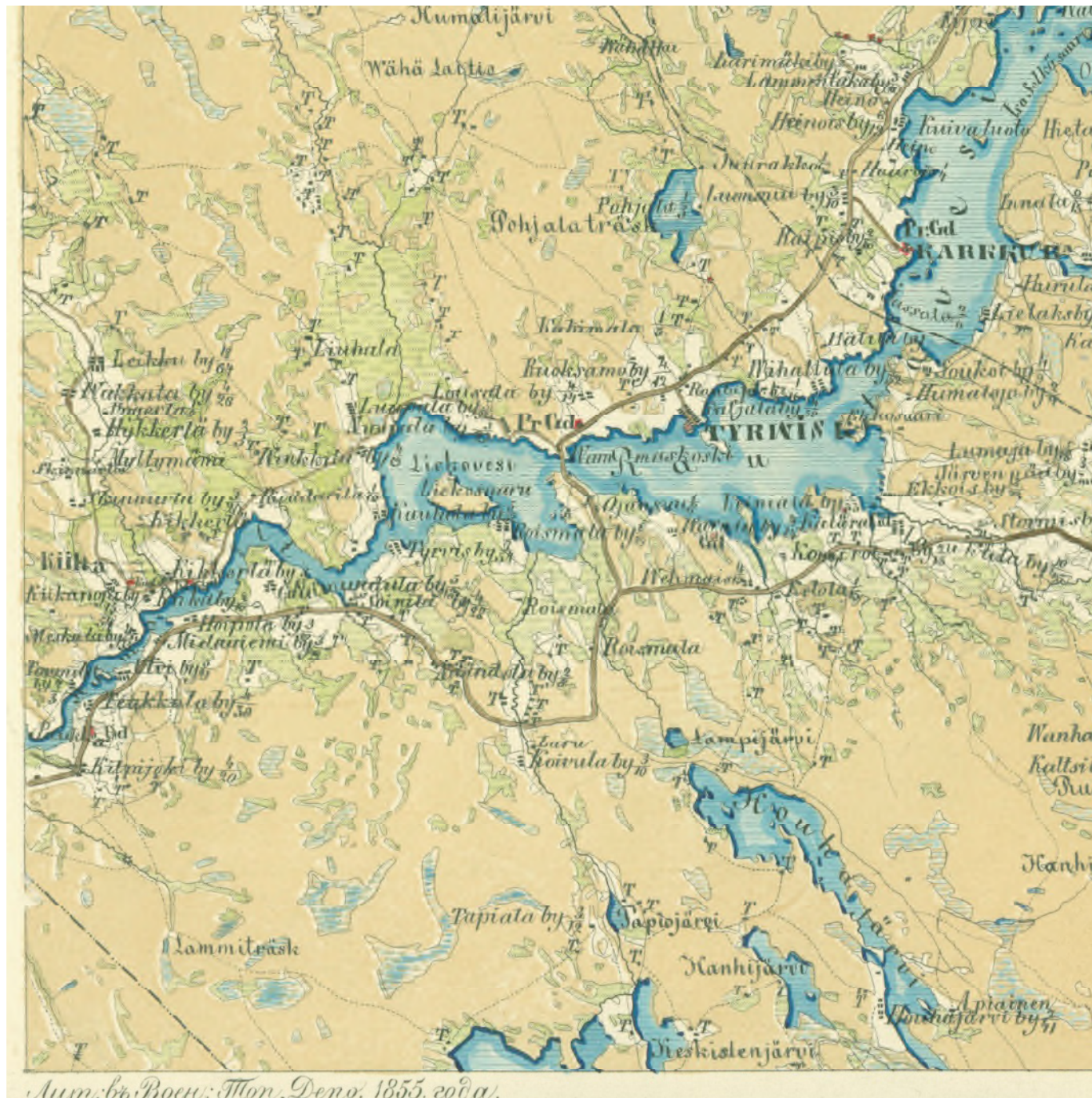
3.4.4 Teollisuus ja kauppa muuttavat asutusrakennetta

Luonto loi mahdollisuuden myös elinkeinojen kehittämiseen – varsinkin koskien kesyttämätön voima oli monen teollisuuden haaran alku. Teollisuuden varhaisimpina ilmenemismuotoina olivat myllyt. Alueen ensimmäinen ratasmylly lienee rakennettu Kangasalan Sarsankoskeen 1533. Tammerkoskessa tiedetään 1589 olleen yhdeksän ja Kyröskoskessa neljä myllyä sekä Äetsänkoskessa parhaimmillaan kahdeksan myllyä. Tammerkoskessa ja Kuokkalankoskessa oli aikanaan kruununmylly, jonka jauhatuspalkkiot menivät kruunulle.

Toinen varhainen teollisuudenhaara oli sahaus. Laukon, Liuksialan ja Vääksyn kartanoissa oli jo 1600-luvulla vesikäyttöiset sahamyllyt. Vasta 1850-luvulta lähtien sahatarakauppaa käytiin vilkkaammin ulkomaille.

Tampereen kannas oli monien eri suunnilta tulevien vesi- ja maanteiden risteämispaikka, joka toimi markkinapaikkana. Turun porarit ehdottivat jo 1640, että Tammerkosken seudulle perustettaisiin erityinen kauppalaksi kutsuttava kauppapaikka, jossa heidän asiamiehensä saisivat käydä kauppaa. Esitys ei tuolloin tuottanut tulosta. Vuonna 1779 kuningas Kustaa III allekirjoitti peruskirjan, jolla Tammerkosken varrelle Messukylän pitäjään perustettiin kaupunki. Ensimmäisten tulijoiden joukossa oli pohjalainen kupariseppä Häggman. Hän perusti paperitehtaan, jossa valmistettiin lumpuista paperia. 1800-luvulla tehdastoiminta laajeni merkittävästi, ja 1870 Tampereen kaikissa tehtaissa oli jo lähes 3600 työntekijää. Se oli 40 % koko Suomen tehdastyöväestä. 1890-luvulla perustettiin useita konepajoja, ja seuraavalla vuosikymmenellä syntyi kenkätehtaita ja elintarviketeollisuutta. Teollisuuden huikkea kasvu teki Tampereesta maakunnan keskuksen.

Kalmbergin kartassa on kylätontti edelleen asuttu. Valkoinen väri kuvaa viljelyksiä, vihreä niittyjä ja ruskea metsää. Talot ovat edelleen sijoittuneet kartan mukaan kylätontille. T. tarkoittaa torppaa.

Tehtaat vetivät väkeä maaseudulta ja tehtaiden mukana liike-elämä vilkastui, ja vielä 1850-luvulla muu Pirkanmaa oli puhdasta maatalousaluetta. Myllyjen ja pienten vesisahojen ohella muita teollisuuden kohteita Tampereen ulkopuolella olivat lähinnä Haverin kaivos Viljakkalassa ja Urjalan Nuutajärven lasiruukki.

Paperiteollisuus ja muu puunjalostus käynnistyi useilla paikkakunnilla 1860-luvulla. Puun arvo nousi, ja sitä myytiin paperitehtaille ja omalle paikkakunnalle perustetuille sahoille. Uusiksi teollisuuskeskuksiksi nousivat Nokia, Valkeakoski, Mänttä ja Kyröskoski.

Teollisuuslaitokset toivat maaseudulle uudenlaisia rakennuksia ja asumismuotoja. Suurimmat tehtaat olivat pieniä yhteisöjä, joissa oli palveluja, kuten koulu ja lastentarha. Mäkitupa-alueiden määrä alkoi kasvaa erityisesti 1800-luvun lopun väestönkasvun aikana. Mäkitupalainen ei saanut elantoaan omasta viljelmästä, vaan hänellä täytyi olla jokin tilan ulkopuolinen työpaikka. Eri-tyisen paljon mäkitupia pystytettiin maaseudun tehtaiden läheisyyteen.

Väkiluvun kasvu jatkui 1900-luvun alussa voimakkaana. Asutuskeskukset alkoivat kasvaa kiihtyvällä vauhdilla. Teollisuus eli voimakkaan kasvun aikaa ja tarvitsi uusia työntekijöitä. Maaseudulla alkoi samaan aikaan maatalouden koneellistuminen ja käsityön tarve alkoi vähetä. Maatalousvaltaisista kunnista siirtyi väkeä teollisuuden ja liike-elämän palvelukseen. Kaupungit ja kauppalat eli Tampere, Valkeakoski, Vammala ja Nokia jatkoivat kasvuaan.

Lähde: Pirkanmaan historia, kotiseutusarja osa 4. Pirkanmaan liitto, julkaisu B12, 1999.

Kumpuja ja Kivinaavettoja, Oriveden kulttuuriympäristö-ohjelma. Teivas, Eija. Tampere, 2003.

Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

Kalmbergin kartta
Sastamalan Kiikan Kiikanojan kylästä v.
1855-1856.

Tytöt poikien kanssa
tasavertaisiksi perinnönjaossa,
perintötiloja erotetaan enemmän

1878

1900-luvun alku

Luonnonniittyjä pelloiksi
viljalle tai heinälle

7–8-vuoroviljelykierto,
jatkaa 1960-luvulle asti

Metsätalouden ja viljelyn tehostuminen:
suunnitelmallisuus ja kaupallisuus lisääntyvät

Soiden ojitus alkaa,
peltoja salaojitetaan käsipelillä

3.5 Itsenäistymisestä
Euroopan unioniin (1917–)

3.5.1 Asutustoiminta muuttaa tilarakennetta

Torppien ja mäkitupien itsenäistäminen oli valtava yhteiskunnallinen mullistus ja taloudellinen uudelleenjärjestely, joka peitti alleen pitkät perinteet omaavan keskustelun tilattoman väestön ongelmasta. Tämä oli kuitenkin polttava kysymys maaseudulla, jonka heikoimmassa asemassa olevan ryhmän muodosti suuri itsellisten väestöryhmä. Tämä ryhmä oli kokonaan ilman viljelystä, eli heillä ei ollut sen enempää omaa kuin vuokrattuakaan viljelysmaata. Usein itsellisväestöltä puuttui myös vakituinen asunto. Lopulta 1936 säädettiin kokonaisvaltainen asetuslaki, joka ensimmäisen kerran yhdisti saman lain piiriin sekä yksityismaiden että julkisen vallan omistamien maiden käytön asutustoimintaan. Valtion ohjaama tai avustama asutustoiminta synnytti maahan vuosina 1919-1939 kaikkiaan noin 17 000 viljelystilaa ja 10 500 asuntotilaa.

Kun otetaan huomioon, että torpparivapautus ei käytännössä kasvattanut toimivien viljelmien määrää Suomessa, tilaluvun kasvu koitui ennen muuta uudisasutuksen ja entisten tilojen jakamisen osalle. Näiden lisäksi entisiä kantatiloja jaettiin perillisten kesken, mikä lisäsi myös tilojen kokonaismäärää.

Vuonna 1910 Suomessa oli vähintään yhden hehtaarin viljelmiä ollut kaikkiaan noin 200 000. Luku kohosi asutustoiminnan ja maanjakojen tuloksena, ja vuonna 1929 vastaavien viljelmien lukumäärä oli jo 249 000. Sota pienensi aluemenetysten seurauksena tilalukua, mutta siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen puolestaan kasvattivat sitä erittäin voimakkaasti: vuonna 1950 tilojen lukumäärä oli kohonnut jo 305 000:een, ja sodan jälkeinen asutustoiminta oli tässä vaiheessa vielä pahasti kesken.

Kun viljelysmaan pinta-ala ei lisääntynyt samassa määrin, on luonnollista, että tilojen keskimääräinen koko pieneni tilaluvun kasvamisen seurauksena. Suomi pien-tilavaltaistui jo maailmansotien välisenä aikana, mutta erityisesti sen jälkeen.

Lähde: Suomen maatalouden historia, osa II.
Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

3.5.2 Asutustilojen muodostaminen

Maanhankintalain toimeenpano heijastui selvästi maaseudun maanomistusoloihin ja väestön rakenteeseen. Vuonna 1941 Suomessa oli yli yhden hehtaarin maatiloja ollut 245 829, vuonna 1959 niitä oli 331 263. Lisäys oli yli 87 000 maatilaa. Tämä johtui pitkälti asutustoiminnasta. Siirtoväki sijoitettiin pääasiassa eteläiseen Suomeen, etenkin Hämeen ja Uudenmaan maanviljelysseurojen alueelle, jossa miltei joka viides tila oli siirtoväen asuttama. Tämä johtui siitä, että siirtoväki haluttiin asuttaa mahdollisimman ripeästi ja valmiita pelloja oli runsaimmin suurtilavaltaisilla Etelä-Suomen alueilla.

Koko Pirkanmaan alueen siirtoväen määrä oli vuoden 1948 lopussa vähän vajaa 50 000 eli noin 15 % koko väestöstä. Suhde vaihteli kunnittain hyvinkin paljon, sillä esim. Kylmäkoskella siirtoväkeä oli 38 % koko väestöstä, mutta Kurussa vain vajaa 4 %, samoin Valkeakoskella 34 %, mutta Mäntässä vain 3 %. Siirtoväen sijoittaminen maatalouteen merkitsi sitä, että vaikka monet suuret kartanot ja suurtilat pilkottiin lähes kokonaan, keskimääräinen tilakoko jäi pieneksi.

Suomeen syntyi torpparivapautuksen ja asutustoiminnan tuloksena paljon uusia itsenäisiä viljelijöitä, jotka uusi turvatumpi asema kannusti voimakkaaseen peltonraivaukseen. Omalla tilalla ei ollut sitä vaaraa, että raivaustyö ja sen hedelmät luisuisivat vieraisiin käsiin. Raivaamalla uudet viljelijät saattoivat kohottaa tuotantoon ja sen kautta elintasoaan uudella tavalla. Toisaalta raivaukseen kannustivat myös uudet ja yleistyvät maatalouden menetöt, joista heinän peltoviljelyn vakiintuminen oli maailmansotien välisenä jaksona jo varsin selvä.

Kaikesta edellä kuvatusta johtuen Suomessa raivattiin uutta peltoa erittäin paljon maailmansotien välisenä aikana. Peltoala ei laajennut tasaisesti kaikkialla, vaan siinä oli selviä alueellisia eroja. Raivaaminen oli suhteellisesti vähäisintä niillä alueilla, jossa maatalouden taso oli korkein. Uudenmaan, Turun ja Porin, Vaasan ja Hämeen lääneissä peltoala kasvoi selvästi vähemmän kuin maassa keskimäärin. 1910- ja 1920-luvuilla vähäisintä kasvu oli Hämeen läänissä, jonka peltoala kasvoi vain 10 %. 1920-luku oli maatalouden laajenemisen aikaa. Otettiin käyttöön uusia työmenetelmiä, koneistettiin, raivattiin uutta peltoa sekä korvattiin vanhentuneita ulkorakennuksia uusilla rakennuksilla.

Asutustoiminnan kaikenkattavuutta kuvaa hyvin asuin- ja karjarakennusten rakentaminen niin sanotuksi tyypitaloiksi. Kaikki oli tyytety piirustuksiin aina ikkunoiden mallia myöten. Tilanne oli usein olosuhteiden sanelema: sotienjälkeinen rakennustoiminta muodostui niin laajaksi, ettei yksilölliseen rakentamiseen juuri ollut mahdollisuuksia. Standardisointiin kiinnitettiin paljon huomiota, sillä uusi talotyyppi palveli myös uudenlaista kotikulttuuria. Kyse oli siis ihanteistakin, ei ainoastaan siitä, ettei ollut mahdollisuuksia yksilölliseen rakentamiseen. Kaikessa pyrittiin pitkälti yhdenmukaisuuteen ja taloudellisuuteen. Esimerkiksi asuinrakennusten rakennusmateriaalina oli puu, lämmitys hoitui yhden keskusmuurin kautta, talot olivat puolitoistakerroksisia, ulko-kuistilla varustettuja ja niissä oli alakerrassa tupa/keittiö ja kaksi huonetta. Asutustilan karjasuojista tuli yleensä sementti- tai punatiilisiä pitkänmuotoisia rakennuksia. Tyypipiirustusten käyttö yhdenmukaisti selvästi suomalaista rakennuskantaa ja maaseudun ilme muuttui.

Lähde: Pirkanmaan historia, kotiseutusarja osa 4.
Pirkanmaan liitto, julkaisu B12, 1999.
Suomen maatalouden historia, osa II.
Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.
Suomen maatalouden historia, osa III.
Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

Sastamala. Suodenniemen kirkolta (Kuva: Suomen maatilat III, 1932)

Hämeenkyrö. Näköala Herttulan kylästä Heinjärvelle. (Kuva: Suomen maatilat III, 1932)

Hämeenkyrö. Pyöräniemen kylää. (Kuva: Suomen maatilat III, 1932)

Maanhankintalaki merkitsi ratkaisevaa muutosta kartanolaitokselle. Yli 100 peltihehtaarin viljelmiä oli Suomessa vuonna 1930 vielä 832, mutta 1950 enää 223. Maanhankintalain mukaan yli 25 peltihehtaarin maati-
lojen tuli luovuttaa osa maastaan asutustoiminnan tar-
peisiin. Progressiivinen asteikko merkitsi 100 hehtaarin
tilalla jo 45 % luovutusvelvollisuutta ja 800 hehtaarin ti-
lalla peräti 80 % luovutusvelvollisuutta. Maanomistajien
saama korvaus oli nimellisarvoinen ja rahan arvon laski-
essa reaalin korvaus putosi noin kuudesosaan alku-
peräisestä korvauksesta.

Kartanolaitosta oli myllertänyt jo kansalaissotaa seu-
rannut torppien itsenäistyminen. Kartanoyhteisö muun-
tui, mutta jatkoi elämäänsä. Kartanon ympäristö muo-
dostui vanhojen tyyli- ja rakennusmuotojen mukaan. Asutusto-
iminnan myötä tilanne muuttui nopeasti. Työntekijöiden
määrä romahti. Kartanoilla ryhdyttiin lisäämään konei-
den käyttöä. Kun vakinainen työväki väheni ja isäntävä-
en osuus työpanoksesta nousi, suurehko tilat muuttuivat
perheyrityksiksi, joissa palkattua työvoimaa kyllä jonkin
verran käytettiin, mutta omistajaperhe teki pääosan töis-
tä. Muutokset johtivat usein uudenlaisiin tuotantosuun-
tiin ja maatalouden ulkopuoliseen yritystoimintaan.

Lähde: Suomen maatalouden historia, osa III.
Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.
<http://www.pirkanmaa.fi/fi/pirkanmaan-historia/karta-not-edellakavijoita> (luettu 22.4.2014)

3.5.3 Kartanolaitos muutosten kourissa

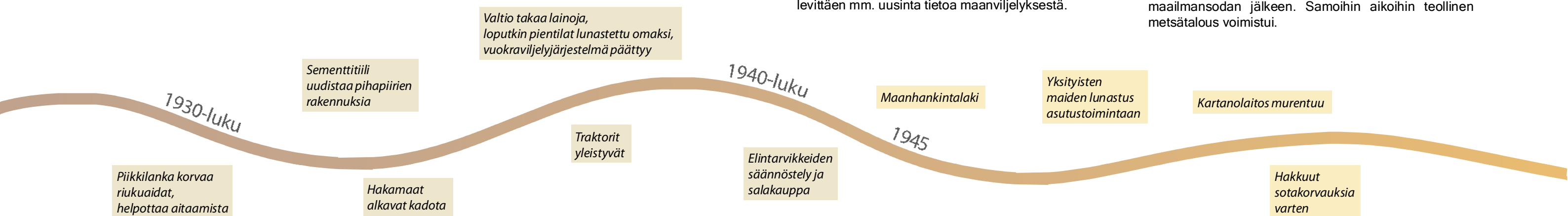
Pirkanmaalla suurin osa maasta oli talonpoikaisessa omistuksessa ja kartanoita oli vähän. Kartanolle ei ole olemassa juridista määritelmää. Alun perin kartanoita omistivat aateliset, mutta myöhemmin kartanoita siirtyi myös talonpoikien omistukseen. Kartanolla voidaan tarkoittaa myös yleisesti vaurasta suurtilaa, joka omistaa paljon maata.

Alueen maineikkain kartano oli Kangasalan Liuksiala. Eniten kartanoita oli Sääksmäen pitäjän eli nykyisen Valkeakosken alueella, mm. Rapola ja Voipaala. Pirkkalassa oli kolme jo keskiajalla syntynyttä kartanoa: Nokian Penttilä, Viikki ja Nokia. Pirkanmaan tiettävästi vanhin kartano oli Vesilahden Laukko, jonka lisäksi keskiajalla perustettiin Tottijärven kartano. Tunnettu kartanopitäjä oli myös Urjala, jossa olivat Nuutajärvi ja Honkola. Muita tunnettuja kartanoita olivat Kangasalan Vääksy, Tammekosken kartano, Kaarila, Hatanpää ja Teiskon Teiskola. Kartanot toimivat monissa asioissa edelläkävijöinä levittäen mm. uusinta tietoa maanviljelyksestä.

3.5.4 Maatalous elämäntavasta elinkeinoksi

Suomalaisen maatalouden luonnetta muutti ehkä kaikkein nopeimmin ja eniten sen koneistuminen. Yhdessä sähköistymisen kanssa se siirsi maataloustuotannon kokonaan uuteen aikakauteen. Metsätyövoiman ja käsitöiden tarve alkoivat vähentyä nopeasti. Myös perinteinen maatalousmaisema koki muodonmuutoksen: ladot, perunakuopat, jäähuoneet, tallit ja lampolat väistyivät uusien talousrakennusten, säilytystornien ja konesuojien tieltä.

Kuitenkin vasta väkilannoitteiden käyttöönotto 1800-luvun loppupuolella mahdollisti suurten alojen viljelemisen. Väkilannoitteiden yleinen käyttö alkoi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Samoihin aikoihin teollinen metsätalous voimistui.

Vuonna 1969 käyttöön otettiin peltopakettijärjestelmä, jossa pellonvarauslain tarkoituksena oli leikata maatalouden ylituotantoa. Maatilan omistaja ja valtio tekivät kolmivuotisen sopimuksen siitä, että tilan pellot jätettiin viljelemättä tai metsitettiin. Vastineeksi omistaja sai neljännesvuosittain maksettavan korvauksen. Metsittämisestä sai lisäkorvauksen ja sopimuksen kesto aika nousi 15 vuoteen. 1970-luvun alussa metsänparannuslakia muutettiin niin, että pellonmetsitys saatiin metsänparannustuen piiriin. Pellonvarausohjelma päättyi 1974.

1980-luvun loppupuolella keskustelu maatalouden ylituotannosta kiihtyi uudelleen, ja peltojen metsityspalkkiota ja tukia nostettiin uusien pellonmetsitysohjelmien puitteissa. Toinen aktiivinen pellonmetsityskausi lopui, kun pellonmetsityspalkkioiden maksaminen päättyi 1993.

Maatilatalouden rakennemuutos 1950-luvulta 1980-luvulle oli osa suomalaisen yhteiskunnan muutosta, uutta suuntaa, jonka Suomi otti sotien jälkeen. Tämä edellytti tietoista etäisyydenottoa sodanjälkeisestä ”raivaa ja rakenna” -kaudesta ja sen edustamasta pientilalinjasta. Maatalous muuttui elämäntavasta elinkeinoksi. Vaikka maatilatalouden rakenne muuttui kokonaisuudessaan, se ei vienyt kaikkia tiloja samanlaisiin ratkaisuihin. Toiset tilat erikoistuivat tuottamaan vain yhtä tuotetta, toiset taas päätyivät yhdistelemään eri tuotteita ja tulonlähteitä. Perinteisten elinkeinojen synnyttämät maisemat, laitumet, hakamaat, niityt ja kaskimetsät harvinaistuivat. Laiduntamisen loputtua rantanäkymät alkoivat kasvaa umpeen.

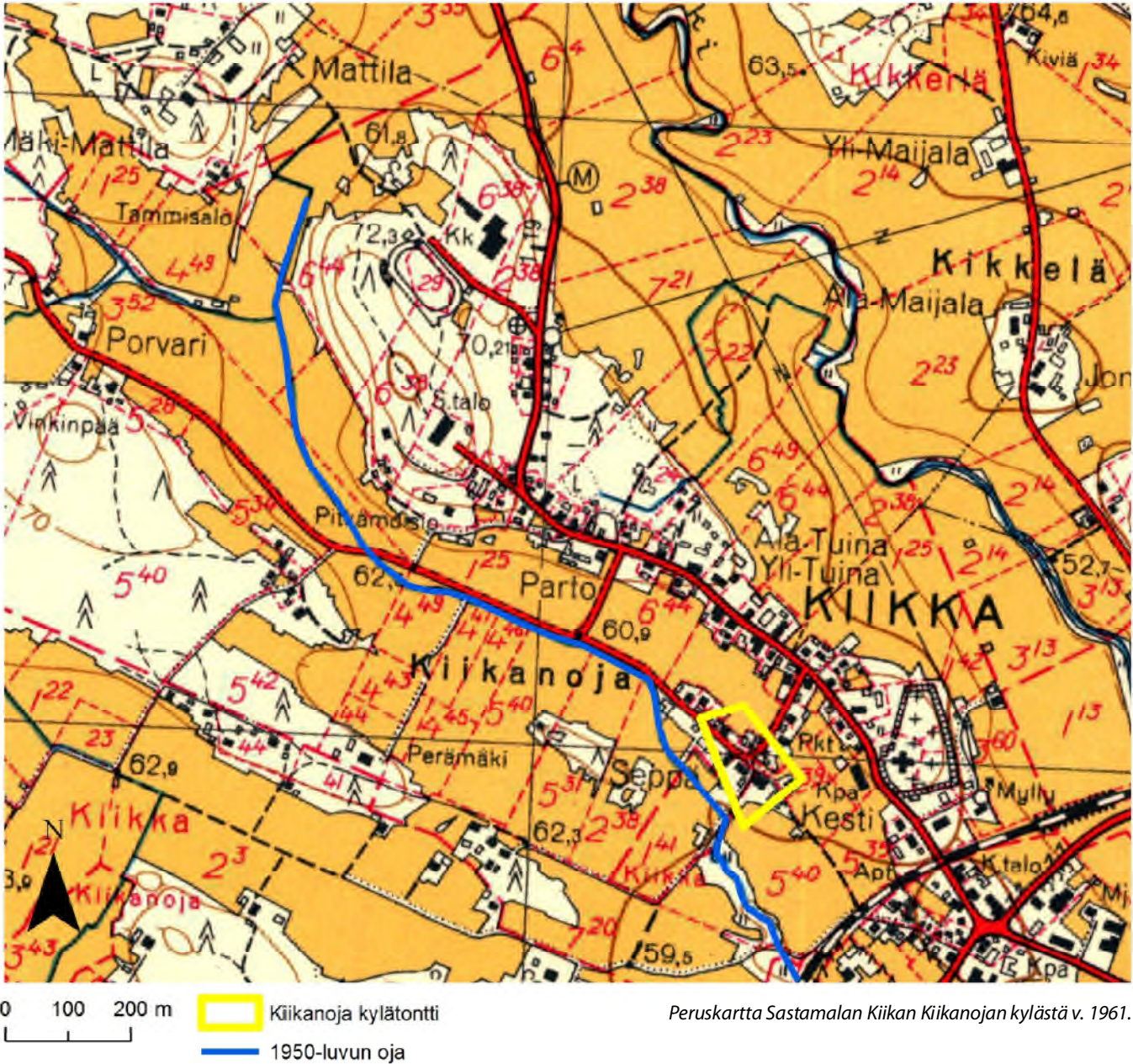
Maa- ja metsätalouden kehitys Pirkanmaalla on ollut hyvin samansuuntainen kuin muualla maassamme. Kun varsinaisessa maa- ja metsätaloudessa työskenteli v. 1950 noin 65 000 henkeä, luku oli v. 1960 vajaat 50 000. Vuoden 2011 tietojen mukaan maa-, metsä- ja kalataloudesta elantonsa sai enää 5428 ihmistä. Peltopinta-alan muutokset Pirkanmaalla ovat kuitenkin olleet viime vuosikymmeninä suhteellisen vähäisiä. 1980-luvun lopun aktiivisella metsityskaudella vuosittainen metsitysala oli n. 700 hehtaaria. 1990-luvulle tultaessa metsitettiin enää vajaat 300 hehtaaria. Vuonna 1995 alkaen EU-tukikaudella maatalouden tuki on ollut pitkälti pinta-alaperusteinen, joten se on osaltaan kannustanut peltoalan säilyttämiseen ja kasvattamiseen. Osa ns. pakkettipelloista ja metsitetyistä aloista onkin otettu takaisin viljelykäyttöön.

Lähde: Hyvät ja yhtenäiset peltoalueet Pirkanmaalla. Pirkanmaan liitto, luonnos 31.1.2014.
Kumpuja ja Kivinavettoja, Oriveden kulttuuriympäristö-ohjelma. Teivas, Eija. Tampere, 2003.
Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.
Suomen maatalouden historia, osa III. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.
Tampereen Aitolahden ja Teiskon kulttuuriympäristöselvitys. Tampereen kaupunki, luonnos 31.1.2014.
YLE http://yle.fi/uutiset/peltojen_metsitys_vahentynyt_pirkanmaalla/5173545 (luettu 19.2.2014)

Vuosi	Hämeen lääni	
1941	299 300	
1950	313 865	
1959	307 2480	
1969	278 825	
1980	287 288	
1985	282 665	
1990	268 353	
1995	306 149	
	Pirkanmaan TE-keskus	Hämeen TE-keskus
1997	170 548	199 947
2000	150 091	187 784
2005	163 800	189 200
	Pirkanmaan ELY-keskus	Hämeen ELY-keskus
2010	163 100	189 800

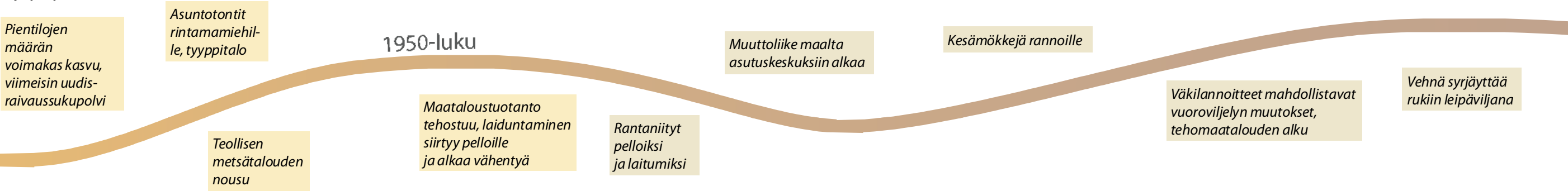
Taulukko 1. Pelto- ja puutarhamaan pinta-alat (ha) 1941–2010 Pirkanmaan alueella.

Lähde: Suomen maatalouden historia, osa III. Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskuksen internetsivut.

Peruskartasta vuodelta 1961 voidaan nähdä, että vanhalla kylätontilla on edelleen asutusta. Kaikki alkuperäiset kantatilat ovat kuitenkin siirtyneet isojaossa pois kylätontilta. Viljelysalueet ovat laajimmillaan ja 1800-luvun niityt ovat hävinneet kokonaan maisemasta. Asutus on laajentunut peltoja ympäröiville metsäkaistaleille. 1900-luvun alkupuolella maatila-painotteinen kylärakenne oli jo osin muuttunut; Kiikanojalle

rakennettiin seurojentalo, alueella toimi kauppa, apteekki ja kirkko hautausmaineen. Vanhan kylätontin pohjoispuolella kulkee Kiikan kirkonkylän raitti. 1950-luvun kuntakeskuksen välittömästä läheisyydestä huolimatta Kiikanon kylä oli pysynyt maatilojen ja omakotitalojen alueena. Rautatien tulo kylän eteläpuolelle 1890-luvulla paransi liikenneyhteyksiä.

3.5.5 Maatalous siirtyy EU-aikaan

EU-jäsenyys muutti kansallisen maatalouspolitiikan eurooppalaiseksi. Maataloudelle tuli vuoden 1995 alusta uusi markkina- ja ohjausmekanismi. Tukijärjestelmä muuttui merkittävästi ja vaikeutui hallinnollisesti. Kun ennen EU-jäsenyyttä valtaosa tuesta oli hintatukea, nyt valtaosa tuesta oli pinta-alan tai eläinmäärän perusteella annettavaa tulotukea.

Pirkanmaan maataloustuotannon alueellisia ominaispiirteitä ovat läntisen Pirkanmaan lypsykarjavaltaisen tuotanto, viljanviljely eteläisellä Pirkanmaalla ja metsätalous Pohjois- ja Koillis-Pirkanmaalla. Alueellisenä erityispiirteitä erottuvat myös suuri puutarha- ja kasvi-huoneviljelytilojen määrä sekä broilerintuotantoon erikoistuminen Kaakkois-Pirkanmaan seutukunnassa.

Maakunnan parhaat pellot sijaitsevat alavilla savipohjaisilla mailla, usein vesistöjen varsilla. Maakunnan lounaiset ja eteläiset osat ovat maaperältään hyvää peltomaata. Viljava peltomaa vähenee Näsijärven pohjois- ja itäpuolisilla alueilla, joka tietoenkin selittyy luonnonoloilla: pinnanmuotojen vaihtelu kasvaa, ilmasto viilenee ja maaperä on karumpaa sekä soita on enemmän.

Suomalainen maaseutu muuttui 1990-luvun loppuvuosikymmenillä, mutta muutos ei johtunut yksin EU:sta. Maatalouden erikoistuminen ja monialaistuminen jatkuivat ja vahvistuivat. Samaan aikaan maaseudun väestökadon kanssa alkoi esiintyä uutta liikettä kaupunkien ja maaseudun välillä. Kesäasutus laajeni voimakkaasti, ja entistä useampi maaseudun asukas kävi muualla töissä.

Lähde: Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.
Suomen maatalouden historia, osa III. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

Peruskartta Sastamalan Kiikan Kiikanojan kylästä 2014.

2000-luvulle tultaessa Kiikanoja on osa Kiikan keskustaa. Viljelyalueet ovat pienentyneet asutuksen tieltä. Uusi tielinja halkoo entisen pelloaukean. Ojan varrella ovat viljelykset säilyneet. Entinen maaseutumaisema on muuttunut taajaman rikkonaisiksi pelloiksi ja asuinalueiksi. Vanha kylätontti erottuu kuitenkin maisemassa ja on merkinä historian kerroksellisuudesta.

3.5.6 Asutus keskittyy taajamiin

Toisen maailmansodan jälkeen siirtoväen asuttaminen lisäsi maatalousvaltaisten kuntien väestöä. Sodan jälkeinen teollisuuden kasvu toi kuitenkin väkeä teollisuus- ja liikekeskuksiin. Taajamat eivät kuitenkaan olleet ainoastaan teollistumisen tulosta vaan taustalla vaikuttivat jo 1800-luvulla tehdyt uudistukset; kunnallishallinto, maakaupan vapautuminen sekä 1900-luvun puolenvälin jälkeen luotu hyvinvointipolitiikka. Kyse oli taloudellisen kasvun poliittisesta ohjauksesta sekä asutuspolitiikalla aikaansaadusta työvoiman liikkuvuudesta yhdistettynä vanhempaan maapolitiikkaan ja maattoman väen asuttamiskysymyksiin ja paineisiin. Maatalous joutui luovuttamaan väkeä, mikä alkoi näkyä jo 1940-luvun lopulla väestön selvänä hakeutumisena asutuskeskuksiin teollisten ja palveluelinkeinojen piiriin. Esimerkiksi Tampereen väkiluku kaksinkertaistui vuosien 1945-1970 aikana. Samaan aikaan Valkeakosken ja Vammalan väkimäärä jopa nelinkertaistui. Kehitys eteni niin ripeästi, että 1970-luvun puolivälin tienoilla puolet koko Pirkanmaan väestöstä asui Tampereella tai kaupunkiseudulla. Maaseudulta tuli jatkuvasti väestöä suurempiin asutuskeskuksiin. Monet maaseudun talot ja maatilat jäivät vapaa-ajan käyttöön tai tyhjiilleen ja hoitamatta.

Monilla alueilla Suomessa perinteisen kulttuurimaiseman asuinrakentaminen sijoittui ns. inhimilliselle vyöhykkeelle, joka on hiukan peltujen yläpuolella, mutta ei ulotu maaston korkeimmille kohdille. Viljelykseen soveliaimmat alueet säästettiin tähän tarkoitukseen. 1960-luvulla alettiin enemmän rakentaa korkeustasoille, joita ennen pidettiin liian alavina, savisina ja soisina. Uusi rakennustekniikka, liikenneyhteydet ja tilojen lohkominen on tuonut taajamien liepeet entisille pelloille ja soille. Samaan aikaan kesäasutus levisi rannoille, ja omakotiasuminen laajeni entisille takamaille ja metsäisille kallioalueille.

Perinteisen maatalouden rakennuskanta väistyy tuottavalta tilalta

Pientilojen määrä kääntyy laskuun

Pellonvarauslaki ja metsittäminen

Maatalouden ylituotanto

Peltoala suurimmillaan, traktoreita enemmän kuin työhevosiä

Suot metsittyvät

Ladot katoavat soilta

Turvepehkon käyttö kuivikkeena loppuu

Hirsitalosta aletaan siirtyä tiilitaloon

Viljelijäperheiden toimeentulo määräytyy enenevästi politiikan kautta: tulotaso, kuluttajahinnat, elintarvikehuolto

Muuttoliike kiihtyy

Erikoistuminen alkaa: vilja, karja tai erikoistuotanto

1960-luku

1968

1970- ja 1980-luku

Maaseudun merkitys asumisen paikkana vahvistui 1900-luvun loppuvuosikymmeninä. Tähän ilmiöön liittyi asumisen moninaistuminen. Maaseutuasumisen houkuttelevuus perustuu useimmiten väljyyteen ja miellyttäväksi koettuun maisemaan. Selvintä maaseudun muuttuminen elinkeinomaaseudusta asumismaaseudeksi oli luonnollisesti kaupunkien läheisillä alueilla, joilta maatalous ja etenkin karjatalous hupeni elinkeinon epävarmuuden vuoksi ja muiden tulonsaantimahdollisuuksien parantuessa.

Lähde: Pirkanmaan alueellinen kulttuuriympäristöohjelma. Annu Tulonen, Leena Lusa, Marita Palokoski. Alueelliset ympäristöjulkaisut 275. Tampere, 2002.

Pirkanmaan historia, kotiseutusarja osa 4. Pirkanmaan liitto, julkaisu B12, 1999.

Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

Rakennusperintöportaali <http://www.rakennusperintö.fi> (luettu 15.1.2014)

Suomen maatalouden historia, osa III. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

3.5.7 Tieverkoston kehittyminen

Tienpidon valtiollistaminen toteutui vuonna 1921. Vuonna 1938 nimetty valta- ja kantateiden verkosto oli joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta joukko vanhoja mutkaisia sorateitä. Sodat pysäyttivät teiden rakentamisen täysin, ja uusi alku koitti käytännössä vasta 1950-luvulla.

1950-luvulla ryhdyttiin voimakkaasti uusimaan päätiestöä. Olosuhteet huomioon ottaen tulokset olivat hämästyttävän hyvät. Kymmenessä vuodessa keskeinen tieverkosto oli rakennettu uudelleen siitä huolimatta, että valtaosin työt tehtiin lapiolinjalla työttömyystyönä. Nämä aikansa normien mukaisesti rakennetut tiet alkoivat kuitenkin jo 1960-luvun autoistumisessa käymään vanhan aikaisiksi.

Tyypillistä uusille maanteille oli, että ne lähtivät Tampereelta säteittäin eri väestökeskuksiin. Esimerkiksi vuonna 1961 valmistui Huittisten ja Tampereen välille uusi tie, joka linjattiin Rautaveden ja Kuloveden eteläpuolelta Vammalasta Tottijärven kautta Nokialle ja tästä tuli uusi valtatie 9 (nykyisin vt 12). Samalla vuosikymmenellä aloitettiin kokonaan uuden tien rakentaminen reitille Aura–Loimaa–Humppila–Urjala–Viiala–Lempäälä. Tämä tie valmistui 1960-luvun lopulla, kun Urjalan ja Viialan välinen osuus avattiin. Tie numeroitiin valtatieksi 9 vuonna 1970 ja Tampereen ja Auran välinen osuus muuttui kantatieksi 41. Tampereen ja Nokian välille valmistui vuonna 1968 kolmen kilometrin mittainen moottoritieosuus, jota myöhemmin jatkettiin nykyiseen mittaan.

Lähde: Matti Grönroos: <http://www.mattigrönroos.fi/Tiet/Verkonrakennus.htm> (luettu 17.4.2014)

Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

Tienpidon pitkä historia <http://www.ely-keskus.fi/web/ely/tienpidon-pitka-historia#.U5baHYbyWUk> (luettu 10.6.2014)

3.5.8 Kakkoskotien kulta-aikaa

Jo 1900-luvun alussa huviloiden rinnalla oli vaatimatompaaakin kesäasutusta. Muutamilla paikkakunnilla oli teollisuustyöväellä omia palstoja, joille saatettiin rakentaa pieni kesämaja palstaviljelyn tai kalastuksen tukikohdaksi. Varsinaisen kesähuvilan omistaminen oli kuitenkin tuolloin varakkaan yläluokan etuoikeus. 1930-luvulla alkanut loma-asumisen kulttuurin muutos nosti pääosaan ulkoilmaelämän ja toi uudentyyppiset edulliset vapaa-ajan asunnot yhä useampien ulottuville. Heti sotien jälkeen mökkeilyssä korostui myös pienimuotoinen puutarhaviljely käytännön tarpeiden sanelemana. Tältä ajalta monien suurten ikäluokkien lasten mieliin on piirtynyt kuva kesämökeistä ”työsiirtoloina”.

1960- ja 1970-lukujen aikana kesämökkien määrä lisääntyi rajusti, ja vuonna 1980 Suomessa tilastoitiin olevan 250 000 mökkiä. Elintaso kohosi ja maa kaupungistui, henkilöautojen määrä alkoi kasvaa nopeasti 1960-luvun alussa ja samalla siirryttiin vaihteittain viisi-päiväiseen työviikkoon. Vapaa-ajan asumiskulttuuri sopi hyvin kaupungistuvan Suomen luonto- ja maaseutusuhteen ylläpitoon. Mökkirakentaminen ulottui usein lähes vesirajaan asti, mikä aiheutti merkittävän muutoksen rantamaisemiin. Vuoden 2012 lopussa Suomessa oli Tilastokeskuksen mukaan yhteensä 496 200 kesämökkiä.

Lähde: Rakennusperintöportaali http://www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparisto/artikkelit/fi_FI/kesaasunnot/ (luettu 15.1.2014)

3.5.9 Maaseutumaisema muuttuu

Jopa Suomen kaltaisessa harvaanasutussa maassa maatalous on muokannut voimakkaasti maaseutumaisemaa. Vaikka maan pinta-alasta vain 8 % oli peltoa 1990-luvulla, ainakin osaksi avoin peltomaisema on suomalaisten silmää miellyttävä ja vähitellen jopa suojelemisen arvoiseksi koettu näkymä. Maaseudun maisema on syntynyt vuosisatojen aikana, ja siinä on vaihtelevasti merkkejä ihmisen vuorovaikutuksesta luonnon kanssa - karjanhoidosta, maanviljelystä ja metsänhoidosta. Jokainen avoin pelto tai laidunalue on arvokas maaseutumaiseman monimuotoisuuden kannalta.

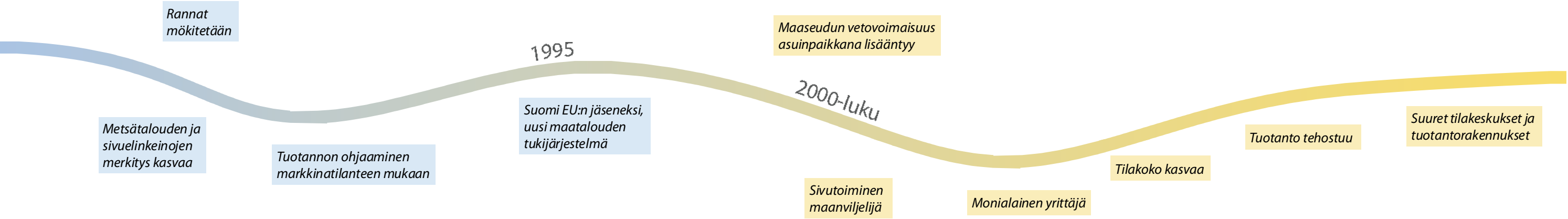
Maaseutumaisema on muuttunut vuosisatojen ja vuosikymmenten aikana huomattavasti. Viljelysten massiivisesta raivauksesta ja uudistilojen perustamisesta alkanut kehitys kääntyi 1900-luvun loppupuolella peltosten metsitykseen tai jopa viljelyksien ja maatilojen jättämiseen osittain tai kokonaan asumattomiksi. Pirkanmaalla peltosten aktiiviviljely on säilynyt lähes ennallaan 2000-luvulla. Lisäksi maaseudun houkuttelevuus asuinpaikkana kiinnostaa etenkin Tampereen lähikunnissa.

Tänä päivänä viljelymaisemaa uhkaavina muutoksina Pirkanmaalla voidaan nähdä maisemaan sopimaton uudisrakentaminen, viljelytapojen muutos ja erityisesti laidunnuksen vähäisyys. Maatilojen lukumäärä vähenee jatkossakin, ja vastaavasti tilakoko kasvaa. Vuokrapeltosten määrä on lisääntynyt merkittävästi, mikä näkyy paikoitellen maisemassa pusikoituvina reunavyöhykkeinä. Kun pelto sijaitsee etäällä tilakeskuksesta ja reunavyöhykkeen omistaa vuokranantaja, jäävät reuna-alueet melko usein hoitamatta. Tämä kehitys muuttaa avointa viljelymaisemaa.

Maatalous- ja maaseutupolitiikka vaikuttavat oleellisesti tulevaisuuden maaseudun asumiseen, yrittämiseen ja elinvoimaisena pysymiseen. Myös maaseudun maankäytön suunnittelulla ja asumisen mahdollisuuksien edistämisellä on tärkeä rooli maaseutumaisemien säilyttämisessä.

Lähde: Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Pirkanmaan liiton julkaisu B 97. Tampere, 2006.

Suomen maatalouden historia, osa III. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

4. Pirkanmaan asutuksen ja viljelymaiseman kehitys nykyisissä arvokkaissa kulttuuriympäristöissä ja YKR-taajamissa

Pirkanmaalla osa vanhoista kylistä on vuosisatojen saatossa kehittynyt tiiviiksi taajamiksi. Useat vanhat kyläpaikatsijaitsevatkin nykyisissä YKR-taajamissa. YKR-aineisto on Suomen ympäristökeskuksen tuottama yhdyskuntarakenteen tutkimusta ja seuranta palveleva aineisto. YKR-taajaman rajauksessa taaja-asutuksella tarkoitetaan vähintään 200 asukkaan taajaan rakennettua aluetta ja määritelmässä huomioidaan asukasluvun lisäksi rakennusten lukumäärä, kerrosala ja keskittyneisyys.

Suurin osa YKR-taajamissa sijaitsevista kylätonteista on kuitenkin hävinnyt asutuksen alle. Voimakkaasti kehittyneissä taajamissa maiseman muutos on ollut suurin. Vanhoja kylätontteja ympäröineistä viljelymaista on jäljellä usein vain rippeitä nykyisen asutuksen liepeillä. YKR-taajamat ja arvokkaat kulttuuriympäristöt (maakuntakaavan akm ja RKY 2009) sijaitsevat usein osittain samoilla alueilla, koska alueilla on säilynyt vanhaa, arvokasta rakennuskantaa ja kulttuuriympäristöä.

Arvokkaat maisema-alueet (inventointi 2013), valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY 2009) ja maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt (maakuntakaavan akm) sijaitsevat maakunnan vanhimmilla viljely- ja asutusalueilla. Näillä alueilla maiseman arvot ovat säilyneet parhaiten vuosisatojen saatossa ja ne edustavat maakunnan arvokkainta kulttuuriympäristöä. Suurimmalla osalla arvokkaita maisema-alueita sijaitsee kartanoita, suuria maatiloja tai pappiloita. Näiden vuosisatainen historia näkyy edelleen puutarhojen jalopuina, puukujanteina sekä vanhoina rakennusryhminä. Merkittävimmät muinaisjäännösalueet, kuten Rapolan linnavuori sekä keskiaikaiset kirkot esim. Sastamalassa ja Pälkäneellä, sijaitsevat maakunnallisesti tai valtakunnallisesti arvokkailla maisema-alueilla.

Arvoalueiden kartalla erottuvat merkittävät vesistöt ja harjualueet, jotka ovat tarjonneet otolliset olosuhteet varhaiselle asutukselle ja viljelylle. Kokemäen- ja Punalaitumenjokilaakso, Vanajaveden laakso sekä saumamuodostuma, joka ulottuu Pälkäneen Syrjänharjasta Kangasalan Vehoniemen ja Tampereen Pyynikin kautta Hämeenkyrön Mahnalan harjuun, erottuvatkin arvoalueiden tihentymänä. Harjujen liepeet ovat olleet kautta aikojen suotuisia asuinpaikkoja. Merkittäviä harjujen kylä ovat esimerkiksi Vehoniemenkylä Vehoniemenharjun kupeessa, sekä Messukylän, Pisan ja Hyhkyn kylät

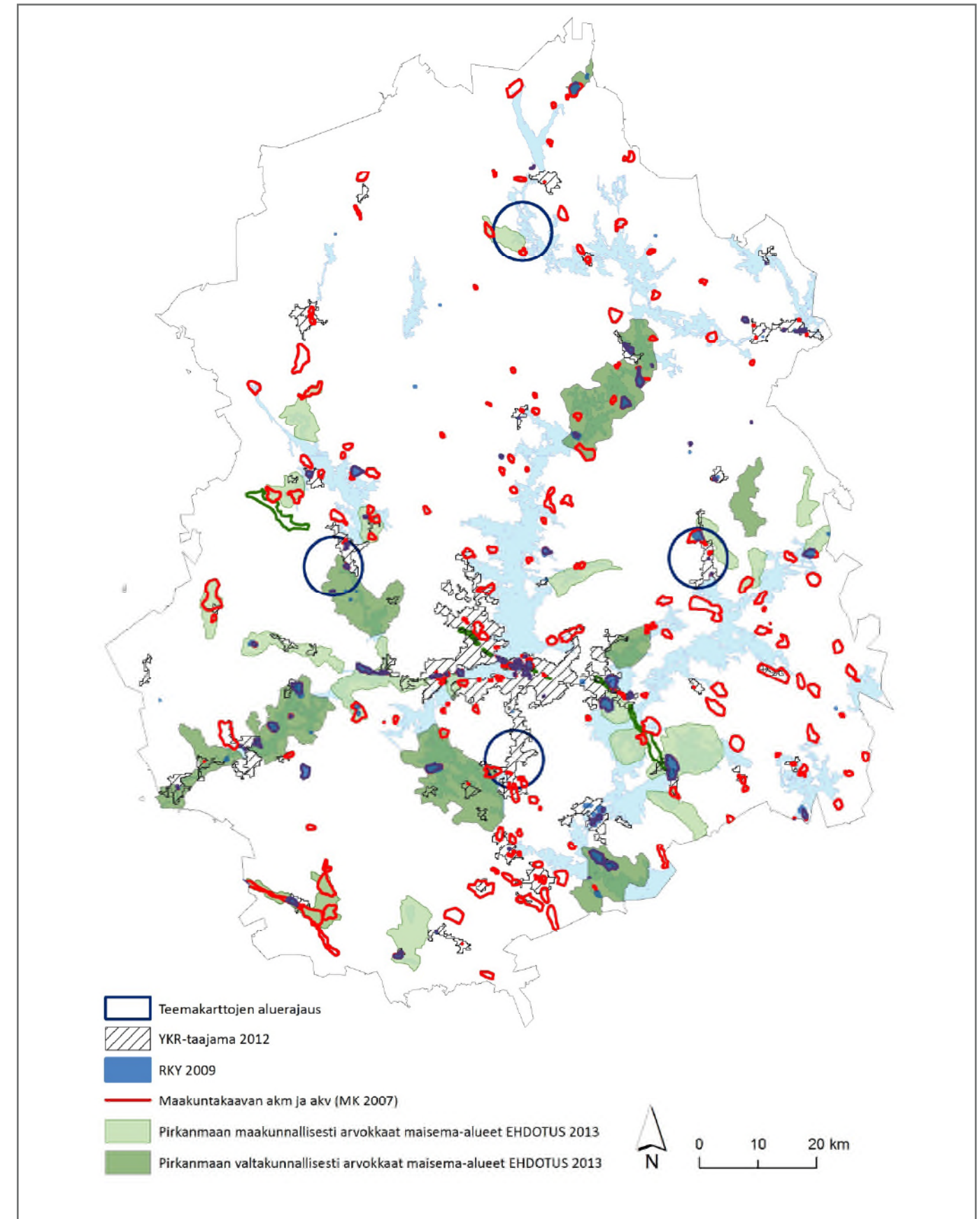
Tampereella. Myös Tammerkosken kylä ja koski ovat olleet merkittävä osa harjuketjujen asutusta. Kulkureitit syntyivät rinnan asutuksen kanssa. Hyvät luonnonolosuhteet vaikuttivat molempien sijoittumiseen. Kulkureitien kautta myös asutus siirtyi syvemmälle Pirkanmaan sisäosiin. Längelmäveden seutu oli 1500-luvulle asti asutun alueen äärirajaa.

1600-luvun kartoista voidaan lukea keskiaikaisen kylän rakennetta. Talot olivat kylän keskellä ja niitä ympäröivät pellot. Niittyjä saattoi olla kaukanakin kylän ympäristössä. Maakirjakarttojen sisältö on pitkälti samanlainen eteläisimmän Pirkanmaan kylistä aina Juupajoen ja Ruoveden kylien karttoihin. Maakunnan pohjoisosissa pellot ovat pirstaleisempia ja kylät pienempiä kuin eteläosassa, monin paikoin on kylien sijaan yksittäistaloja. Tämä ero näkyy edelleen 1800-luvulle tultaessa.

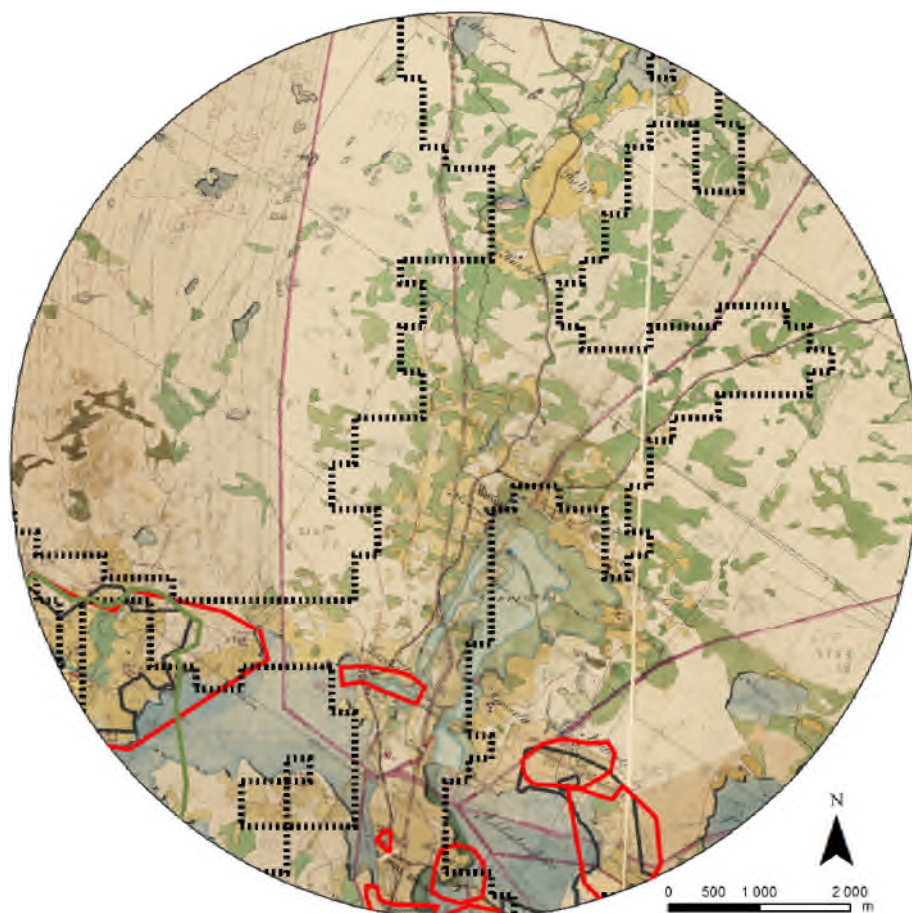
1800-luvulla niittyjen määrä oli suurempi kuin viljeltyjen peltöjen. Suuri osa niityistä otettiin viljelykäyttöön viimeistään 1900-luvun alkupuolella. 1950-luvun kartoissa niittyjen määrä onkin jo merkittävästi pienentynyt. Pohjois-Pirkanmaalla peltoviljely on selvästi nuorempaa perua kuin eteläisessä maakunnassa. Pohjois-Pirkanmaan 1800-luvun puolivälin pitäjänkarttoissa on usein nähtävillä vain niittyjä ja kaskimaita, joten pellot on saatettu raivata vasta 1900-luvun alussa. 1950-luvulle tultaessa niityt ovat lähes poikkeuksetta otettu viljelykseen ympäri maakuntaa.

1950-luvun peruskarttaa ja nykykarttaa verrattaessa muutoksia on viljelysalueissa yllättävän vähän. Pohjois-Pirkanmaalla on pieniä yksittäisiä peltoaloja jäänyt kokonaan pois viljelystä, mutta suuria muutoksia on kartatarkastelun perusteella vähän. Muutosalueina ovat erityisesti taajamien läheisyydessä olevat viljelyalueet, joilta pellot ovat hävinneet asutuksen tieltä. Yleisesti olemassa olevat pellot ovat muodoltaan yksipuolistuneet ja suoristuneet. Tämä johtuu viljelytekniikan muutoksista. Myös avo-ojien häviäminen on vaikuttanut viljelyalueiden ilmeeseen. Pusikoitumista ja näkymien umpeutumisesta eivät aiheuta viljelyksestä pois jääneet pellot vaan niiden reuna-alueet. Vanhat historialliset kyläpaikat ovat edelleen asuttuja ja kivikautiset kohteet sijaitsevat suurimmalta osin nykyisillä pelloilla.

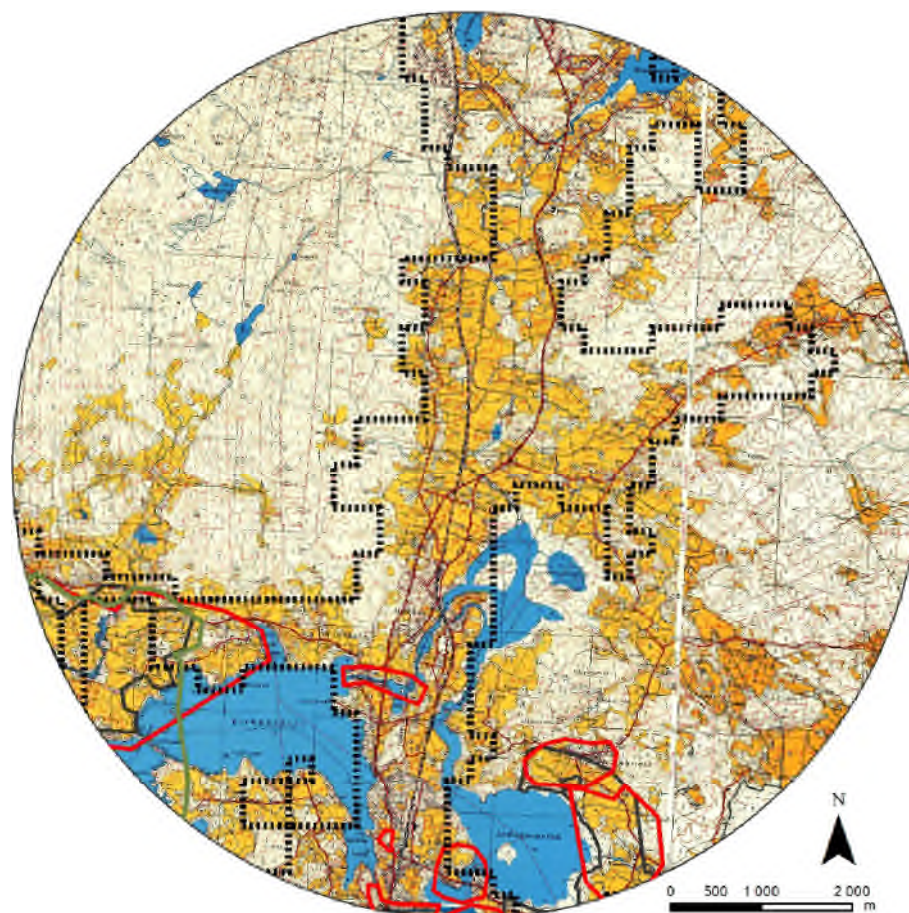
Esimerkkikohteiden kautta havainnollistetaan maaseutumaiseman ja asutuksen muutosta vuosisatojen aikana sekä arvotekijöissä huomioituja piirteitä. Kohteet on valittu eripuolilta maakuntaa, ja ne kuvastavat kylien ja maaseudun muutosta taajamiksi ja kuntakeskuksiksi. Virtain kohde edustaa Pohjois-Pirkanmaalle tyypillisten yksinäistalojen ympäristöjä. Kohteiden kautta nähdään asutuksen, maanviljelyksen, tiestön, rautateiden ja teollisuuden kehitys Pirkanmaan eri osissa. Esimerkkikohteiden ympyrän halkaisija on kymmenen kilometriä.

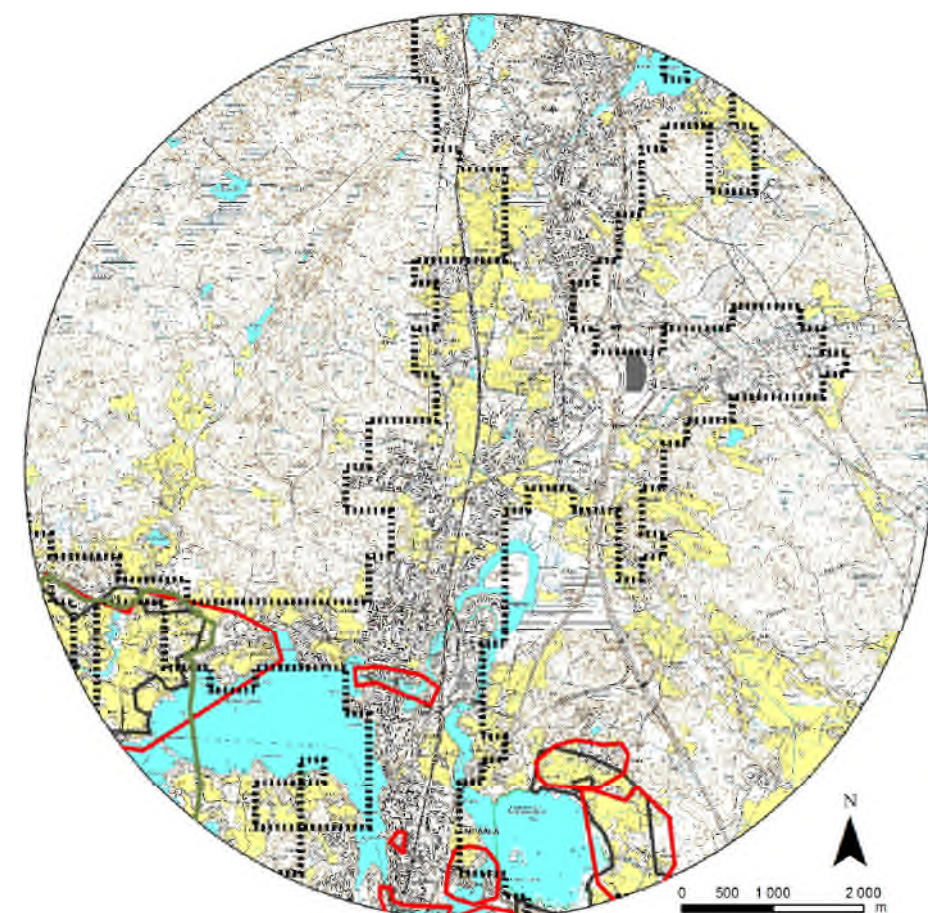
Teemakarttojen esimerkkikohteet sijoittuvat eri puolille maakuntaa.

Lempäälä, Pitäjänkarta.

Lempäälä, 1950-luvun peruskartta.

Lempäälä, Peruskartta 2014.

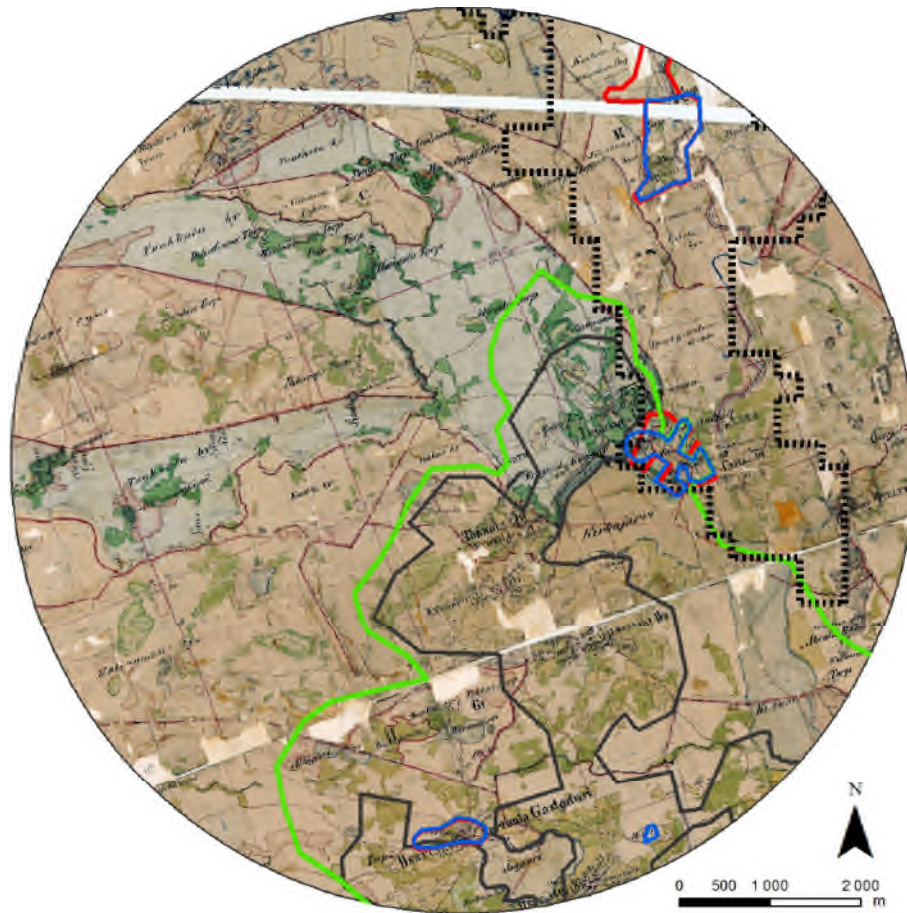
- Teemakarttojen aluerajaus
- YKR-taajama 2012
- RKY 2009
- Maakuntakaavan akm ja akv (MK 2007)
- Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013
- Pirkanmaan valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013

4.1 Etelä-Pirkanmaa, Lempäälä

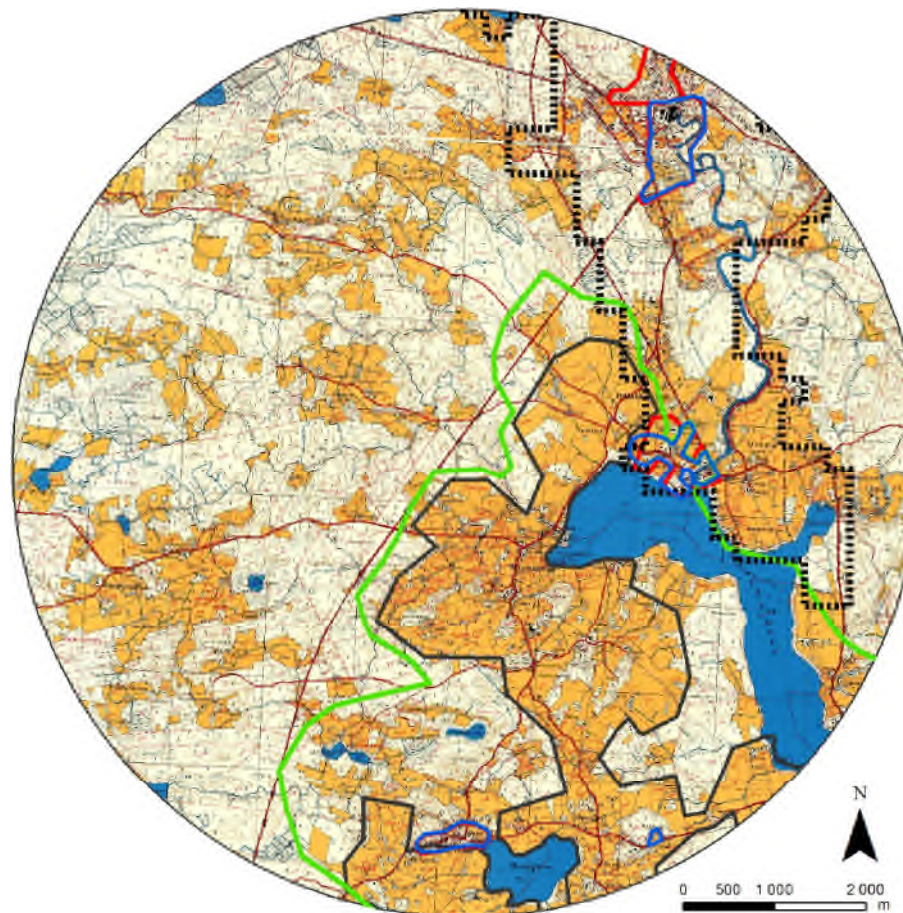
Lempäälän pitäjänkartassa pellot ja niityt ovat sijoittuneet, Kirkkojärven, Ahtialanselän, Moisiojoen ja Ruodasjärven vesistöjen rannoille. Niittyjen pinta-ala on suurempi kuin peltojen. Pellot ovat pitkälti laajoja yhtenäisiä viljelysalueita, niityt rikkonaisempia. Kylät ovat sijoittuneet peltojen tavoin rannoille. Varhaisimmat kirjalliset maininnat Lempäälän kylistä ovat 1400-luvulta. Kylätonttien talojen lukumäärästä ja yksittäistalojen runsaudesta voi päätellä, että osassa kyliä on jo toteutettu isojakoa. Aivan alueen eteläreunassa on kirkko ja rautatieasema. Kartasta voidaan erottaa rautatie, joka kulkee etelä-pohjoissuunnassa alueen poikki. Merkittävä tielinja on vanha Hiidentie, jota pidetään yhtenä Hämeen ja Ylä-Satakunnan vanhimmista teistä. Loppissjön rannat ovat matalat ja lahti on jo kasvamassa umpeen.

1950-luvulle tultaessa viljelysalueet ovat laajentuneet kattamaan 1800-luvun niityt. Uutta viljelymaata on raivattu erityisesti Nurmen pohjoispuolelle sekä Nääjärven ympärille. Peltoalueet ovat laajoja ja yhtenäisiä. Nääjärvi on vielä 1800-luvun kartassa järvi mutta 1950-luvulle tultaessa se on kuivatettu. Kylät ovat kasvaneet ja asutus on levinnyt teiden varsille ja peltojen metsäsaarekkeisiin. Suurin muutos on kuitenkin Lempäälän kuntakeskuksen laajeneminen. Kirkonseutu oli aikaisemmin viljelysalueena, mutta 1900-luvun alkupuolella viljelykset ovat saaneet väistyä asutuksen myötä. Hakkarin alue on kokonaan uusi asuinalue. 1900-luvulla maisemaan ilmestyi huvila-asutus, joka levittäytyi vesistöjen, rautatiepysäkkien ja vanhan maantien varrelle. Tiestö on laajentunut ja tielinjat suoristuneet, seututie 190 halkoo aluetta. Rautatie kulkee edelleen samalla kohdalla.

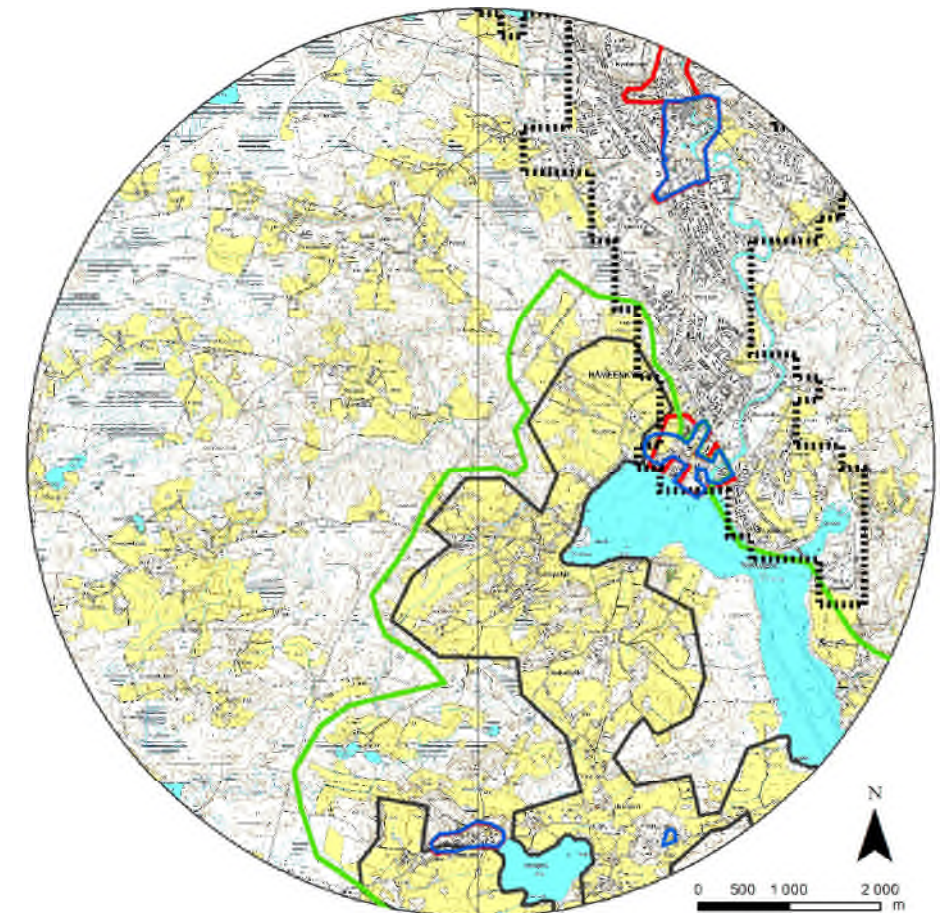
2000-luvulle tultaessa asukasmäärän kasvu, teollistuminen ja tieliikenteen kehitys näkyvät alueen voimakkaana kasvuna. Perinteinen maatalousmaisema on muuttunut suuressa osaa aluetta taajamaksi. Asutuksen lisäksi suuri muutos on tiestössä. Erityisesti alueen itäpuolelle on rakennettu suuria tielinjoja, kuten Helsinki–Tampere-välinen moottoritie liittymineen. Rautatiehen on tehty 2000-luvun alussa niin sanottu Hollon oikaisu, joka mahdollistaa junien suuremman nopeuden. Alueen länsipuoli on säilyttänyt monin paikoin 1950-luvulta olevan ilmeensä; peltoaloissa on pieniä muutoksia, mutta tielinja kulkee entisellä paikallaan. Nurmen kylässä ovat pellot pienentyneet asutuksen kasvaessa.

Hämeenkyrö, Pitäjänkartta.

Hämeenkyrö, 1950-luvun peruskartta.

Hämeenkyrö, Peruskartta 2014.

- Teemakarttojen aluerajaus
- YKR-taajama 2012
- RKY 2009
- Maakuntakaavan akm ja akv (MK 2007)
- Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013
- Pirkanmaan valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013

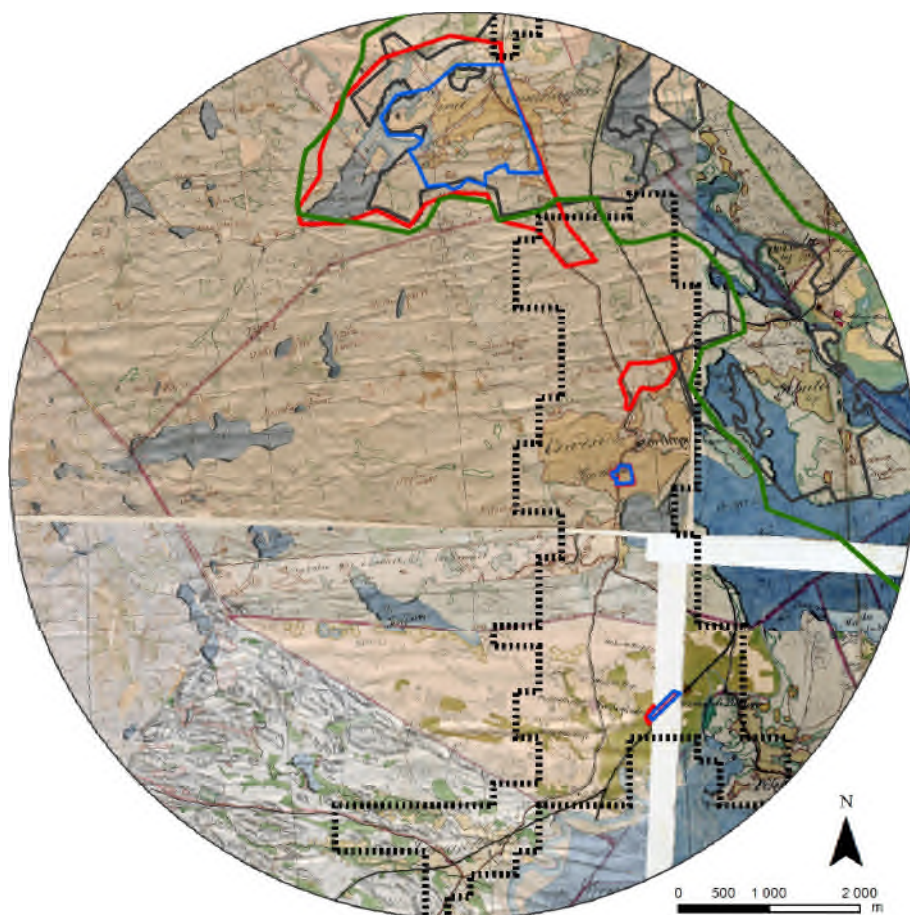
4.2 Länsi-Pirkanmaa, Hämeenkyrö

Hämeenkyrön alueella oli 1800-luvulla useita kyliä, joissa talomäärä vaihteli muutamasta talosta aina kymmenen talon suurkyliin, torppia oli paljon. Kylät olivat kartan mukaan vielä ryhmäkyliä, vaikka todellisuudessa isojako oli jo saattanut hajottaa talot omille maille. Pellot olivat monin paikoin pieniä ja pirstaleisia. Niittyjä oli runsaasti, ja ne sijaitsivat hajallaan ympäri aluetta. Suoalueita oli etenkin alueen länsiosassa. Maatilojen ja torppien lisäksi alueella oli myllyjä, rustholleja sekä pappila ja kirkko. Aivan alueen pohjoisosassa on Kyröskoski, jonka partaalla on ollut mylly jo ainakin 1600-luvulla. Tämä alue oli jo 1800-luvulla Hämeenkyrön kuntakeskus. Hämeenkyrön kirkonkylän vanha ydinkeskusta sijoittuu Kirkkojärven ja siihen laskevan Pappilanjoen pohjoisrannalle avoimen viljelymaiseman ympäröimälle mälle. Alueen poikki kulkee vanha Hämeenkankaan- ja Kyrönkankaantie, joka on yksi Suomen keskiaikaisista pääteistä ja ainoa kesäaikaan kuljettavissa ollut reitti Satakunnasta ja Hämeestä Pohjanmaalle.

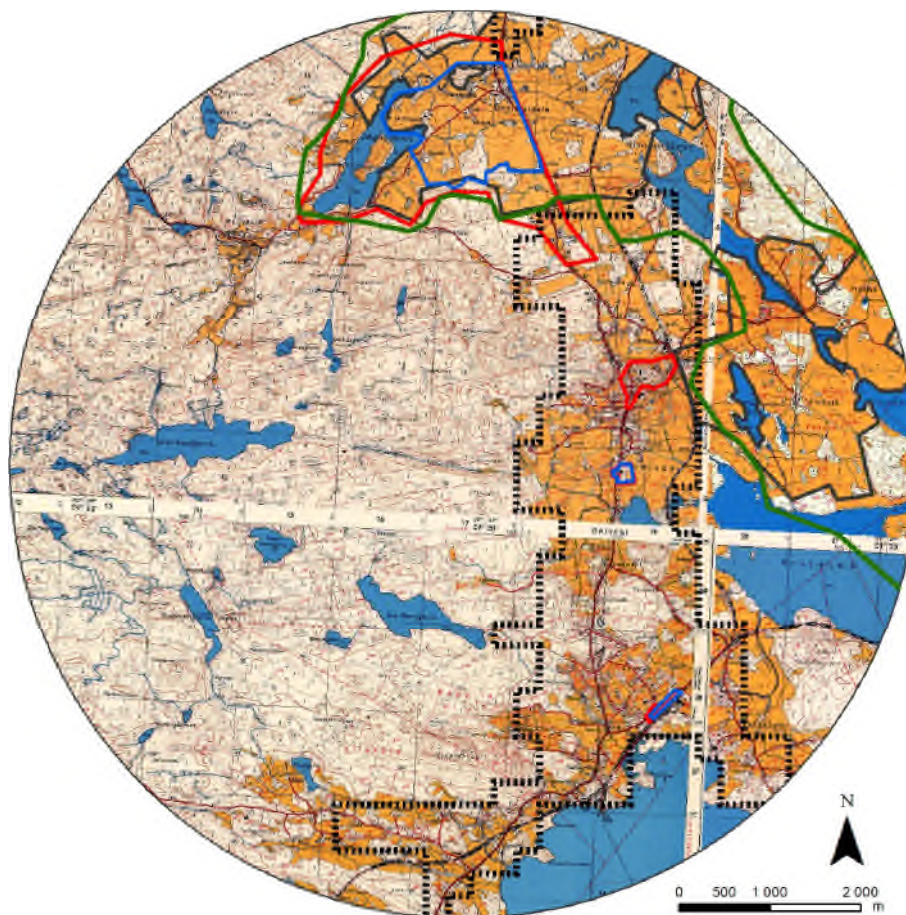
1950-luvulle tultaessa niityt ja suot on raivattu pelloiksi. Viljelyalueet olivat tässä vaiheessa laajimmillaan. Hämeenkyrön kirkonkylän ilme oli vielä maaseutumainen. Kirkko, pappila, kaupat, seurojentalo, posti ja koulut sijaitsivat peltojen keskellä. Kirkkojärven rannalle oli tullut hautausmaa ja kappeli. Suurempia muutoksia on tapahtunut Kyröskoskella, jossa asutus on laajentunut ja teollisuusyhdyskunta syntynyt. Kosken partaalle perustettiin puuvillatehdas vuonna 1860 ja sen toiminta lopetettiin 1878. Paperitehtaan toiminta alkoi samana vuonna käynnistetyn paperikoneen myötä. Tehtaan sähkötarpeisiin rakennettiin voimalaitos ja vuonna 1907 Kyröskoski padottiin vesivoiman hyödyntämiseksi.

Tiestö on asutuksen ja teollisuuden kasvun myötä laajentunut. Seututie 249 halkoo suorana linjana aluetta. Hämeenkankaantien linjaus on säilynyt, ja erityisesti Tuokkolan kylän alueen vanhat tielinjat ovat tunnistettavissa.

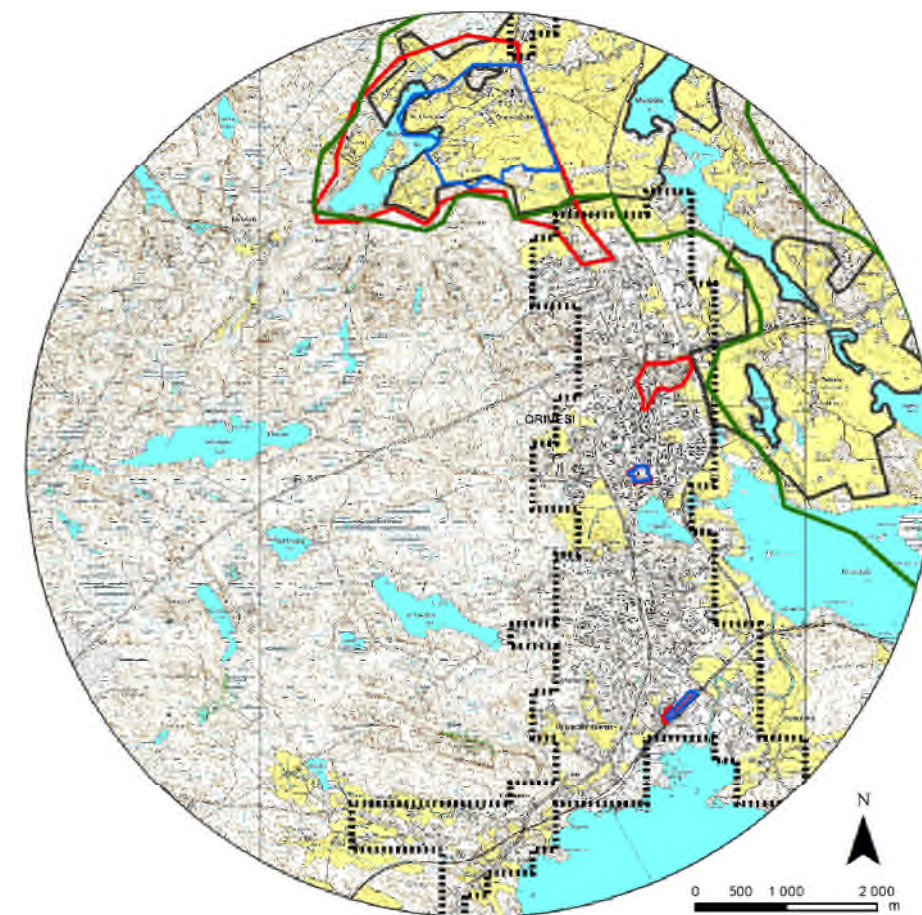
2000-luvulle tultaessa muutokset maatalousalueilla ovat hyvin pieniä. Pellot ovat säilyneet lähes entisellään. Uutta asutusta on tullut taajaman ulkopuolella erityisesti Kyröspohjan alueelle. Suuri muutos on tapahtunut kirkonkylän ja Kyröskosken alueilla, joissa asutus on syrjäyttänyt viljelyalueet täysin.

Orivesi, Pitäjänkartta.

Orivesi, 1950-luvun peruskartta.

Orivesi, Peruskartta 2014.

- Teemakarttojen aluerajaus
- YKR-taajama 2012
- RKY 2009
- Maakuntakaavan akm ja kv (MK 2007)
- Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013
- Pirkanmaan valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013

4.3 Itä-Pirkanmaa, Orivesi

Oriveden kirkonkylä sijoittuu alueen itälaidalle. Kirkonkylä oli vielä 1800-luvulla talonpoikaishäiriö. Kartalta on erotettavissa Onnistaipaleen, Voitolan, Pehulan, Vehkalahden ja Oriveden kylät. Holman kartano oli harvoja Oriveden kartanoita. Säynäjoki oli rustholli eli ratsutila. Alueella on myös jonkun verran torppia. Kylät keskittyvät alueen itäosaan, ja länsiosassa on laaja metsäalue järvineen. Niityt ja pellot sijaitsevat kylien välittömässä läheisyydessä. Onnistaipaleen ja Oriveden kylien viljelykset olivat laajat ja yhtenäiset, muiden kylien pellot olivat pienempiä. Niittyjen määrä oli vähäinen verrattuna eteläisempään Pirkanmaahan. Asutus ja viljelykset sijoittuivat vesistöjen läheisyyteen. Onnistaipaleen Myllyjärven ja Iso-Naarajärven väliseen jokeen on karttaan merkitty useampia myllyjä.

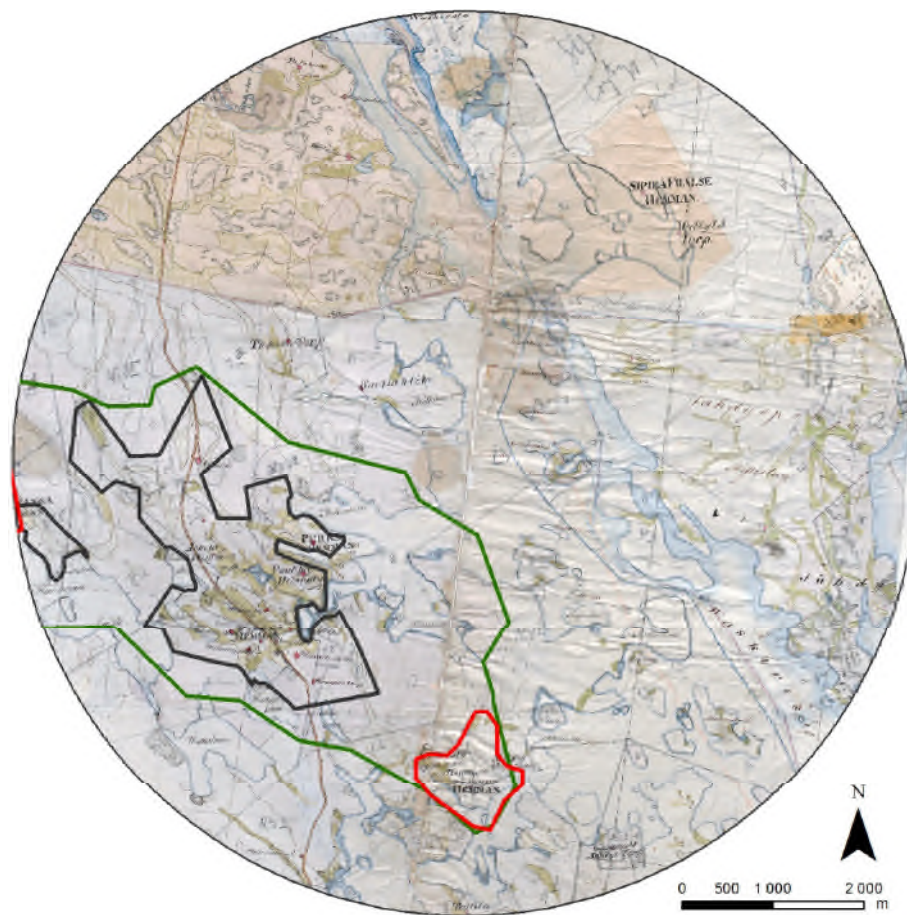
Kangasalan Huutijärven ja Oriveden kirkonkylän välinen tie on oletettavasti ollut käytössä jo keskiajalla. Vesijärven luoteispuolelta Orivedelle saapuva tie on merkittynä 1700-luvulla Kuninkaan tiekartastoon. Onnistaipaleen läpi kulki vanha Ruoveden maantie. Orivesi-Uusikaarlepyy-tie yhdisti Ylä-Satakunnan ja Tampereen alueen Pohjanmaahan.

Tiestö kulki kylästä toiseen lähinnä kartta-alueen itäosassa. Kartta-alueen länsiosa oli metsäistä, jossa ei teitä kulkenut.

Oriveden kylä oli kirkonkylä, jossa oli myös rautatie-asema. Rautatie erottuu kartan itäosassa, jossa se kulkee etelä-pohjoissuunnasta, asema sijaitsee alueen eteläosassa. Rautatieaseman tulo kasvatti kirkonkylän asemaa muiden kylien joukossa. Oriveden kautta kulkeva Vaasan ja Tampereen välinen rata valmistui vuonna 1882.

1950-luvulle tultaessa viljelysalueet olivat laajentuneet ja muodostivat alueen itäpuolelle laajan yhtenäisen peltoalueen. Oriveden kirkonkylä ja asemaseutu ovat laajentuneet, ja niistä on muodostunut Oriveden kuntakeskus. Tiestö on säilyttänyt 1800-luvulta olevan linjauksensa. Uusia teitä on rakennettu laajentuneille asuinalueille.

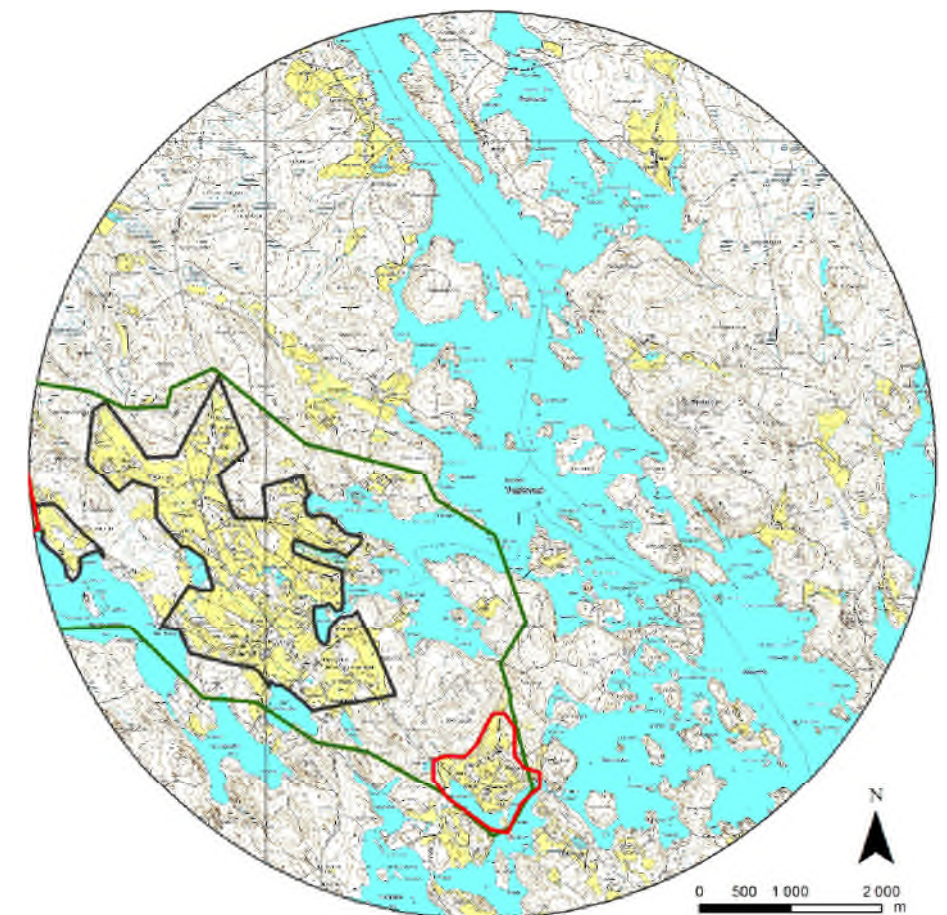
2000-luvulla Orivesi on kaupunki. Viljelysmaisemat reunustavat edelleen keskustaa pohjois- ja itäpuolilta. Onnistaipale on säilyttänyt maaseutumaisen ilmeen, samoin Pehulan ja Holman alue. Yliskylässä alueen eteläosassa on vain vähäisiä muutoksia 1950-luvun karttaan verrattuna. Tielinjaa on suoritettu ja asutusta on tullut paikoin lisää. Pienipiirteiset peltoalueet ovat kuitenkin edelleen viljelyksessä. Suuret muutokset tiestössä tapahtuivat 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin autoliikenne kasvoi rajusti. Uusi Tampereen ja Jyväskylän välinen 9-tie linjattiin selkeästi sivuun vanhoista tielinjoista. Se halkoo nyt metsäistä aluetta itä-länsisuunnasta. 9-tie vaikutti Oriveden saavutettavuuteen, sillä aikaisemmin oli Tampereelta kuljettu Orivedelle Kangasalan kautta. Kaikki tärkeimmät tiot kulkevat Oriveden keskustan kautta.

Virrat, Pitäjänkarta.

Virrat, 1950-luvun peruskartta.

Virrat, Peruskartta 2014.

- Teemakarttojen aluerajaus
- YKR-taajama 2012
- RKY 2009
- Maakuntakaavan akv ja kv (MK 2007)
- Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013
- Pirkanmaan valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet EHDOTUS 2013

4.4 Pohjois-Pirkanmaa, Virrat

Pirkanmaan pohjoisosassa sijaitseva Virrat edustaa myöhään kiinteän asutuksensa saanutta erämaa-alueita, jossa erätalous oli pitkään pääelinkeino. Alueella nykyisin sijaitsevaa Vaskiveden kylää ei vielä 1800-luvun pitäjänkartassa mainita kylänä. Asutusta siellä kuitenkin oli ja on ollut jo 1500-luvulta lähtien, jolloin se mainitaan eräluettelossa. Pitäjänkartassa mainitaan yksittäistaloja, kuten Purra Hemman, Tyrkkö Hemman, Poukka Hemman, Nojonen Hemman ja Moisia Hemman. Lisäksi alueella on runsaasti torppia. Asutus on sijoittunut vesistöjen rannalle. Talojen pellot ovat hyvin pienialaisia. Niityt ovat pitkulaisia ja sijaitsevat ojien, jokien ja vesistöjen varsilla. Kaskeaminen oli Pohjois-Pirkanmaalla tyypillistä vielä pitkälle 1800-luvulla. Nykyisen Vaskiveden kylän ympärillä onkin runsaasti vaaleanpunaisella merkittyjä kaskimetsiä. Tiestö on vaatimatonta.

1950-luvulle tultaessa kaskimaat ja niityt on raivattu peltoiksi. Vaskiveden kylästä on tullut asutuksen keskittymä. Maantie Virroilta Vaskivedelle valmistui 1904 ja jatkoyhteys Kuruun muutama vuosi myöhemmin. Rannoilla on yksittäisiä kesämökkejä. Tilat ovat Vaskiveden kylän ulkopuolella omien pienten peltoalueidensa keskellä. Mäkinen ja metsäinen maasto saa aikaan sen, että pienet pellot ovat yhtenäisiä ja mahdollisuutta viljelysten laajentamiseen ei ole.

2000-luvulle tultaessa ei suuria muutoksia ole tapahtunut. Pellot ovat pitkälti samanlaisia kuin 1950-luvulla. Pohjois-Pirkanmaalla on paikoin yksittäisiä peltometsitetty, näin myös alueen eteläosassa. Tieyhteydet etenkin alueen itä- ja pohjoisosassa ovat parantuneet. Vaskiveden kylää halkoo kantatie 65, jonka linjaus on näkyvissä jo 1800-luvun pitäjänkartassa. Samat talot ovat edelleen olemassa kuin 1800-luvulla, kuten Purra, Poukka ja Nojonen. Rantojen mökkiasutus on lisääntynyt.

5. Maisemallisesti ja kulttuuri-historiallisesti arvokkaat maatalousalueet

Pirkanmaan maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden maatalousalueiden määrittelyn lähtöaineistona ovat Pirkanmaan 1. maakuntakaavan maatalousalueet, joilla on erityisiä kulttuuri- ja maisema-arvoja (MY). Alueita on 145 kappaletta ja niiden pinta-ala on noin 60 000 hehtaaria. Lisäksi tarkastelussa on mukana taajamien ulkopuolisia arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön kohteita ja alueita (akm ja akv) sekä Satakunnan maakuntakaavan maisema-alueet (MA) entisen Kiikoisten kunnan alueelta. Arvioituja alueita on yhteensä 169 kappaletta.

Arvokkaiden maatalousalueiden määrittämiseksi on valittu kuusi arvotekijää, joiden avulla on pystytty käymään läpi laaja paikkatietoaineisto. Perusteiden valinnan ja laatimisen periaatteena oli käyttää vain sellaisia arvoja, jotka ovat todennettavissa eri lähdeaineistoista systemaattisesti ja objektiivisesti tai ne saadaan selville kartoista tai paikkatietoaineistoajolla.

5.1 Rakennuskulttuuri

5.1.1 Menetelmät

Karttatyöskentelyn ohella rakennuskulttuurin selvittämisessä on käytetty mm. ilmakuvia ja kuntien selvityksiä sekä käyty kaikilla alueilla ja otettu valokuvia. Kaikista pihapiireistä ei ole tarkkaa tietoa, koska havainnot on tehty yleisiltä teiltä. Julkisten rakennusten tilasta on ollut helpompi tehdä havaintoja. Valokuvaamisen lisäksi maastokäynneiltä on kirjattu muistiinpanoja. Niitä on huomattavasti tukenut Google Maps -sovellus sekä aajantasaiset Maanmittauslaitoksen kiinteistötietojärjestelmän ilmakuvat, joista on voinut jälkikäteen tarkistaa kohteiden nykytilan.

5.1.2 Selvitystilanne

Vanhimmat koko maakuntaa koskevat inventoinnit ovat sisältäneet pihapiirien – ja muidenkin rakennuskohteiden – osalta perustietoja; kuten nimiä ja rakennusvuosia. Kuntien selvitystilanteen epätasaisuutta on nyt pyritty tasoittamaan. Tässä ovat apuna olleet jo mainitut työkalut. Parhaasta selvitystilanteesta käy esimerkkinä Oriveden maaseutualueet, joista on laadittu hyvin kattava selvitys vuonna 2010. Myös muissa kunnissa on tehty paljon nykyisen tyyppisiä kiinteistöinventointeja ja rakennuskulttuurin selvityksiä, joko kaavoihin tai kulttuuriympäristöohjelmiin liittyen. On myös kuntia, joissa ainoana lähteenä ovat olleet seutukaavoja varten laaditut inventoinnit. Tilanne kuitenkin paranee, kun yleiskaavoihin edellytetään kulttuuriympäristöselvityksiä ja kun yhdistyneiden kuntien resurssit mahdollistavat myös maaseutujen suunnittelun.

Tampereen Teiskon ja Aitolahden kulttuurimaisemakohteissa nojaututaan hiljattain valmistuneeseen kulttuuriympäristöselvitykseen, jonka kaupunki laati. Selvityksestä on poimittu uudeksi maakunnallisesti arvokkaaksi alueeksi Uskalin-Paavolan-Kämmenniemen kulttuurimaisema.

5.1.3 Tuotettu tieto

Tämän selvityksen panos uuden tiedon tuottamiseksi on keskitetty ns. arvokarttoihin, joissa esikuvana on toiminut tekeillä oleva Teiskon ja Aitolahden kulttuuriympäristöselvitys. Maakunnan kulttuurimaisemia on lähestytty historiallisten karttojen ja nykytilanteen kautta. Kohdekorttien kartat ovat paikkatietomuodossa käytettävissä, joten erilaisia analyysejä on mahdollista tehdä. Raporttiin on valittu tulosteet siten, että karttoihin tutustumalla on mahdollista saada yleispiirteinen kuva niin aluekohteen maankäytön historiasta kuin nykytilasta. Kylätonteista laadittu raportti täydentää yleispiirteisen kuvan saamista.

Käytännössä selvitysten tarjoaman lähtöaineiston tasoittaminen on tarkoittanut sitä, että mikäli maastokäynnillä on havaittu potentiaalinen kulttuurihistoriallinen rakennuskohde, jota ei kunnan eikä seutukaavojen selvityksissä ole mainittu, on kiinteistötietojärjestelmästä arvioitu kohteen ikää. Jälleenrakennuskautta vanhemmat, maisemassa aktiivisesti näkyvät kohteet on nimetty ja esitetty arvokartoilla. Uusia kohteita osoittamalla on ilmaistu rakennuskulttuurin arvojen mahdollisuus, eikä niinkään yksilöity, mitä rakennuskulttuurin arvot ko. kohteessa ovat. Arvot löytyvät pääasiassa selvityksessä osoitetuilta rakennuskulttuurin arvoalueilta ja ne voidaan tarkemmissa selvityksissä tunnistaa. Tällaisia arvoja ovat rakennushistorialliset, arkkitehtoniset, rakennustekniset ja rakennusperinteiset arvot. Arvokasta rakennuskulttuuria on myös osoitettujen ydinkohteiden ulkopuolella.

5.1.4 Kohteet

Rakennuskulttuurikohteet (n. 1200 kpl) on viety paikkatietomuotoon. Tarkkuutena on ollut historiallinen pihapiiri tai muun rakennuksen tontti. Myös kuntien selvityksissä esitetyt kohteet on tarkistettu ja virheitä tai epäajanmukaisuuksia korjattu. Kohteet ovat nuorentuneet: esim. kyläkauppoja, joiden rakennuskanta rapistuu vauhdilla, ei aiemmin juurikaan ole huomioitu.

Selvityksessä on rakennuskulttuurikohteet nimetty tyyppien mukaan: ryhmäkylä, pihapiiri, kartano, pienasutus, koulu, seuratalo, kirkko, kauppa, palvelukeskus, meijeri, mylly, saha, tanssilava tai silta jne. Näiden lisäksi on joukko harvinaisempia tai yksittäisiä kohteita, kuten urheilukenttä tai muuntaja – joka sekin voi olla kulttuurimaisemassa merkittävä. Riippuen säilyneen ryhmäkylän luonteesta, joissakin arvoalueen talot on nimetty erikseen, joissakin vain kylä, esim. Sarkolassa on nimetty molemmat. Joissakin kohteissa pihapiiri on nimetty torpaksi tai huvilaksi, kun sen säilyneisyys juuri torpparikulttuuria tai huvilakulttuuria kuvastavana kohteena on ilmeinen. Pienasutus tyyppinä on ollut joustava kategoria. Kyse on pihapiireistä, joista kuntien selvityksissä on käytetty tätä nimitystä. Toisin kuin maatalot ja torpat, ovat mäkityvat yms. usein yhtenä ryppäänä maisemassa. Kun niiden rakentajia yhdisti oikeudettomuus tonttinsa omistamiseen, on yhdistävä tekijä nykyisin sijainti suhteessa kyliin ja taloihin, joiden ulkopuolella pienasutus on.

Sitä, mihin kohdetta nykyään käytetään, ei ole ollut mahdollista mainita kohteiden määrästä johtuen. Myös seutukaavan selvityksistä löytyvät rakennusten vuosiluvut on jätetty pois. Ne on katsottu kuuluvaksi tarkempien selvitysten piiriin.

Uusia rakennuskulttuurikohteita on etsitty maisemakuvaan aktiivisesti vaikuttavista kohteista. Tällaisia ovat toki nykyaikaiset, suuret tuotantorakennukset, joiden kulttuurihistoriallinen arvo on vasta kertymässä. Jälleenrakennuskausi lisäsi niin paljon pihapiirien ja rakennuskannan määrää, ettei niiden ottaminen mukaan arvokarttoihin ollut mielekästä. Sen sijaan kohdealueiden 1950-luvun kartta kuvastaa asutustilojen maisemallista merkitystä.

Ydinkohteeksi kelpuutettuna, perinteisenä pihapiirinä näyttäytyy kohde, jossa on vuosien 1880 - 1930 välillä hirrestä rakennettu asuinrakennus, luonnonkivinen, tiilinen tai harvoin hirsinen navetta, aitta tai aittarivi, sauna, kuivuri, suuli tai muu vanhempi konesuoja, sekä sortumaisillaan oleva riihi ja ladot hieman etäämmällä. Historiallisesti samaan lopputulemaan ja ilmiäsuun on kuitenkin tultu monia teitä. Esim. alun perin torppana tai muuna lohkotilana aloittanut tila on nykyisin usein rakennuskannaltaan kantatilojen kaltainen.

5.1.5 Ympäristön muutokset

Yleisinä havaintoina ympäristön muutoksista voidaan todeta, että kaupat ja myllyt ovat lähes kaikki lopettaneet toimintansa. Joitakin kyläkouluja toimii yhä oppimisympäristöinä, mutta suurin osa on siirtynyt yksityiseen asuinkäyttöön. Seurantalot ovat jotakuinkin säilyttäneet alkuperäisen käyttötarkoituksensa. Myös osa kouluis-ta on muuttunut yhteisöllisiksi kylätaloiksi. Sillat osana vanhaa kulkuverkkoa ovat jääneet uusien sivuun, eikä niiden yläpito ole enää varmaa.

Kartanot ja muut suurtilojen näyttävät pihapiirit ovat asuinkäytössä. Mikäli ne ovat toiminnassa olevia tiloja, on uusi talouspiha useimmiten vieressä. Sama kehitys näkyy pienemmilläkin tiloilla, joissa parhaimmillaan vanhat talusrakennukset on jätetty sijoilleen ja uudet rakennettu hieman loitommalle. Jos maatila on muuttunut kokoaikaiseksi tai vapaa-ajan asunnoksi, ovat pihapiirit välttyneet uusien ja vanhojen rakennusten kontrastilta ja vanhoille talusrakennuksille on saattanut löytyä uutta käyttöä.

Luvussa 4 on esimerkkialueilla havainnollistettu maiseman ja asutuksen muutosta. Rakennuskannan osalta esimerkkien käyttäminen olisi edellyttänyt tasaisempaa selvitysaineistoa käytettäväksi. Tällaiseen voitaneen palata tulevissa kulttuuriympäristön tarkasteluissa. Aineistoon ja havaintoihin perustuen on seuraavassa esitetty joitakin huomioita: Fyysisesti pirkanmaalaisen perinteisen maatalan rakennuskanta on ainakin kertaalleen uudistettu, nykyaikaistettu tai korjattu tai jätetty rappeutumaan. Maatilojen pihapiireistä katoaa jatkuvasti vanhoja talusrakennuksia, ja uusia rakennetaan. Asumisen mallit ja muodot omaksutaan kaupunkien omakotialueilta, talot ja tantereet korjataan ja istutetaan nykyaikaisiksi. Taustalla ovat luvuissa 3.3 ja 3.5 kuvatut muutokset ja murrokset, jotka asutusrakenteessa, maatalouden ja muiden elinkeinojen harjoittamisessa, maapolitiikassa jne. ovat tapahtuneet. Kuntien tilaamissa selvityksissä on siellä täällä paneuduttu niihin kytköksiin, joita paikallisella rakennusperinnöllä on yhteiskunnan laajempiin konteksteihin.

5.1.6 Ominaispiirteet

Arvokarttojen rakennuskulttuurikohteet ovat samalla alueiden ominaispiirteitä tällä tarkastelutasolla. Ominaispiirteet tulee kullakin alueella tulkita kartoista: kohteiden lukumäärästä, tyyplistä sekä niiden sijainnista suhteessa muihin maisemaelementteihin. Rakennuskohteiden lisäksi aukeat tilat ovat tärkeitä ominaispiirteitä. Niiden kehityksen suuret linjat voidaan tulkita historiallisista kartoista.

5.2 Tarkasteltavat arvotekijät

Maatalousalueet voivat olla arvokkaita historiallisin, rakennushistoriallisin tai maisemallisin perustein.

Historiallinen peruste maisemallisesti arvokkaan maatalousalueen määrittämiselle täyttyy, jos maatalousalue on säilynyt viljelyksessä pitkään eli se löytyy peltona tai niittynä 1800-luvun tai vanhemmista kartoista. Historiallisena arvotekijänä voi olla myös historiallinen kylätontti tai historiallinen merkittävä tielinja. Kylätontit ovat keskiaikaisten maakirjakylien paikkoja, joista on tietoa lähteissä viimeistään 1500-luvulta ja ne löytyvät maakirjajm. vanhoista kartoista. Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi tulkitut kylätontit löytyvät pääsääntöisesti Museoviraston muinaisjäännösrekisteristä. Historialliset merkittävät tielinjat on kartoitettu Pirkanmaan maakuntamuseon julkaisussa Pirkanmaan historiallisesti merkittävät tiet (2011). Julkaisussa on huomioitu 1800-lukua vanhemmat valtakunnallisesti ja maakunnallisesti tärkeät tiet eli maantiet, jotka ovat yhdistäneet läänin- tai maakunnan tason keskuksia toisiinsa sekä tiet, jotka ovat yhdistäneet pitäjien keskuksia toisiinsa ja ylemmän tason keskuksiin ja teihin. Myös kiinteä muinaisjäännös luo merkittävän historiallisen arvon maatalousalueelle. Kiinteät muinaisjäännökset löytyvät Museoviraston ja Pirkanmaan maakuntamuseon paikkatietoaineistoista. Historiallisina perusteina huomioidaan myös alueen välittömässä läheisyydessä sijaitsevat em. kohteet. Muinaisjäännösrekisteri on ladattu selvitystä varten Museoviraston kulttuuriympäristön tietojärjestelmästä joulukuussa 2013.

Rakennushistorialliset perusteet täyttyvät, mikäli alue sisältää valtakunnallisesti tai maakunnallisesti kulttuurihistoriallisesti arvokkaita ympäristökohteita. Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt on määritelty Museoviraston RKY-rekisterissä (2009). Luvussa 5.4.3 on selostettu maakunnallisesti arvokkaiden kohdealueiden valikoiman perusteet.

Maisemalliset perusteet arvokkaalle maatalousalueelle syntyvät, jos kohde on valtakunnallisesti tai maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden listalla (päiväysinventointi 2013), tai sen maisemakuva on perinteinen ja vaihteleva. Maisemakuvan perinteisyys ja vaihtelevuus voidaan havaita paikkatietoaineistosta ja maastossa pellon ja metsänrajan polveilevuutena ja pienimuotoisina metsäsaarekkeina. Perinteisyys kuvaa sitä, että nykyinen maankäyttö seuraa edelleen perinteistä tapaa asutuksen ja maatalousalueiden sijoittumisessa pirkanmaalaiseen maisemarakenteeseen, eikä kohteessa esiinny suuria maankäytön muutoksia. Karttatarkastelussa erottuvat vain erittäin merkittävät muutokset, kuten isot tiet sekä uudet asuin- ja teollisuusalueet. Tässä perinteisen rakentamisen sijoittumiseen sisältyy vielä 1950-luvun asutus, ei sen jälkeinen. Samoin polveilevat tielinjat ja maatalousalueiden sijoittuminen vesistön varsiin voivat kuvata monimuotoisuuden arvoa.

Historiallisten, rakennushistoriallisten ja maisemallisten perusteiden ohella alueista kirjataan huomioitavia tekijöitä kuten akm- tai akv-merkinnät (sekä alue- että pistekohteet). Lisäksi historiallisia perusteita arvioitaessa kirjataan mahdollinen kaskiviljely niiltä alueilta, jotka eivät 1800-luvulla vielä olleet maatalousaluetta, peltoa tai niittyä.

Maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden maatalousalueiden perusteet:

H = Historialliset perusteet

- 1) Historiallisesti arvokas maatalousalue, säilynyt viljelyksessä (1800-luku tai vanhempi)
- 2) Historiallinen kylätontti tai historiallinen merkittävä tielinja
- 3) Kiinteä muinaisjäännös

R = Rakennushistorialliset perusteet

- 4) Arvokas rakennettu kulttuuriympäristö (RKY 2009) tai maakunnallisesti arvokasta rakennettua kulttuuriympäristöä

M = Maisemalliset perusteet

- 5) Arvokas maisema-alue (2013)
- 6) Perinteinen ja vaihteleva maisemakuva

5.3 Analyysi alueiden nykytilasta

Kokonaisuutena voidaan todeta, että tarkastelualueilla ei ole tapahtunut merkittäviä maankäytön muutoksia. Maakuntatasolla arvioituna kohteiden kulttuurimaiseman arvot ovat säilyneet hyvin. Historiallinen peruste 1 täyttyi valtaosassa alueista. Tarkastelu tehtiin 1800-luvun pitäjänkartojen perusteella, ja voidaan todeta, että valtaosa alueista omaa pitkän viljelyhistorian eli alueet ovat olleet peltona ja/tai niittynä ainakin 1800-luvulta asti, ja pellot ovat edelleen viljelykäytössä. Pieniä peltolohkoja on jäänyt pois viljelystä, mutta maisemakuvaan tällä muutoksella ei ole merkittävää vaikutusta. Maakunnan pohjoisosissa alueet ovat olleet 1800-luvulla vielä kaskimaina ja peltoja on raivattu vasta myöhemmin.

Kohteista lähes kaikki täyttävät maisemallisen perusteen perinteisestä ja vaihtelevasta maisemakuvasta. Koska maisemainventointi vuodelta 2013 on ajantasainen, tässä tarkastelussa kaikki arvokkaalla maisema-alueella sijaitsevat kohteet täyttävät perinteisen ja vaihtelevan maisemakuva perusteen. Ainoastaan kahdesta kohteesta voidaan todeta, että peruste ei täyty, koska alueella on runsaasti uudisrakentamista. Nämä kohteet ovat Ylöjärven Lempiäniemen ja Antaverkan kulttuurimaisemat. Joissakin kohteissa on havaittavissa uusi tielinja tms. yksittäinen muutos, joka mainitaan tiedoissa, mutta kokonaisuus muilta osin täyttää em. perusteen.

Perusteet 2, 3, 4 ja 5 saatiin todettua paikkatietoaineistoista täydennettynä esityksellä maakunnallisesti arvokkaasta rakennetusta kulttuuriympäristöstä. Tarkastelussa löytyi 27 kohdetta, jotka täyttävät kaikki kuusi arviointiperustetta. Kohteet ovat:

Hämeenkyrö:

- Urjaisen-Osaran-Kostulan kulttuurimaisema
- Kierikkalan-Vanajan-Laitilan-Kirkkojärven kulttuurimaisema

Ikaalinen:

- Kilvakkalan-Viljalan kulttuurimaisema

Kangasala :

- Herttualan-Jokioisten-Liuksialan kulttuurimaisema
- Havisevan-Lihasulan-Palon kulttuurimaisema

Lempäälä:

- Aimalan-Nurmen kulttuurimaisema

Nokia :

- Kauniaisten-Kuljun kulttuurimaisema
- Sarkolan-Vahalahden kulttuurimaisema

Orivesi :

- Höllön-Nihuantaustan-Onnistaipaleen kulttuurimaisema

Pirkkala:

- Anian kylän kulttuurimaisema
- Pirkkalankylän-Sankilan-Tanilan kulttuurimaisema

Punkalaidun:

- Punkalaitumenjoen-Koskioisten-Oriniemen kulttuurimaisema,

Pälkäne:

- Epaalan-Kuulialan kulttuurimaisema
- Mälkiän-Myttyälän kulttuurimaisema
- Kaitamon-Laitikkalan kulttuurimaisema

Ruovesi:

- Ruoveden kirkonkylän kulttuurimaisema

Sastamala:

- Uotsolan-Eskolan-Tervämäen kulttuurimaisema
- Kilpijoen-Hoipolan-Tyrväänkylän kulttuurimaisema

Sastamala:

- Rautaveden länsirannan kirkkojen kulttuurimaisema
- Kärppälän kulttuurimaisema
- Salmin kulttuurimaisema
- Valkaman-Rienilän-Tupurlan kulttuurimaisema

Tampere:

- Kulkkilan kulttuurimaisema

Urjala:

- Urjalankylän-Honkolan kulttuurimaisema

Valkeakoski:

- Sääksmäen- Huittulan kulttuurimaisema

Vesilahti:

- Sakoisten kulttuurimaisema
- Laukon kulttuurimaisema

5.4 Esitys arvokkaista maatalous-alueista

Tarkastelun kohteena olleet kaikki 169 aluetta omaavat vähintään yhden kuudesta arvotekijästä. Lähes kaikki kohteet omaavat useita arvotekijöitä, alueista vain muutama omaa yhden. Tästä johtuen kaikkia tarkasteltuja alueita on esitetty maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaiksi kohteiksi tulevaan maakuntakaavaan. Alueet ja niiden arvot on esitetty kohdassa 6. Kohdekorit.

5.4.1 Nimet

Alkuperäiset MY-alueet on nimetty uudelleen, sillä työssä on tarkasteltu kulttuurimaisemaa kokonaisuutena, ei ainoastaan peltoalueita. MY-pellot on nimetty kulttuurimaisemiksi. Kohteiden nimien osalta on pitkälti käytetty vanhaa jo käytössä ollutta nimitystä.

5.4.2 Rajaukset

Työn alussa ilmeni, että Pirkanmaan 1. maakuntakaavan MY-alueiden rajaukset koskivat peltoalueita, eikä niitä ole voitu käyttää sellaisenaan esitykseksi arvoalueista.

Vuonna 2009 vahvistetut valtakunnallisten alueiden rajat (rky) ovat ja pysyvät, kunnes niitä tarkistetaan. Ero vuoden 1993 rajauksiin näkyy alueiden pienenemisessä. Ns. rky-pudokkaita on sekä alueiden osina, mutta myös kokonaisina aluekohteina. Näitä on Pirkanmaan 1. maakuntakaavassa osoitettu vaihtelevasti akm-merkinnällä tai MY-alueina, lähes aina molempina. Rajaukset on tehty yleispiirteisesti. Paikkatiedon ja avointen aineistojen aikana rajauksia tarkastellaan kuitenkin hyvin tarkasti, vaikka tämä ei maakuntakaavan yleispiirteisyyden näkökulmasta olisikaan perusteltua. Tarkemmassa katsannossa rajaukset mm. lävistivät pihapiirejä. Rajauksia on siten ollut tarpeen tarkentaa.

Johtajatuksena on, että uusien arvokkaiden kulttuurimaisemien rajat seuraavat mahdollisuuksien mukaan sekä maisema-alueiden (2013) että rky 1993 -alueiden rajoja, ollen niistä eräänlainen yhdistelmä. Rky 1993 -alueet ovat olleet lähtökohta myös maisema-alueiden uusissa rajoissa: maisema-alueita on rajattu niin, että ns. rky-pudokkaita on sisällytetty niihin. Maisema-alueiden rajauksiin on uutena otettu peltomaisemaa kehystävät metsäselänteet. Samaa periaatetta on noudatettu tämän selvityksen aluekohteiden rajauksissa. Usein sekä maisema-alueen että rky 1993 -alueen raja on todettu liian laajaksi: Maaseudun kulttuurimaisemaan ei ole haluttu sisällyttää laajoja vesistöjä ja metsäalueita. Joissakin taajamien läheisyydessä sijaitsevilla kohteilla, kuten Ylöjärven Antaverkassa on aluetta pienennetty kun asutus on levinnyt ja maisema-arvoja menetetty.

Käytännössä jokainen raja on tarkistettu peltoaukean ja pihapiirin tarkkuudella. Mukaan on otettu vain kokonaisia aukeavia pelto- ja vesistömaisemia sekä rakennuskulttuurikohteita. Alueita ei ole kuitenkaan aukoitettu, joten niiden sisällä on myös ns. talousmetsää ja rakennuskulttuuria, jonka merkitys arvokkaaseen kulttuurimaisemaan ei ole kovin voimakas. Samalla tavoin pihapiireissä on huonosti kulttuurimaisemaan sovitettuja elementtejä. Jonkin kantatilan hyvin säilynyt ja edustava pihapiiri saattaa kuulua rajauksen sisälle, mutta talolle kuuluneet pellot vain osittain. Tämän kertovuuden kannalta pulmallisen seikan välttäminen olisi edellyttänyt tarkempien historiallisten selvitysten käyttämistä mm. kylien vanhoista rajoista takamaineen.

5.4.3 Erityisiä rakennuskulttuurin arvoja sisältävät alueet

Esitetyissä arvokkaissa kulttuurimaisemissa ovat tavanomaisia maisemassa näkyviä rakennuskulttuurikohteita maatilojen pihapiirit, kyläkoulut, seurantalot ja kauppa- liikkeet. Harvinaisia ovat mm. myllyt ja sillat, joita on säilynyt huomattavasti edellisiä vähemmän. Kartanot eivät milloinkaan ole olleet runsaslukuisia, mutta niihin on keskittynyt paljon rakennuskulttuurin arvoja. Kylät muodostuvat pihapiireistä, jotka yksinään ovat hyvinkin tavanomaisia. Rky:n 2009 maaseudun kohteet Pirkanmaalla antavat osviittaa siitä, mitä pidetään erityisen arvokkaana:

- tiiviinä säilyneet ryhmä- ja raittikylät Herttualassa, Iso-Röyhiössä, Sarkolassa ja Vahalahdella, Onnis- taipaleella, Puutikkalassa, Eskolassa ja Tervamäellä,
- kartanot ja suurtilat Kangasalla, Nokialla, Längelmäellä, Ruovedellä, Teiskossa, Sääksmäellä ja Vesilahdella
- maaseudun keskukset Längelmäellä, Punkalaitumella ja Onkkaalassa
- mylly ja saha Vihavuodessa
- museosilta Kihniössä
- torppa tai yksinäistila Luopioisissa, Kiikoisissa ja Kurun Ristamäellä
- kirkkomaisema Tyrvällä ja Teiskossa

Maakunnallisesti erityisesti arvokas rakennusperintö on valikoitu samoin kriteerein kuin Maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt -selvityksessä (RaKu). Voidaan ajatella, että kohdejoukko täydentää valtakunnalliseen inventointiin kelpuutettuja kohteita. Kriteereinä ovat olleet edustavuus ja säilyneisyys. Kohteiden tulee edustaa monipuolisesti sitä rakennuskulttuuria, josta maakunta tunnistaa itsensä. Niiden tulee kantaa identiteettiä. Niillä tulee olla historiallista todistusvoimaa, mieluusti kerroksellisuuden ja eri käyttötarkoitustenkin myötä.

Monet kohteet ovat kuuluneet rky 1993 -alueisiin. Kartanoiden joukko on suuri, muttei homogeeninen. Näiden suurtilojen ohella on mukana joitakin tilojen pihapiirejä, jotka täyttävät säilyneisyyden ja edustavuuden kriteerit. Isojaossa hajonneesta kylästä hyvin säilynyt esimerkki on Talviainen. Ryhmä- ja raittikylien määrä korostuu, mutta niiden mukana seuraa muutoin huomiotta jäävää pienasutusta ja maaseudun pieniä rakennuksia, kuten vpk:n kalustovajoja. Oriveden Koivuniemen ”kaupunki” on esimerkki pienasutuksesta kylän yhteismaalla. Levin mökkiyhdyskuntaa ehdotetaan mukaan, esimerkkinä vapaa-ajanvieton rakentamisesta maaseudulla.

Kirkonkylistä ehdotetaan Kopsamoa, Muroletta, Kuhmalahtea, Liedenpohjaa ja Metsäkansaa, joista kukin on omaleimainen. Killinkosken kirkko raitteineen ja Luhalahden kirkko ovat erityisempiä kohteita. Huvilat ovat luonteeltaan yksittäisiä kohteita. Teiskon kahden lahden, Tervalahden ja Aitolahden, huvilat on valittu joukkoon. Kylmäkosken Favénin huvila liittyy kiinteästi Hautaan kartanoihin. Inkulan silta edustaa maakunnan säilyneitä kivihoivasiltoja.

Satakunnan arvokkaat kulttuuriympäristöt on selvitetty Satakunnan museon ja Satakuntaliiton toimesta ja raportti on julkaistu 2012. Pirkanmaahan liittyneen Kiikositien arvoalueet on sisällytetty tähän selvitykseen arvoalueina. Yksittäisistä kohteista Kiikoisten pappila ja kirkko sekä Salomaan ja Huhdanpään torpat on huomioitu joko tämän selvityksen tai Rakennetun ympäristön selvityksen (2016) arvokohteina. Samalla kohteillekin on annettu ohjeelliset rajaukset.

Ehdotetut maakunnallisesti arvokkaat maaseudun rakennetun ympäristön kohteet:

Akaa:

- Hautaan kartanot ja Favénin huvila, Arolan kartano, Rätön kartano

Hämeenkyrö:

- Osaran kartano ja maamieskoulu, Kyröspohjan kylä

Ikaalinen:

- Kilvakkalan kylä, Poltinjoen myllyt, VähäRöyhön kylä, Luhalahden kirkko, Tevaniemen keskusta

Juupajoki:

- Kopsamon kirkonkylä

Kangasala:

- Raikun raittikylä, Lihasan kartano, Tursolan raittikylä, Levin mökkiyhdyskunta, Iso-Mattilan tila, Kuhmalahden kirkonkylä

Kihniö:

- Tarsian tila

Lempäälä:

- Aimalan Lahdenkylä ja Penttilän tila, Sotavallan, Kelhon ja Lastusten kartanot

Mänttä-Vilppula:

- Ahvenlahden Honkon ja Saarilahden tilat

Nokia:

- Knuutilan kartano

Orivesi:

- Vetterkullan kartano, Koivuniemen kaupunki, Suomasen Seppälän ja Ylä-Jussilan tilat, Pitkäljärven ja Laasolan kylät, Uiharla, Talviaisten kylä

Parkano:

- Kairokosken saha ja mylly

Pirkkala:

- Anian kylä, Sankilan kartano

Punkalaidun:

- Oriniemen ja Liitsolan kylät, Yli-Kirran museo ja Rasin tila

Pälkäne:

- Kankaisten kartano, Kantolan kartano ja mylly, Myttälän kartano ja Salinmäen museo, Närin ja Kuiseman kartanot

Ruovesi:

- Vastalahden tila, Muroleen kirkonkylä

Sastamala:

- Selkeen kartano, Häijään Rienilän ja Salmin kylät, Kärrpälän kylä, Salomaan ja Huhdanpään torpat

Tampere:

- Tervalahden ja Aitolahden huvilat, Vähä-Kulkkilan ja Iso-Kulkkilan maatilat

Ujala:

- Maunolan tila, Urjalankylä, Honkolan kartano ja Pappila ympäristöineen, Ikaalan Isotalo

Valkeakoski:

- Haukilan kartano ja Mälkiäisten kylä, Metsäkansan kirkko ja keskusta

Vesilahti:

- Narvan kylänraitti, Sakoisten Kurjen ja Hollon tilat, Palhon kartano

Virrat:

- Kitusen talo, Jähdyspohjan myllyt, Liedenpohjan kylä ja tilat, Killinkosken kirkko ja Inkanraitti

Ylöjärvi:

- Parkunkosken myllyjen ja sahan ympäristö, Teivaalan ja Mäkkylän kartanot, Toikon tila, Harhalan kylä, Inkulan silta, Lempiänniemen Runsaan ratsutila, Taivalpohjan kylä

6. Kohdekortit kunnittain

Jokaisesta alueesta on laadittu oma kohdekortti, yhteensä 174 kpl. Jokaisesta kohteesta on esitetty neljä karttaa ja mahdollisesti valokuva. Viides, vaihtelevassa mittakaavassa esitetty kartta on em. arvokartta. Kartat ja niihin digitoidut sisällöt ovat:

- 1600-luvun maakirjakartta: asutus, pellot ja niityt
- 1700-luvun isojakokartta: asutus, pellot ja niityt
- 1800-luvun pitäjänkartta: asutus, pellot ja niityt
- 1950-luvun peruskartta: asutus
- V. 2014 peruskartta: 1. maakuntakaavan MY-alueet ja ne akm-alueet, jotka kuuluivat tarkastelualueisiin, sekä Kiikoisten alueet.
- V. 2014 peruskartta: muinaismuistot, pitäjänkartaston asutus ja olemassa olevat rakennuskulttuurikohteet.

Pellot ja niityt erottuvat peruskartoissa, joten niihin maatalousmaita ei ole erikseen digitoitu.

AKAA	37	ORIVESI	147	TAMPERE	275
Sontulan-Järviön-Sotkian-Kurisjärven kulttuurimaisema	37	Längelmäen kulttuurimaisema	147	Taivallahden-Löytänän kulttuurimaisema	275
Tyrisevän-Teristen kulttuurimaisema	39	Attilan-Pääskylän kulttuurimaisema	149	Kivirannan kulttuurimaisema	277
Rätön kulttuurimaisema	41	Talviaisten kulttuurimaisema	151	Kulkkilan kulttuurimaisema	279
Kurvolan-Lontilanjoen kulttuurimaisema	43	Höllön-Nihuantaustan-Onnistaipaleen kulttuurimaisema	153	Taulaniemen-Padustaipaleen kulttuurimaisema	281
Heinäsuon-Sarkkilan kulttuurimaisema	45	Laasolan-Koljonkulman-Pitkäjärven kulttuurimaisema	155	Teiskon-Asuntilan kulttuurimaisema	283
Tarpianjoen kulttuurimaisema	47	Päilahden kulttuurimaisema	157	Yrjölänkylän kulttuurimaisema	285
Perälän-Tanhuanpäänvainion kulttuurimaisema	49	Vijasjärven kulttuurimaisema	159	Nurmin kulttuurimaisema	286
HÄMEENKYRÖ	51	Pehulan kulttuurimaisema	161	Sorilan-Palon kulttuurimaisema	287
Urjaisen-Osaran-Kostulan kulttuurimaisema	51	Uiherlan-Eräjärven kulttuurimaisema	163	Uskalin-Paavolan-Kämmenniemen kulttuurimaisema	289
Kierikkalan-Vanajan-Laitilan-Kirkkojärven kulttuurimaisema	53	Naappilan-Koivuniemen-Suomaseman kulttuurimaisema	165	Hirviniemen kulttuurimaisema	291
Jumesniemen kulttuurimaisema	55	Vetterkullan kartano ja kulttuurimaisema	167	URJALA	293
Sasin-Mahnalan kulttuurimaisema	57	Hirtolahden kulttuurimaisema	169	Urkälankylän-Honkolan kulttuurimaisema	293
IKAALINEN	59	Uuhiniemen-Piittalan kulttuurimaisema	171	Menosten kulttuurimaisema	295
Poltinjoen kulttuurimaisema	59	PARKANO	173	Laukeelan kulttuurimaisema	297
Riititalan-Heittolan kulttuurimaisema	61	Linnankylän kulttuurimaisema	173	Kokon kulttuurimaisema	299
Tevaniemen kulttuurimaisema	63	Viinikanojan kulttuurimaisema	175	VALKEAKOSKI	301
Kiialan-Höytölän kulttuurimaisema	65	Alaskylän kulttuurimaisema	177	Liuttulan-Vedentaan kulttuurimaisema	301
Vähä-Röyhön kulttuurimaisema	67	PIRKKALA	179	Haukilan-Mälkiäisen kulttuurimaisema	303
Kartun kulttuurimaisema	69	Anian kylän kulttuurimaisema	179	Sääksmäen-Huittulan kulttuurimaisema	305
Kivakkalan-Viljalan kulttuurimaisema	71	Pirkkalankylän-Sankilan-Tanilan kulttuurimaisema	181	Ritvalan-Ikkalan kulttuurimaisema	307
Vatulan kulttuurimaisema	73	Topparin ja Savilahden kulttuurimaisema	183	Jutikkalan kulttuurimaisema	309
Saukonperän kulttuurimaisema	75	PUNKALAUDUN	185	Metsäkansan kulttuurimaisema	311
Luhalahden kirkko ja kulttuurimaisema	77	Punkalaitumenjoen-Koskioisten-Oriniemen kulttuurimaisema	185	Tarttilan-Munteen-Linnaisten kulttuurimaisema	313
Haapimaan-Vatsiaisten kulttuurimaisema	79	Liitsolan kulttuurimaisema	187	VESILAHTI	315
Kovelahden kulttuurimaisema	81	PÄLKÄNE	189	Palhon-Vakkalan kulttuurimaisema	315
Iso-Röyhön kylän kulttuurimaisema	83	Varalan-Kirvun-Iharin kulttuurimaisema	189	Hinsalan kulttuurimaisema	317
Juhtimäen kulttuurimaisema	85	Sappeen kulttuurimaisema	191	Laukon kulttuurimaisema	319
JUUPAJOKI	87	Luikalan-Salmentaan kulttuurimaisema	193	Sakoisten kulttuurimaisema	321
Kopsamon-Sahrajärven kulttuurimaisema	87	Epaalan-Kuulialan kulttuurimaisema	195	Kaakilanniemen kulttuurimaisema	323
KANGASALA	89	Mälkilän-Myttäälän kulttuurimaisema	197	Narvan kulttuurimaisema	325
Köyrän kulttuurimaisema	89	Kaitamon-Laitikkalan kulttuurimaisema	199	Koskenkylän-Saarikunnan-Mantereen kulttuurimaisema	327
Tursolan-Rikun kulttuurimaisema	91	Rautajärven kulttuurimaisema	201	Kuralan kulttuurimaisema	329
Sahalahden kirkonseudun kulttuurimaisema	93	Haltian kulttuurimaisema	203	VIRRAT	331
Vääksyn kartanon-Kerppolan kulttuurimaisema	95	Niemikunnan kulttuurimaisema	205	Soininkylän kulttuurimaisema	331
Herttualan-Jokioisten-Liuksialan kulttuurimaisema	97	Kaukkalan-Kouvalan kulttuurimaisema	207	Liedenpohjan kulttuurimaisema	333
Heponiemen kulttuurimaisema	99	Puutikkalan kulttuurimaisema	209	Lahdenkylän kulttuurimaisema	335
Raikun kulttuurimaisema	101	Kuohijoen kulttuurimaisema	211	Ikkalan kulttuurimaisema	337
Vehoniemen kulttuurimaisema	103	Padankosken kulttuurimaisema	213	Ilomäen kulttuurimaisema	339
Saarikylien kulttuurimaisema	105	Kankahaisten kulttuurimaisema	215	Havangankylän kulttuurimaisema	341
Havisevan-Lihasulan-Palon kulttuurimaisema	107	RUOVESI	217	Jäähdyspohjan kulttuurimaisema	343
Korpieniemen-Moltsian-Pakkalanjärven kulttuurimaisema	109	Pekkalan kulttuurimaisema	217	Vaskiveden kulttuurimaisema	345
Kuhmalahden-Puntarin kulttuurimaisema	111	Jäminkipohjan kulttuurimaisema	219	Herrasen kulttuurimaisema	347
Tervaniemen kulttuurimaisema	113	Pappilankulman-Parosperän kulttuurimaisema	221	Monoskylän kulttuurimaisema	349
Pohjan-Rasinkulman kulttuurimaisema	115	Mustajärven kulttuurimaisema	223	Härkösenkylän kulttuurimaisema	351
Ohtolan kylä	117	Rantakylän kulttuurimaisema	225	Kitusen kulttuurimaisema	353
Vehkajärven kylä ja kulttuurimaisema	119	Ruhalan kulttuurimaisema	227	Koronkylä	355
KIHNIÖ	121	Hanhon kulttuurimaisema	229	YLÖJÄRVI	357
Korhoskylän kulttuurimaisema	121	Tuuhoskylän kulttuurimaisema	231	Mutalan kulttuurimaisema	357
Myllykylän ja Tarsian kulttuurimaisema	123	Muroleen kulttuurimaisema	233	Lempiäniemen kulttuurimaisema	359
LEMPÄÄLÄ	125	Sarvanan kulttuurimaisema	235	Antaverkan kulttuurimaisema	361
Aimalan-Nurmen kulttuurimaisema	125	Vastalahden kulttuurimaisema	237	Keijärven-Mäkkylän kulttuurimaisema	363
Ahtialan-Lastusten-Vaihmalan kulttuurimaisema	127	SASTAMALA	239	Teivaalan kulttuurimaisema	365
Hiidenvuolteen kulttuurimaisema	129	Tervahaudan kulttuurimaisema	239	Toikon kulttuurimaisema	367
MÄNTTÄ-VILPPULA	131	Jaaran kulttuurimaisema	241	Leppälahden kulttuurimaisema	369
Hokkaskylän kulttuurimaisema	131	Raudun kulttuurimaisema	243	Pilpusniemen kulttuurimaisema	371
Suluslahden-Pynnöskylän kulttuurimaisema	133	Selkeen-Eskolan-Tervämäen kulttuurimaisema	245	Parkkuun kulttuurimaisema	373
Ahveslahden kulttuurimaisema	135	Valkaman-Rienilän-Tupurlan kulttuurimaisema	247	Karhen kulttuurimaisema	375
NOKIA	137	Salmin kulttuurimaisema	249	Harhalan kulttuurimaisema	377
Kauniaisten-Kuljun kulttuurimaisema	137	Sävijärven kulttuurimaisema	251	Inkulan silta ja kulttuurimaisema	379
Knuutilan kulttuurimaisema	139	Koppelon kulttuurimaisema	253	Taivalpohjan kulttuurimaisema	381
Ruolahden kulttuurimaisema	141	Leppijoen-Taipaleen-Kirkkojärven kulttuurimaisema	255		
Sarkolan-Vahalahden kulttuurimaisema	143	Kikkelänjoen kulttuurimaisema	257		
Pajulahden-Huhtaan kulttuurimaisema	145	Vaunujoen kulttuurimaisema	259		
		Vehmaan-Leinilän-Ekon kulttuurimaisema	261		
		Kilpijoen-Hoipolan-Tyrväänkylän kulttuurimaisema	263		
		Rautaveden länsirannan kirkkojen kulttuurimaisema	265		
		Kutalan kulttuurimaisema	267		
		Kärppälän-Karkunkylän kulttuurimaisema	269		
		Villilän-Kiviniemen kulttuurimaisema	271		
		Kaltsilan, Uudenkylän ja Vanhankylän kulttuurimaisema	273		